Prilli i thyer

KAPITULLI I PARE

Sa herë që ndiente ftohtë nga këmbët, ai lëvizte pak gjunjët dhe atëherë diku poshtë" vêtes dëgjonte guralecët që zhurmonin ankueshëm. Në të vërtetë ankesa ishte brenda tij. Asnjëherë në jetë nuk i kishte qëlluar të rrinte kështu pa lëvizur, një kohë kaq të gjatë, prapa një ledhi, tek udha e madhe, duke pritur të kalonte dikush.

Dita po thyhej. I trembur, gati me alarm, ai afroi syrin te pushka për të vështruar shënjestrën. Pas pak do të fillonte të ngrysej dhe shënjestra do të mjegullohej. Ai do të kalojë me siguri pa u errur shenji i

pushkës, i kishte thënë i ati. Vetëm ki durim dhe prit.

Lëvizi ngadalë tytën, duke e kaluar shënjestrën e saj mbi ca coperà bore të pashkrira mire, përtej rrugës. Prozhmi matanë qe i mbuluar aty-këtu me shegë të egra. Për të njëqindtën herë atij i kaloi nëpër mend ideja se kjo ishte një dite e jashtëzakonshme e jetës së tij. Shënjestra e pushkëi lëvizi përsëri mbrapsht, nga sheget e egra te copërat e pashkrira të dëborës. Ajo që ai e quajti me mend je dite e jashtëzakonshme e tij, nuk ishte tani veçse ky grumbull pllangash dëbore e këto shegë të egra, që dukej sikur prisnin aty qysh nga mesdita për të pare se ç'do të bënte ai.

Edhe pak dhe do të erret, mendoi, dhe une nuk do të shënoj dot. Në të vërtetë ai donte që mbrëmja të binte sa më pare dhe pas saj të rrokullisej nata dhe ai të ikte me vrap nga kjo pritë e nëmur. Por dita shtyhej shumë ngadalë dhe ai duhej të priste akoma. Megjithëse ishte prita e dytë për gjakmarrje në jetën e tij, njeriu që duhej të vriste ishte po ai i prîtes së pare, kështu që edhe kjo pritë ishte si vazhdimi i saj.

Te këmbët ndjeu prapë ftohtë dhe prapë lëvizi gjunjët, si për ta ndaluar të ftohtën të ngjitej lart. Megjithatë e ftohta ishte ngjitur prej kohësh në barkun e tij, në gjoks e gjer në kokë. Madje në kokë ajo dukej sikur e kishte ngrirë trurin copa-copa, si ato copërat e dëborës matanë udhës.

Ai s'ishte në gjendje të mendonte asgjë të piote e me lidhje logjike. Kishte vetëm një ndjenjë armiqësore ndaj shegëve të egra dhe pllangave të dëborës dhe herë-herë i dukej se, po të mos ishin ato, ai do ta kishte braktisur prej kohësh vendin e pritës. Mirëpo ato ishin aty, dëshmitare të palëvizshme, dhe ai s'ikte dot.

Te bërryli i udhës, për të njëqindtën herë gjatë asaj pasditeje u shfaq njeriu që duhej të vdiste. Ai ecte me hapa të shkurtër, me tytën e pushkës që i dilte në të djathtë të qafës, krejt e zezë. Njeriu i pritës u drodh: ky nuk ishte më përfytyrimi i tij. I prituri vinte vërtet.

Ashtu si qindra herët e tjera, Gjorgu drejtoi tytën e pushkës nga njeriu që po vinte dhe futi në shënjestër kokën e tij. Një çast koka u duk sikur bëri naze, s'donte që s'donte "të futej atje,

madje Gjorgut iu duk sikur në çastin e fundit buzëqeshi me ironi. Gjashtë muaj më pare i kishte ndodhur e njëjta gjë, dhe ai, për të mos ia shëmtuar fytyrën viktimës, (se nga i erdhi një keqardhje e tillë në çastin e fundit), e kishte ulur shënjestrën më poshtë, dhe kjo qe arsyeja që s'e kishte vrarë dot, vetëm e kishte plagosur në qafë.

I prituri po afrohej. Vetëm të mos e plagos, mendoi Gjorgu në forme lutjeje. Gjobën e plagosjes së pare mezi e kishin shlyer dhe një plagosje e dytë do t'i shkatërronte ekonomikisht. Kurse vrasja s'kërkonte as *gjë.*

I prituri po afrohej. Më mire të më shkojë plumbi dëm, se ta plagos, mendoi ai. Si qindra herët e tjera të përfytyrimit, përpara se ta qëllonte, Gjorgu, ashtu sic e kërkonte zakoni, i foli njeriut që po vinte. As në atë çast, as më vonë ai nuk e kuptoi nëse i foli me zë, apo zëri nuk i doli. E vërteta ishte që viktima ktheu kokën befasisht. Gjorgu pa vetëm një lëvizje të shkurtër të krahut, që, sic dukej, donte të hiqte nga supi pushkën, dhe në atë çast shtiu. Ai ngriti sytë menjëherë nga pushka dhe gati i habitur po shikonte se ç'po ndodhte. I vdekuri (njeriu ishte akoma në këmbë, por Gjorgu ishte,i bindur se kishte vdekur), bëri dhe një gjysmë hapi përpara, pushka i ra anash dhe fill pas saj, në anën e kundërt të saj, ra ai vetë.

Gjorgu doli nga prita dhe eci drejt të vrarit. Rruga ishte krejtësisht bosh. Ishin vetëm hapat e tij që gjënionin mbi të. I vdekuri kishte rënë përmbys. Gjorgu u përkul mbi të dhe i vüri dorën mbi njërin sup, si për ta zgjuar. Ç'po bëj? mendoi. Dora përsëri preku supin é të vrarit, sikur t'i thoshte të kthehej prapë në jetë. Perse e bëj këtë, tha me vete. Dhe në çast e kuptoi se nuk ishte përkulur mbi të vrarin për ta përmendur nga gjumi i vdekjes, por për ta kthyer mbarë. Jo, ai donte vetëm ta kthente trupin mbarë, ashtu sic e kërkonte zakoni. Shegët e egra dhe pllangat e pashkrira të dëborës ishin akoma diku aty rrotull dhe shikonin çdo gjë.

U ngrit më këmbë dhe u mat të ikte, por në çast iu kujtua se duhej t'ia mbështeste edhe pushkën te koka. Të gjitha këto i bëri si në ëndërr. I vinte për të vjellë dhe dy-tri herë tha me vete: më ka zënë gjaku. Ca caste më vonë e gjeti veten duke ikur gati me vrap në

, për rrugën e shkretë.

Po binte muzgu. Dy-tri herë ktheu kokën mbrapa,

pa e ditur as vetë pse. Rruga vazhdonte të ishte fare bosh. Ajo zgjatej tutje, midis prozhmeve dhe kaçubave. mes për mes dites që po mbaronte.

Diku përpara ai ndjeu zile mushkash dhe pas tyre zëra njerëzorë. Një grumbull njerëzish po vinte drejt tij nëpër rrugën e madhe. Herë ngjanin si mysafirë, herë si malësorë që ktheheshin nga tregu. Ai u gjet përballë tyre më pare.se ç'e mendonte. Midis burrave kishte nuse të reja dhe fëmijë.

Ata i thanë «mirëmbrëma» dhe ai mbajti këmbët. Përpara se t'u fliste, bëri një shenjë me dore në drejtimin e kundërt nga kishte ardhur.

— Atje, te bërryli i Udhës së Madhe, kam vrarë një njeri, — tha me një zë pothuajse të ngjirur. — Kthejeni mbarë dhe vendosjani pushkën te koka, o njerëz të mire.

Në grumbullin e rrugëtarëve u bë një çast heshtje. — Të ka zënë gjaku? — pyeti një zë.
Ai nuk u përgjigj. Zëri diçka e këshilloi, sic duket,

kundër zënies së gjakut, por ai nuk e dëgjoi. Kishte nisur të ecte përsëri. Tani që u tha atyre ta kthenin të vrarin mbarë, e ndjeu veten disi të lehtësuar. Kurrsesi s'i kujtohej, e kishte kthyer apo nuk e kishte kthyer trupin. Kanuni e parashikonte tronditjen nga vrasja dhe e lejonte të porositje kalimtarët për të bërë atë që ti nuk e bëre dot. Kurse, po ta lije të vrarin përmbys dhe me pushkën tutje, ky ishte një turp që s'falej.

Akoma nuk ishte ngrysur kur hyri në fshat. Ishte ende dita e tij e jashtëzakonshme. Porta e kullës ishte gjysmë e hapur. Ai e shtyu me sup dhe hyri.

— Ë? — pyeti dikush nga brenda. Ai bëri «po» me kokë.

— Kur?

— Pak përpara.

Ai ndjeu hapat e tyre që po zbritnin nëpër shkallët e drunjta.

— I ke duart me gjak, — tha babai, — shko t'i lash. Gjorgu i shikoi i habitur duart.
— Sic duket, kur e kam kthyer mbarë, — tha.
Kot ishte bërë merak gjatë rrugës për kthimin e

trupit. Mjaftônte të shikonte duart për t'u kujtuar se gjithçka e kishte bërë ashtu sic duhej.

Në kullë ndihej era e kafesë së pjekur. Për çudi, i vinte gjumë. Madje dy herë rresht gogësiu. Te supi i majtë i tij sytë e ndritur të motrës së vogël i dukeshin të largët, si dy yje prapa një bregoreje.

— Po tani? — tha papritur, pa iu drejtuar askujt.

-i Duhet lajmëruar morti në fshat, — u përgjigj i ati. Vetëm tani Gjorgu vuri re se ai po mbathte opingat. Ishte duke pire kafenë që ia poqi e ëma, kur dë

gjoi zërin e pare përjashta:
— Gjorgu i Berishajve shtiu mbi Zef Kryeqyqen. Zëri kishte një tingull të veçantë, diçka midis Ze

rit të kasnecit që shpall një dekret qeveritar dhe një psalmi të vjetër.

Ky zë jonjerëzor sikur e zgjoi një çast nga përgjumja. lu duk sikur emri i tij kishte dalë nga qenia e tij, nga. lëkura dhe brinjët dhe po ndehej përjashta mizorisht. Ishte hera e pare që i ndodhte një gjë e tillë. Gjorgu i Berishajve, përsëriti me vete zërin e kasnecit të pamëshirshëm. Ai ishte njëzet e g jashtë vjeç dhe për herë të pare emri i tij po hynte në fundamentin e jetës.

Jashtë kasnecët e vdekjes po ia kalonin njëri-tjetrit, si mbi f latra, emrin e tij.

Pas gjysmë ore trupin e të vrarit e sollen në katund. Sipas zakonit, e kishin vendosur mbi katër degë ahu. Kishte akoma një shpresë të vakët se ndoshta ende nuk kishte dhënë shpirt.

I ati i të vrarit priste më këmbë te porta e kullës. Kur njerëzit që po e sillnin trupin ishin akoma dyzet hapa larg, ai i pyeti:

— Ç'më keni sjellë? Plage apo mort? Përgjigjja qe e shkurtër, e prerë:

— Mort.

Gjuha e tij e kërkoi pështymën thellë, shumë thellë, në shpellën e gojës. Megjithatë arriti t'i ngjizte fjalët:

—Futeni brenda të vdekurin dhe shpërndajeni mortin në fshat e nëpër vëllazëri.

Zilet e bagëtive që po ktheheshin në fshatin Brezftoht, tingulli i këmbanës së mbrëmjes dhe gjithë zhurmat e tjera të ndajnatës, dukej sikur kishin sipër vêtes lajmin e porsashpallur të vdekjes.

Në rrugët dhe tragat e katundit kishte një gjallëri jo të zakonshme. Ca flakadanë që dukeshin akoma të ftohtë, ngaqë drita s'kishte firuar plotësisht, valëviteshin diku, te mënga e fshatit. Përpara shtëpisë së të vrarit hynin e dilnin njerëz. Te shtëpia e vrasësit gjithashtu. Të tjerë njerëz, dy nga dy e tre nga tre, niseshin për diku, ose ktheheshin nga diku.

Nga dritaret e kullave të veçuara këmbeheshin lajmet e fundit:

—Gjorg Berisha vrau Zef Kryeqyqen, e morët vesh?

—Gjorgu i Berishajve lau gjakun e të vëllait.

—A do ta kërkojnë Berishajt besën njëzetekatërorëshe?

— Me siguri, po.

Nga dritaret e kullave dukej krejt lëvizja në rrugët e katundit. Tani muzgu kishte rënë plotësisht. Drita e flakadanëve sa vente bëhej më e rende, sikur mpiksej. Dalngadalë ajo po merrte një ngjyrë të kuqe të mbyllur, si magmë vullkani e porsadalë nga një thellësi misterioze. Përshkënditjet e saj spërkatnin përreth parandjenja e stërkala gjaku të ardhmë.

Ja, katër burra, midis tyre një plak, po ecnin drejt shtëpisë së të vrarit.

— Ndërmjetësit po shkojnë të kërkojnë besën njëzetekatërorëshe për Berishajt, — thoshte dikush nga një dritare.

— Do ta japin valle?

— Me siguri do ta japin.

Megjithatë gjithë fisi i Berishajve po merrte masat e mbrojtjes. Aty-këtu dëgjoheshin zëra: Murrash, eja shpejt në shtëpi. Cen, mbyïïe portën. Ku është Prenga?

Po mbylleshin portât e shtëpive të gjithë farefisnisë, të afërtat dhe të largëtat, sepse ishte koha e rrezikshme fill pas vrasjes, kur familja e të vrarit nuk kishte dhënë akoma asnjërën prej besave, kështu që Kryeqyqët, akoma të verbuar nga gjaku i porsàderdhur, e kishin të lejuar nga kanuni të shtinin e të merrnin hak mbi cilindo pjesëtar të fisit të Berishajve.

Nga dritaret e kullave të gjithë prisnin dal j en e der*gates prej shtëpisë së të vrarit. Do ta japin valle besën? — pyesnin gratë aty-këtu.*

Më në fund katër ndërmjetësit dolën. Biseda kishte qenë e shkurtër. Nga ecja e tyre nuk kuptohej asgjë, megjithatë një zë e shpërndau pas pak lajmin.

— Familja e Kryeqyqëve e çeli besën.

Të gjithë e kuptonin se ishte fjala për besën e vogël, njëzetekatërorëshen. Kurse besën e madhe, tridhjetëditëshen, akoma s'e përmendte kush, sepse atë nuk mund ta kërkonte familja, por katundi dhe, veç kësaj, ajo mund të kërkohej vetëm pas varrimit të të vrarit.

Zërat fluturonin nga kulla në kullë:

— Familja e Kryeqyqëve e çeli besën.

— E çelën besën Kryeqyqët.

— Shyqyr. Së paku njëzet e katër orë s'ka për t'u

derdhur më gjak, — psherëtiu një zë i ngjirur pas një kanati.

Ceremonia e përmortshme u bë të nesërmen në mesditë. Gjëmëtarët erdhën nga larg, duke grisur fytyrat e duke shkulur flokët sipas zakonit. Varreza e vjetër te kisha u mbush plot me xhoket e zeza të kësolltarëve. Pas varrimit grumbulli i përzishëm u kthye te kulla e Kryeqyqëve. Gjorgu ishte midis tyre. Ai në fillim nuk donte të shkonte, por i ati kishte ngulur këmbë. Kështu e kërkon kanuni, i kishte thënë ai, ti duhet të shkosh në varrim, madje duhet të shkosh edhe në drekën e mortit. Po une jam gjakësi, kishte thënë Gjorgu, une e vrava atë, perse duhet të shkoj atje? Pikërisht se ti je vrasësi, duhet të shkosh, ia kishte prerë i ati. Gjithkush mund të mungojë sot në varrim, ose në drekën e mortit, po vetëm ti s'mund të-mungosh, Po pse, kishte kundërshtuar për herë të fundit Gjorgu. Perse duhet ta bëj këtë? I ati e kishte pare me sy të zgurdulluar dhe Gjorgu nuk kishte folur më.

Ai ecte tani midis kësolltarëve, i zbehtë, me hapa të lëkundur, duke ndiflr anash shikimet e njerëzve, që vetëm sa e fshiknin, për të ikur tutje, nëpër mjegull. Shumica e atyre njerëzve ishin nga fisi i të vrarit. Për kushedi të satën herë ai rënkoi me vete: perse duhet të jem këtu!

Sytë e tyre ishin pa urne jt je, të ftohtë, si kjo dite marsi, ashtu sic kishte qenë ai, i ftohtë e pa urrejtje

një dite më pare, në pritë. Tani varri i porsahapur, kryqet prej guri e prej druri, shumica të vithisur anash, tingujt e pikëllueshëm të këmbanës, të gjitha këto kishin atë dite një lidhje të drejtpërdrejtë me të. Fytyrat e gjëmëtarëve, me ato çjerrjet e frikshme që linin thonjtë e tyre nëpër to, (o zot, kur kishin arritur t'i rritnin thonjtë brenda njëzet e katër orëve, mendoi ai), flokët e shkulur egërsisht, sytë e mufatur, hapat monotone që e rrethonin nga të gjitha anët, gjithë kjo strukture vdekjeje qe krijuar prej tij. Dhe, sikur të mos mjaftônte kjo, ai ishte i detyruar të ecte midis saj, ngadalë, përzishëm, ashtu si ata.

Vijat e tirqve të tyre ishin fare pranë vijave të tirqve të tij, gjarpërinj të zinj me kokat plot helm, që ishin gati të kafshoheshin. Në ecje e sipër ato gati sa nuk prekeshin. Por ai ishte krejtësisht i qetë. Ishte i mbrojtur nga besa njëzetekatërorëshe më mire se nga çdo frëngji kulle apo kështjelle. Tytat e pushkëve të tyre çoheshin drejt mbi xhoket e zeza, por tani për tani ato s'kishin të drejtë të shtinin mbi të. Nesër, pasnesër... ndoshta. Kurse, po të kërkonte katundi besën tridhjetëditëshe për të, atëherë do të kishte edhe katër javë jetë të qetë. Pastaj...

Një tytë maliheri, bënte ç'bënte, lëkundej si për t'u dalluar midis të tjerave, disa hapa përpara. Një tytë e shkurtër, shurdhane, ishte nga e majta. Të tjera tyta përreth. Cila prej tyre do të... Në ndërgjegjen e tij fjalët «do të më vrasë mua», në çastin e fundit, si për t'u lehtësuar pak, u shndërruan në «do të shtjerë mbi mua».

Rruga nga varreza gjer te shtëpia e të vrarit dukej e pafund. Dhe përpara ishte dreka e mortit, ku atë e priste një provë akoma më e vështirë. Do të ulej në sofër bashkë me fisin e të vrarit, do t'i vinin bukë e do t'i hidhnin gjellë, do t'i vinin lugët e pirunët përpara dhe ai duhej të hante.

Dy-tri herë i shkrepi në kokë të dilte nga kjo gjendje pa kuptim, të ikte me vrap nga ky grumbull kësolltarësh, le ta shanin, le ta tallnin, le të thoshin se ai shkeli zakonet qindravjeçare, madje le t'i shtinin pas shpine po të donin, vetëm të ikte, të ikte. Mirëpo ai e dinte se nuk do

të ikte dot kurrë. Ashtu sic nuk kishte ikur nga prita një dite më pare. Ashtu sic nuk kishte ikur dot gjyshi, stërgjyshi, katragjyshi i tij, pesëdhjetë, pesëqind, një mijë vjet më pare.

Ja, kulla e të vrarit po afrohej. Në dritaret e ngushta sipër qemerit të portes kishin vënë coha të zeza. Oh, ku do të futem, rënkoi ai me vete dhe, megjithëse qemeri i portes së ulët të kullës ishte akoma njëqind hapa larg, ai e uli kokën qysh më pare, që të mos e përplaste në harkun e saj të gurtë.

Dreka e mortit u bë sipas të gjitha rregullave. Gjatë gjithë kohës Gjorgu mendonte drekën e mortit të tij. Cili prej aty re do të shkonte atje, ashtu sic kishte ardhur sot ai këtu, ashtu sic kishte shkuar babai i tij dhe gjyshi dhe katragjyshi, gjatë qindra e qindra vjetëve të breznive njerëzore.

Gjëmëtarët i kishin akoma fytyrat të çjerra e të gjakosura. Zakoni e kërkonte që ata të mos i lanin fytyrat as në katundin ku kishte ndodhur vdekja e as udhës. Mund t'i lanin vetëm kur të mbërrinin në fshatrat e tyre.

Me ato vija të çjerra në faqe e në balle ata dukeshin si me maska. Gjorgu mendonte se si do të dukeshin valle pas çjerrjeve të gjëmës njerëzit e fisit të tij. Tani atij i dukej se gjithë jeta e breznisë së tyre njerëzore nuk ishte veçse një drekë morti e pambarim, ku herë njëra paie shkonte te tjera e herë vinte pala tjetër tek ajo. Dhe secila paie, përpara se të nisej për në gosti, vinte në fytyrë maskën e përgjakur.

Mbasdite, pas drekës së mortit, në katund nisi prapë ecejaka e pazakonshme. Pas disa orësh mbaronte besa e

vogël njëzetekatërorëshe për Gjorg Berishën dhe qysh tani pleqnarët e katundït po bëheshin gati të paraqiteshin, sipas të gjitha rregullave, te kulla e Kryeqyqëve, për të kërkuar për Gjorgun, në emër të fshatit, besën e madhe, tridhjetëditëshen.-^

Nëpër pragjet e kullave, në katet e dyta, ku banonin gratë, dhe në sheshet e fshatit bisedohej vetëm për këtë. Ishte vrasja e pare për gjakmarrje e kesaj pranvere dhe ishte e natyrshme që të flitej imtësisht për gjithçka që kishte lidhje me të. Kjo kishte qenë një vrasje e bërë sipas të gjitha rregullave, dhe varrimi, dhe dreka e mortit, dhe besa njëzetekatërorëshe, dhe gjithçka tjetër ishte bërë sipas kanunit të moçëm. Kështu që edhe besa tridhjetëditëshe që pleqnarët bëheshin gati të kërkonin te Kryeqyqët, do të jepej me siguri.

Ndërkaq, ndërsa bisedoheshin të gjitha këto, në pritje të lajmeve të fundit lidhur me besën tridhjetëditëshe, njerëzit kujtonin ngjarje dhe raste kur ishin shkelur rregullat e kanunit, në kohë të moçme dhe të reja, në katundin e tyre dhe në krahinën përreth, madje dhe.në krahinat e largëta, gjer ku shtrihej ky rrafsh i pambarim. Ata kujtonin shkelësit e kanunit si dhe ndëshkimet e egra kundër tyre. Kujtoheshin njerëz të veçantë, të dënuar nga vetë familjet e tyre, familje të tëra të dënuara prej katundit dhe madje katunde të tëra, të lojtura mendsh, të dënuara prej një grupi katundesh të tjera, ose prej Flamurit, sic quhej. Por, shyqyr, thoshin ata përmes një psherëtime lehtësimi. Në fshatin e tyre kishte kohë që nuk kishin ndodhur turpëri të tilla. Gjithçka ishte bërë sipas rregullave të vjetra, dhe prej kohësh askujt nuk i kishte kërcyer në kokë t'i thyente ato. Edhe gjaku i fundit qe derdhur sipas zakonit, dhe Gjorgu i Berishajve, gjakësi, megjithëse djalë i ri, e kishte mbajtur veten mire, si gjatë varrimit të hasmit të tij, si gjatë drekës së mortit. Me siguri Kryeqyqët do ta jepnin besën tridhjetëditëshe për të. Aq më tepër që kjo lloj bese, ashtu sic nxirret prej katundit, ashtu edhe mund të kë

putet po prej tij, në qoftë se gjakësi, duke përfituar nga favori i përkohshëm që i bëhet, i kërcen në krye ta përdorë këtë duke bredhur e duke u mburrur nëpër katund për vrasjen. Po jo, Gjorgu i Berishajve s'ishte i tillë. Përkundrazi, për të kishin thënë gjithmonë se ishte tepër i mbyllur e i mendueshëm, kështu që nga kushdo mund të priste njeriu marrëzira të tilla, por kurrsesi prej tij.

Besa e madhe u dha prej Kryeqyqëve mbasdite vonë, pak kohë përpara se të mbaronte afati i së voglës. Një nga pleqtë e katundit, që kishte qenë te Kryeqyqët, erdhi në kullën e Berishajve dhe njoftoi për dhënien e besës tridhjetëditëshe, duke përsëritur me këtë rast këshillat e nevojshme se si Gjorgu nuk duhej ta shpërdoronte atë etj., etj.

Pas ikjes së përfaqësuesit, Gjorgu vazhdoi të rrinte si i mpirë në njërën nga qoshet e kullës. I mbeteshin akoma tridhjetë dite jetë pa rrezik. Pastaj qenien e tij do ta mbështillte nga të

gjitha anët pusia e vdekjes. Si lakuriqi i natës, ai do të lëvizte vetëm nëpër terr, i trembur nga dielli, nga hëna e piote dhe nga flakadanët.

Tridhjetë dite, tha ai me vete. E shtimja e pushkës aty te ledhi i udhës së madhe e kishte ndarë befas jetën e tij në dy pjesë: në pjesën njëzetegjashtëvjeçare të deritanishme dhe në pjesën tridhjetëditore, që po i fiUonte sot, shtatëmbëdhjetë mars gjer më shtatëmbëdhjetë prill. Më tutje ishte jeta e lakuriqit të natës, që ai qysh tani nuk e llogariste më.

Me bisht të syrit Gjorgu vështronte copën e pejzazhit që dukej përtej dritares së ngushtë. Jashtë ishte

marsi, gjysmë i qeshur, gjysmë i akullt, me atë dritën e rrezikshme alpine, që e ka vetëm ai. Dhe pastaj do të vinte prilli, ose më mire vetëm gjysma e tij e pare. Gjorgu ndjeu një ligështim në pjesën e majtë të gjoksit. Prilli qysh tani po i vishej me një dhembje të kaltëreme... Ah, po atij pak a shumë kështu i qe dukur përherë prilli, një muaj kur diçka nuk përmbushet. Prilli i dashurisë, sic thoshin këngët. Prilli i pambaruar i tij... E megjithatë më mire që qëlloi kështu, mendoi ai, pa e ditur as vetë se çfarë ishte ajo që qëlloi më mire kështu, marr

ja e gjakut të vëllait, apo koha e gjakmarrjes.

Kishte yetëm gjysmë orë që i ishte dhënë besa tridhjetëditëshe, dhe ai gati po mësohej me idenë se jeta e tij ishte ndarë në dy copa. Madje tani i dukej se ajo kishte qenë gjithmonë kështu: njëra copë e gjatë, njëzet e g jashtë vjet, një jetë e ngadaltë, e ngadaltë gjer në mërzi, njëzet e g jashtë marse e prille e po aq dimra e vera, kurse copa tjetër, e shkurtra, katërjavore, e vrullshmja, e shpejta si një ortek, vetëm me një gjysmë mars e gjysmë prill, si dy gjysma dege të thyera plot rrezë

llimë bryme.

Ç'do të bënte në këto tridhjetë dite që i mbeteshin?

Zakonisht në kohën e besës së madhe njerëzit shpejtonin të kryenin atë që s'kishin kryer dot gjatë pjesës tjetër të jetës. Dhe, në qoftë se s'u kishte mbetur ndonjë gjë e madhe për të bërë, atëherë shpejtonin të kryenin punët e zakonshme. Po të ishte stinë mbjelljesh, shpejtonin të mbaronin mbjelljet, po të ishte kohë korrjesh, mblidhnin duajt dhe, në qoftë se nuk ishte as njëra as tjetra, atëherë bënin gjëra akoma më të zakonshme, si rregullimi i çatisë, e, po të mos qe nevoja për këtë, atëherë dilnin thjesht nëpër bjeshkë, për të pare edhe një herë fluturimin e krillave, apo brymën e pare në tetor. Të pamartuarit martoheshin zakonisht në këtë kohë, po Gjorgu nuk do të martohej. E fejuara e tij, prej një flamuri të largët, që ai nuk e kishte pare kurrë, ishte sëmurur e kishte vdekur një vit më pare, dhe ai nuk ishte fejuar më.

Pa i hequr sytë nga ajo copë e pamjes që po mjegullohej përjashta, ai po mendonte se c'do të bënte me këto tridhjetë dite që i mbetëshin. Njëherë iu dukën pak, tepër pak, një vrundull

kohe, gjatë së cilës nuk do të arrinte të bënte asgjë, por pas disa minutash ato tridhjetë dite iu dukën tmerrësisht shumë, dite të gjata e krejt të panevojshme.

Shtatëmbëdhjetë mars, mërmëriti ai me vete. Njëzet e një mars. Njëzet e tetë mars. Katër prill. Njëmbëdhjetë prill. Shtatëmbëdhjetë prill. Tetëmbëdhjetë.... prillmort. E kështu me radhèj: prillmort, prillmort due maj asnjëherë. Askurrë maj.

Ishte duke mërmëritur kështu nëpër dhëmbë data të ndryshme, herë të prillit, herë të marsit, kur ndjeu hapat e të atit që po zbriste. nga kati i sipërm i kullës. Në dore mbante një qese pëlhure të dyllosur.

— Gjorg, ja ku i ke pesëqind groshët e gjakut, — tha ai, duke i zgjatur qesen.

Gjorgu e shikoi me sy të çakërritur, duke i fshehur duart pas shpinës, si për t'i pasur sa më larg asaj qeseje të nëmur.

— Çfarë? — ia bëri me zë të shuar. — Pse?

I ati e vështroi pak habitshëm.

— Si pse? Harrove se duhet paguar taksa e gjakut? — Ah, — ia bëri Gjorgu, me një farë lehtësimi. —

Ah, po. i Qesja ishte akoma e nderur para tij dhe ai lëvizi

duart drejt saj.

— Pasnesër duhet të nisesh për në kullën e Oroshit,

— vazhdoi i ati. — Të duhet një dite rrugë gjersa të arrish atje.

Gjorgu s'kishte asnjë dëshirë të shkonte askund.

— A s'pret kjo punë, babë? A duhet paguar menjëherë?

— Po, bir. Kjo punë s'pret. Taksa e gjakut duhet paguar fill pas derdhjes së gjakut.

Qesja ishte tani në dorën e djathtë të Gjorgut. Ajo ishte e rende. Kursime stinësh të tëra ishin grumbulluar atje, javë pas jave e muaj pas muajsh, në prit je të gjakmarrjes.

— Pasnesër, — përsëriti i ati, — te kulla e Oroshit.

i Ai qe afruar te dritarja dhe diçka vështronte përjashta me vëmendje. Nga cepat e syve i buiste një dritë çlodhëse.

—Eja këtu, — i tha të birit me zë të bute.

Gjorgu u afrua.

Poshtë, në oborr të kullës, te teli i rrobave qe

nderur një këmishë e vetme.

— Këmisha e tët vëTH. — tha gati me pëshpërimë

i ati. — Këmisha e MëhilliL

Gjorgu nuk i hiqte sytë që andej. E bardhë, ajo

fërgëllonte në erë, valëzohej, gufmohej hareshëm sipër telit.

Pas një viti e gjysmë, qysh nga dita e vrasjes së vëllait, nëna e kishte larë më në fund këmishën, që fatkeqi e kishte të veshur atë dite. Për një vit e gjysmë rresht ajo, ashtu e përgjakur sic qe, kishte qëndruar e varur, sic e kërkonte kanuni, në katin e sipërm të kullës, duke pritur që të lahej vetëm pas marrjes së gjakut. Tho

shin se, kur njollat e gjakut mbi këmishë nisnin të zverdheshin, kjo ishte shenjë e sigurt se i vrari po shqetësohej që s'po i merrej gjaku. Barometer i pagabueshëm, këmisha tregonte nëse po bëhej vonë apo jo për shpagim. Me anë të saj, që nga thellësia e dheut ku qe shtrirë, i vdekuri dërgonte sinjalet e tij.

Sa herë, në orët e vetmisë Gjorgu qe ngjitur në atë kat të shkretë për të pare këmishën. Gjaku zverdhej e zverdhej gjithmonë. Kjo do të thoshte se i vdekuri s'gjente qetësi. Sa herë Gjorgu e kishte pare në ëndërr atë këmishë midis ujit dhe shkumës së sapunit, duke u larë, duke u zbardhur e duke farfuritur si qielli pranveror. Por në mëngjes ajo ishte prapë atje, plot njolla të kuqërremta gjaku të tharë.

Dhe ja, tani këmisha ndehej më në fund sipër telit. Por nga kjo Gjorgu, për çudi, nuk ndiente ndonjë lehtësim.

Ndërkaq, si një flamur i ri që ngrihet pas uljes sè flamurit të vjetër, në katin e sipërm të kullës së Kryeqyqëve qe varur këmisha e përgjakur e të porsavrarit.

Stinët e ftohta apo të nxehta do të ndikonin mbi ngjyrën e gjakut të tharë, lloji i pëlhurës së këmishës gjithashtu, por asnjeri nuk do të donte të dinte për to, dhe të gjitha ndryshimet nuk do të merreshin veçse si mesazhe misterioze, të cilave nuk mund t'u kundërshtonte askush.

KAPITULLI I DYTË

Kishte disa orë që Gjorgu po udhëtonte nëpër rrafshnaltë, e megjithatë asnjë shenjë e afrimit të kullës së Oroshit nuk po dukej.

Nën shiun e imët bokërimat pa emra, ose me emra që ai s'i dinte, zbuloheshin njëra pas tjetrës të zhveshura e plot pikëllim. Prapa bokërimave mezi shquheshin malet, po mjegullat ishin të tilla, saqë më tepër do të besoje se pas vellos së tyre ishte pasqyrimi i zbehtë, i shumëfishuar si në mirazh, i një mali të vetëm, sesa një grumbull masivësh të vërtetë, njëri më i madh se tjetri.

Mjegulla i kishte bërë ata si të palëndët, por, për çudi, tê tillë ata dukeshin akoma më shtypës sesa në kohë të mire, atëherë kur u dalloheshin qartë shkëmbinjtë dhe rrëpirat.

Zhurma e guriçkave të rrugës nën thundrat e opingave të Gjorgut ishte e shurdhër. Fshatrat ishin të rra a ndanë udhës, dhe akoma më të rralla qendrat e banimit të nënprefekturave apo bujtinat. Por edhe sikur ato të ishin të shpeshta, Gjorgu nuk kishte ndër mend të ndalej asgjëkund. Ai duhej të arrinte patjetër në mbarim të dites, qoftë edhe në mbrëmje vonë, në kullën e Oroshit, në mënyrë që të nesërmen të mund të kthehej mbrapsht në katundin e vet.

Udha, në pjesën më të madhe të saj, ishte pothuajse e shkretë. Aty-këtu shfaqeshin, midis mjegullës, malësorë të vetmuar, që ashtu si ai, udhëtonin për diku. Në largësi, ata, ashtu si gjithçka tjetër në një dite të tillë mjegullore, dukeshin të paemër e të palëndët.

Qendrat e banuara ishin po aq të heshtura sa udha. Shtëpitë çoheshin të rralla aty-këtu me nga një tym hutaq sipër çative të pjerrëta. Shtëpi quhet një kullë, një kasolle, a gjithçka tjetër, mjaft që të ketë çaranin e vatrës e të qesë tym. Nuk e kuptoi as vetë perse iu përsërit në ndërgjegie ky përcaktim i kanunit për shtëpinë, që ai e kishte ditur qysh në fëmijëri. Në shtëpi s'hyhet pa thirrë e pa u përgjegjë kush... Po une s'kam ndër mend

të trokas e të hyj gjëkund, thirri ai me vete ankueshëm.

Shiu nuk po pushonte. Udhës, për të treten herë, ai ndeshi një rresht malësorësh që ecnin njëri' pas tjetrit me nga një thes miser në krahë. Nën peshën e thesit shpinat e tyre dukeshin të kërrusura më tepër se ç'duhej. Ndoshta për shkak se misri është i lagur, mendoi ai. I kishte qëlluar një herë të conte një thes miser nëpër shi nga depoja e nënprefekturës gjer në katund.

Malësorët e ngarkuar ngelën diku mbrapa dhe ai u gjet prapë i vetëm midis udhës së madhe. Shenjat e kufijve të saj herë dalloheshin më qartë, herë më humbët nga të dyja anët. Ujërat dhe vithisja e tokës e kishin

ngushtuar udhën aty-këtu. Ajo duhet të jetë e gjerë sa shtiza e flamurit, tha ai me vete për të dytën herë, dhe në çast e kuptoi se kishte kohë, që, megjithëse nuk dëshironte, po i sillte ndër mend përcaktimet e kanunit për udhën. Në udhë kalon njeriu, kalon dhe bagëtia, kalon

i gjalli, kalon dhe i vdekuri.

Ai buzëqeshi me vete. Sido që të bënte, nuk shpëtonte dot prej përcaktimeve të tij. Ishte e kotë të gënjente veten. Ai ishte më i fuqishëm se ç'dukej. Ishte i shtrirë kudo, zvarrisej nëpër tokë, në kufij arash, futej në themele shtëpish, nëpër varre, kisha, rrugë, tregje, dasma, ngjitej gjer në kullotat alpine, madje edhe më lart, gjer në qiellin vetë, prej nga zbriste në forme shiu, për të mbushur vijat e ujit, për të cilat bëheshin një e treta e vrasjeve.

Në fillim, kur për herë të pare iu bë e qartë se ai duhej të vriste një njeri, Gjorgu kishte sjellë e ris j elle ndër mend gjithë atë pjesë të kanunit që kishte të bënte me rreguliat e vrasjes. Të mos harroj t'i fias përpara se të shtie, thoshte ai. Kjo është e para gjë kryesore. Të mos harroj fia kthej trupin mbarë dhe fia mbështet armën te kryet. Kjo është e dyta gjë kryesore. Të tjerat janë të thjeshta, shumë më të thjeshta.

Mirëpo rreguliat e vrasjes ishin vetëm një pjesë e vogël e kanunit, hyrja e tij. Me kalimin e javëve dhe të muajve Gjorgu e kishte kuptuar se pjesa tjetër e tij, ajo e zakonshmja, e papërlyera me gjak, ishte e lidhur paz

gjidhshmërisht me pjesën e përgjakur, dhe askush nuk e dinte mire kufirin ku mbaronte njëra e ku fillonte tjetra, dhe gjithçka ishte krijuar në një mënyrë të tillë, që ato pillnin njëra-tjetrën, e papërgjakura pillte të përgjakurën dhe e përgjakura të papërgjakurën e kështu gjithmonë, nga koha në kohë e nga brezi në brez.

Që larg Gjorgu pa të vinin një karvan njerëzish mbi kuaj. Kur u afruan dhe pak, ai dalloi midis tyre nusen dhe e kuptoi se karvanarët ishin krushq. Ishin të gjithë të lagur e të lodhur dhe vetëm zilkat e kuajve tringëllinin gëzueshëm në atë ecje.

Gjorgu bëri mënjanë për t'i hapur rrugë karvanit. Krushqit, ashtu si ai, i mbanin armët me tytat poshtë, për të mos iu lagur nga shiu. Ndërsa ndiqte me sy den gjet e shumëngjyrta, brenda të cilëve ishte vendosur, me siguri, paja e nuses, ai mendonte se valle në ç'kënd të tyre, në ç'kuti, në ç'xhep, në ç'xhamadan të qëndisur ishte vendosur prej prindërve të vajzës «fisheku i pajës», me të cilin, sipas kanunit, dhëndri kishte të drejtë të vriste nusen, në qoftë se ajo përpiqej të ikte prej tij. Ky mendica atij iu pleks me kujtimin e së fejuarës, me të cilën nuk u martua dot për shkak të sëmundjes së saj të gjatë. Gjithsaherë shikonte krushq, atij i kujtohej ajo, por këtë herë, për çudi, krahas dhembjes pati një ndjenjë 'ngushëllimi: ndoshta ishte më mire që kishte ndodhur kështu. Ndoshta ishte më mire që ajo, duke qe në vajzë, kishte ikur e para atje ku edhe ai do të shkonte pas ca kohe, në vend që të mbetej vejushë në një jetë të gjatë e të mërzitshme këndej. Dhe, sa për atë «fishe kun në pajë», që çdo prind e ndiente për detyrë fia conte dhëndrit për fia bërë më të lehtë vrasjen e vajzës, atë fishek ai do ta kishte flakur me siguri në humnerë që natën e pare të martesës. Apo ndoshta i dukej kësh tu tani që ajo nuk ishte, dhe ideja për' të vrarë dikë që s'është më, ishte njëlloj e largët si mundësia për fu matur me një hije.

Krushqit qenë zhdukur nga pamja më pare se mendja e tij të kishte mbaruar së marruri me ta. Ai i përfytyroi edhe një copë herë se si ecnin rrugës sipas të gjitha rregullave të kanunit me krushkaparin në krye, me të vetmin ndrysbjm se tani, në vend të nuses, ai kishte vendosur nën duvak ish-të fejuarën e vet. Dita e martesës nuk shtyhet kurrë, thoshte kanuni. Krushqit do të shkojnë, edhe sikur nus ja të jetë duke vdekur, zhargas e rrëshqanthi do ta çojnë në shtëpi të dhëndrit. Gjorgu i kishte dëgjuar të përsëriteshin shpesh këto fjalë, gjatë kohës së sëmundjes të së fejuarës, kur në kullën e tyre binte fjala për afrimin e afatit të dasmës. Krushqve s'u ndalet udha, edhe sikur të kesh të vdekur

në shtëpi. I vdekuri në shtëpi, krushqit do të nisen. Nusja hyn në shtëpi, i vdekuri del shtëpie. Andej të vajtohet, këndej të këndohet.

Të gjitha këto, duke i kaluar përdhunshëm nëpër mend, e lodhën, dhe një copë rrugë të gjatë ai u përpoq ta bënte pa menduar asgjë. Nga të dyja anët e rrugës ishin ca djerrina të gjata, pastaj prapë bokërima pa emër, gjithë gurë të vegjël. Diku nga e djathta u shfaq një mulli që punonte me ujë, më tutje një kope dhensh, një kishë dhe pranë saj varreza. Ai kaloi përbri tyre pa kthyer as kokën, por kjo nuk e ndihmoi dot që të

mos i vinin ndër mend ato pjesë të kanunit që kishin lidhje me mullirin, kopenë e dhenve, kishën dhe varret. Prifti s'bie në gjak. Në varre të një vëllazërie e fisi s'mund të futet varr i huaj.

Ai deshi të thoshte me vete «mjaft», por nuk e pati atë guxim. E vari kokën dhe vazhdoi të ecte me po atë hap. Larg dukej çatia e një hani, më tutje ngrihej një kuvend murgeshash, dhe prapë një kope dhensh, më tutje një tym dhe ndoshta një qendër banimi, dhe për të gjitha ato kishte rregulla qindravjeçare. Prej tyre s'kishe ku të futeshe. Atyre s'u shpëtonte dot askurrë askush. Megjithëse... prifti s'bie në gjak, përsëriti ai me vete një nga thëniet më të njohura të kanunit. Ai e mendoi atë ndërsa ecte nëpër atë pjesë të rrugës, nga ku dukej më mire kuvendi i murgeshave, dhe mendimi se vetëm po të ishte prift nuk do të kishte të bënte me kanunin, iu përzie me murgeshat, me marrëdhëniet që flitej se kishte midis tyre e priftërinjve të rinj dhe me mundësinë e një lidhjeje të tillë, të atij vetë me një murgeshë, por në çast i shkreptiu në mend je se ato i

kishin flokët të qethur dhe gjithçka iu prish në përfytyrim dhe ai e hoqi mendjen andej. Pra vetëm po të ishte prift mund të mos kishte të bënte me kanunin, mendoi ai. Megjithëse edhe prifti ishte i përzier me nenet e tjera të kanunit. Në të vërtetë ai s'kishte të bënte vetëm me pjesën vdekësore të tij.

Një copë herë mendja iu duk sikur i ngriu te pjesa e përgjakshme e kanunit. Në të vërtetë ajo ishte edhe

thelbi i tij. Kështu që ngushëllimi se gjithë bota ishte lidhur me zinxhirët e kanunit ishte i kotë. Në të vërtetë, jo vetëm prifti, por një pjesë e madhe e njerëzve ishin jashtë pjesës së

përgjakshme të tij. Këtë ai e kishte menduar njëfarësoj edhe herë tjetër. Bota ishte ndarë në dy pjesë: në pjesën që kishte për të dhënë ose për të marrë gjak dhe në pjesën tjetër, që ndodhej jashtë gjakmarrjes.

Jashtë gjakmarrjes... Ai gati sa nuk lëshoi një psherëtimë. Si jshte valle jeta në ato familje? Si zgjoheshin njerëzit mëngjeseve dhe si binin të flinin mbrëmjeve? Atij kjo i dukej gjithsesi e pabesueshme, po aq e largët ndoshta sa jeta e zogjve. E megjithatë shtëpi të tilla kishte. Në fund të fundit, kështu kishte qenë edhe shtëpia e tij, para shtatëdhjetë vjetësh, gjer në atë natën e ngrysur të vjeshtës së dytë, kur në derën e saj trokiti një njeri. Ai e kishte dëgjuar nga baba, dhe baba e kishte dëgjuar prej babës së vet historinë e armiqësisë së tyre me familjen e Kryeqyqëve. Kjo ishte një histori e zakonshme me njëzet e dy varre nga secila paie, gjithsej dyzet e katër varre, me fjalë të shkurtra, të thëna para vdekjes, por më tepër me heshtje, se me fjalë, vetëm me

ngulç, me grahmë të rende, përmes së cilës s'del dot amaneti i fundit, me tri këngë të një lahutari, njëra prej të cilave ishte shuar më pas, me një varr femre të vrarë gabimisht dhe të larë me gjbbë. sipas të gjitha rregullave, me mbyllje të burrave të të dyja palëve në kullën e ngujimit, me një përpjekje pajtimi të gjakut, që kishte dështuar në çastin e fundit, me një vrasje në dasmë, me dhënie bese të vogël e bese të madhe, me drekë të mortit, me thirrje «filani i Berishajve shtiu mbi fi

lanin e Kryeqyqëve», ose anasjelltas, me flakadanë, ecejake nëpër katund, e kështu me radhë gjer te mbasditja e shtatëmbëdhjetë marsit, kur, për t'u futur në vallen ma

kabre, i kishte ardhur radha Gjorgut.

Dhe e gjithë kjo kishte filluar shtatëdhjetë vjet

më pare, në atë natë të ftohtë tetori, kur në derën e kullës së tyre kishte trokëllitur një njeri. Ç'ishte valle ai njeri? — kishte pyetur Gjorgu i vogël, kur e kishte dë

gjuar për herë të pare historinë e asaj trokitjeje. Kjo pyetje ishte bërë shumë herë në kullën e tyre, atëherë dhe më vonë, dhe askush nuk i kishte dhënë dot përgjigje. Sepse askurrë askush nuk e mori dot vesh se cili ishte ai njeri. Madje tani Gjorgut herë-herë nuk i besohej që në portën e tyre të kishte trokëllitur vërtet një njeri. Do të besonte më lehtë që ajo ishte trokëllitja e një fantazme, e faut vetë, sesa e një shtegtari të panjohur.

Njeriu, pas trokitjes, kishte bërë zë nga porta dhe kishte kërkuar strehë për të kaluar natën. I zoti i shtëpisë, gjyshi i Gjorgut, i kishte hapur derën dhe e kishte futur brenda të panjohurin. E kishin pritur sipas zakonit, i kishin dhënë të hante, e kishin vënë të flinte dhe në mëngjes herët, prapë sipas zakonit, një njeri nga familja, vëllai i vogël i gjyshit, e kishte përcjellë mysafirin e panjohur gjer në kufi të fshatit. Atje, porsa ishte ndarë me të, ishte dëgjuar një krismë dhe i panjohuri kishte rene i vdekur përdhe. Ishte vrarë mu në kufi të trojeve të fshatit.

Dhe, sipas kanunit, në qoftë se ti e përcolle mikun dhe miku u vra në sytë e tu, gjaku i tij bie mbi ty. Në qoftë se e përcolle, i ktheve shpinën dhe në atë çast

miku u vra, ti je i larë nga gjaku. Përcjellësi kishte kthyer shpinën kur miku u vra, pra i vrari nuk binte mbi të. Mirëpo këtë nuk e kishte pare askush. Ishte akoma mëngjes herët dhe rreth e rrotull s'kishte asnjeri për të vërtetuar se në çastin që mysafiri u godit, përcjellësi kishte kthyer shpinën. E megjithatë do t'i besohej fjalës së tij, sepse kanuni i besonte fjalës, pra, do të besohej se përcjellësi qe ndarë me mikun dhe i kishte kthyer shpinën në çastin e vrasjes, sikur këtu të mos dilte një pengesë. Dhe pengesë qe drejtimi në të cilin kishte rënë trupi i

të vrarit. Komisioni de ishte krijuar menjëherë për të përcaktuar se rëndonte apo nuk rëndonte gjaku i bujtësit të panjohur mbi shtëpinë e Berishajve, shqyrtoi me im

tësi gjithçka dhe erdhi në përfundimin se gjaku i rëndonte Berishajve. I panjohuri kishte rënë përmbys me fytyrë nga katundi, pra, sipas kanunit, familja e Berishajve, që i kishte dhënë bukë dhe strehë dhe që kishte pasur për detyrë ta mbronte të panjohurin gjersa të dilte nga tre— jet e fshatit, duhej tani t'i merrte gjakun.

Burrat e Berishajve qenë kthyer të heshtur nga prozhmja ku komisioni ishte vërtitur me orë të tëra rreth kufomës, dhe që nga dritaret e kullës gratë kishin kuptuar gjithçka. Të zverdhura dyllë, ato kishin dëgjuar fjalët e tyre të shkurtra, qenë zverdhur akoma dhe më, por nga goja e tyre nuk kishte dalë asnjë mallkim për bujtësin e panjohur, i cili kishte sjellë vdekjen në kullën e tyre, sepse miku ishte i shenjtë dhe, sipas kanunit, shtëpia e malësorit, përpara se të ishte e njerëzve të shtëpisë, ishte e zotit dhe e mikut.

Po atë dite fetori u mor vesh se kush kishte shtirë mbi shtegtarin e panjohur. Gjakësi ishte një djalë i ri nga familja e Kryeqyqëve, i cili e përgjonte prej kohësh

viktimën për ta ,vrarë, për shkak të një fyerjeje që ai i kishte bërë atij, diku në një kafene, përpara një gruaje, edhe ajo e panjohur.

Dhe kështu, në mbarim të asaj dite fetori Berishajt u ngrysën në gjak me Kryeqyqët. Fisi i Gjorgut, i qetë gjer atëherë, qe futur më në fund në mekanizmin e madh të gjakmarrjes. Dyzet e katër varre gjer tani dhe kushedi sa varre akoma përpara, dhe të gjitha për shkak të asaj trokëllime të pakuptim në atë natë vjeshte.

Shumë herë, në orët e vetmisë, atëherë kur truri i punonte më lirshëm, Gjorgu ishte përpjekur të merrte me mend se si do të kishte rrjedhur valle jeta e fisit të tij, në qoftë se ai bu j tes i vonuar nuk do të trokiste në derën e kullës së tyre, por një porte më tutje, te kulla fqinje. Atëherë, oh, atëherë (dhe hé këtë pikë legjendat i dukeshin Gjorgut aq të natyrsbme), nga ato dyzet e katër varre do të lëviznin rrasat e renda të gurëve dhe do të ngriheshin dyzet e katër të vdekurit, do të shkundnin baltën nga fytyra dhe do të ktheheshin prapë midis të

gjallëve, dhe bashkë me ta do të vinin fëmijët që nuk arritën të lindnin, dhe pastaj vocërrakët e tyre e kështu me radhë, dhe gjithçka do të ishte ndryshe, ndryshe.

Dhe kjo e gjitha do të ndodhte në qoftë se i panjohuri nuk do të ndalonte pikërisht përpara portes së tyre, por pak më tutje. Pak më tutje... Mirëpo ai kishte ndalur pikërisht atje, dhe këtë nuk e lëvizte dot më askush, ashtu sic nuk e ndryshonte dot askush drejtimin në të cilin kishte rënë trupi i viktimës pas vrasjes dhe sic nuk ndryshoheshin dot kurrë rreguliat e kanunit të moçëm. Pa atë trokëllimë gjithçka do të ishte aq ndryshe, saqë ai nganjëherë kishte frikë ta mendonte, madje e qetësonte veten duke thënë se ndoshta duhej pikërisht të ndodhte kështu, se jeta, jashtë qerthullit të gjakmarrjes, do të ishte ndoshta vërtet më e qetë, por kushedi, pikërisht për këtë arsye ajo mund të ishte edhe më e mërzitshme dhe pa kuptim. Ai përpiqej të sillte ndër mend familje që ishin jashtë gjakmarrjes dhe nuk g j ente në to ndonjë shenjë të veçantë lumturie. Madje i dukej se, të mënjanuara prej këtij kërcënimi, ato thuase nuk e dinin çmimin e jetës dhe jetonin më keq. Kurse në shtëpitë ku kishte hyrë gjaku, kishte një tjetër rrjedhje ditësh dhe stinësh, një si dridhje të brendshme, dhe njerëzit dukeshin si më të bukur, dhe vajzat e donin më shumë mashkullimin e tyre. Ja, ato dy murgeshat që kaluan pak më pare përbri tij, porsa i pane rubin e zi të qepur në mëngën e djathtë, që tregonte se ai ishte një njeri që kishte për të marrë apo për të dhënë gjak, pra që kërkonte ose kërkohej prej vdekjes, e vështruan menjëherë në një mënyrë të çuditshme. Por kryesorja nuk ishte kjo. Kryesorja ishte ajo që po ndodhte brenda tij. Dhe ajo që po ndodhte atje, ishte e bukur dhe e frikshme njëkohësisht. Ai as vetës'dinte ta thoshte se ç'po ndodhte atje. I dukej se zemra i kishte dalë përtej brinjëve, qe shtrirë gjerë e gjatë përreth dhe ashtu e përhapur sic qe, piagose j lehtë nga çdo gjë, gëzohej dhe hidhërohej fare lehtë, fyhej, dhembte, lumturohej, shkretohej nga një gjë e vogël ose e madhe, qoftë kjo flutur, gjeth, dëborë e paanë, apo shi i mërzitshëm si ky i sotmi. Të gjitha binin drejt e mbi të, qiej të tërë zbrazeshin dhe ajo i mbante të gjitha, madje mund të mbante edhe më.

Kishte disa orë që ecte pa pushim dhe i dukej se nuk po ndiente lodhje, përveç një mpirje te gjunjët. Vazhdonte të curiste shi, por pikat ishin më të rralla, si

kur dikush të kishte bërë një tëharrje në rrënjët e re ve. Gjorgu ishte i sigurt se kishte dalë nga krahina e tij dhe ecte nëpër një krahinë tjetër. Pamja ishte pothuaj

se po ajo: maie që ngriheshin prapa supit të njëri-tjetrit me një kureshtje të ngrirë dhe katundthe që ngjanin si të pagojë. Përballë tij po vinte një grup i vogël malësorësh dhe ai pyeti se a ishte larg kulla e Oroshit dhe a ishte në rrugë të drejtë për atje. Ata i thanë se rrugën e kishte mire, por, në qoftë se donte të mbërrinte atje pa rënë nata, duhej të shpejtonte. Ndërsa i flisnin, ata shikonin me bisht të syrit shiritin e zi të mëngës së tij dhe, sic duket, për shkak të atij shiriti, i përsëritën dhe një herë se duhej të shpejtonte.

Do të shpej to j, do të shpej to j, tha me vete Gjorgu me një farë hakërrimi. Mos u bëni merak, do të arrij ta paguaj taksën pa rënë nata. Pa e kuptuar as vetë pse, për shkak të hakërrimit të befasishëm, apo thjesht për të vënë në vend këshillën e udhëtarëve të panjohur, ai

kishte shpejtuar vërtet hapat.

Tani ishte vetëm"fare në rrugë, nëpër një pllajë të ngushtë, plot gjurmë rrëkesh të vjetra që, kushedi pse, nuk ngjalleshin më as në një dite të tillë shiu. Gjithçka përreth ishte e shkretë dhe e lënë djerr. Atij iu duk se dëgjoi hungërimën e një bubullime të largët dhe ngriti kokën. Një avion i vetmuar fluturonte ngadalë midis reve. Një copë herë, krejt i mrekulluar, ai ndoqi me sy fluturimin e tij. E kishte dëgjuar se mbi krahinën fqinje kalon te një herë në jave aeroplani i pasagjerëve, që lidhte Tiranën me një shtet të huaj, tutje në Evropë, mirëpo nuk e kishte pare kurrë.

Kur avioni u zhduk midis re ve, Gjorgu ndjeu një dhembje në qafë dhe vetëm atëherë e kuptoi se ai e kishte ndjekur një copë herë të gjatë fluturimin e tij. Avioni la prapa vêtes një boshësi të madhe dhe Gjorgu padashur psherëtiu. Ai ndjeu befas uri. Kërkoi me sy rreth e rrotull ndonjë trung peme apo ndonjë gur ku mund të ulej për të ngrënë copën e bukës dhe gjizën që kishte marrë me vete për rrugë, por nga të dyja anët e rrugës ishte vetëm djerrina me gjurmët e rrëkeve dhe asgjë tjetër. Të eci dhe pak, tha me vete.

Dhe vërtet, pas një gjysmë ore dalloi që larg çatinë e një hani. E bëri gati me vrap rrugën gjer te porta e tij, qëndroi një grime te pragu, pastaj hyri brenda. Ky ishte një han i zakonshëm, si gjithë bujtinat e malësisë, me pullaz shumë të pjerrët për të rrëshqitur dëbora, me erë kashte, me kthinë të madhe të përbashket dhe pa tabelë.*Anash një tryezë të gjatë prej dru lisi plot shenja të djegurash, mbi ca ndenjëse të gdhendura po prej dru lisi, ishin ulur ca bujtës. Dy prej tyre kishin përpara nga një vorbë me fasule dhe po hanin me shpejtësi. Një tjetër kishte vënë kokën midis duarve dhe vështronte dhogat e tryezës me ca sy të humbët.*

Ndërsa po ulej në një nga ndenjëset boshe, Gjorgu ndjeu tytën e pushkës t'i prekte dyshemenë dhe e hoqi armën nga supi. Ai e vuri atë midis gjunjëve, pastaj, me një lëvizje të qafës, rrëzoi mbi shpinë kapuçin e qullur të xhokes. Pas kurrizit ndjeu praninë e njerëzve të tjerë dhe vetëm atëherë vuri re se në të dyja anët e shkallës që të conte në katin e dytë, të ulur mbi lëkurçe të zeza dhe mbi torba prej leshi, rrinin malësorë të tjerë. Disa prej tyre, ashtu të mbështetur sic qenë pas mûrit, hanin bukë misri me gjizë. Gjorgu u mat të ngrihej nga tryeza dhe ashtu si ata të nxirrte nga torba buken dhe gjizën e vet, por në atë çast era e fasuleve i ngacmoi hundc'n dhe ai ndjeu një dëshirë të papërmbajtshme për të ngrënë një pjatë fasule të nxehta. I ati i kishte dhënë një grosh, për ta pasur për çdo rast gjatë udhës, por Gjorgu vetë nuk e kishte të qartë nëse mund ta prishte vërtet groshin, apo duhej ta kthente në shtëpi të

pathyer. Ndërkaq hanxhiu, që Gjorgu gjer atëherë nuk e kishte vënë re, se nga mbiu përpara tij.

— Për në kullën e Oroshit? — pyeti ai. — Nga vjen? — Nga Brezftohti.

— Atëherë duhet të kesh uri. Do gjësendi?

Ishte një hanxhi i hollë e shtrembanik, pa dyshim

hileqar, mendoi Gjorgu, sepse, ndërsa po i thoshte «do gjësendi», në vend që ta vështronte në sy, i shikonte shenjën e zezë në mëngë, sikur t'i thoshte: ti që po shkon të paguash peseqind groshë për vrasjen që ke bërë, s'bëhet kiameti po t'i prishësh nja dy në hanin tim.

— Do gjësendi? — përsëriti pyetjen hanxhiu, duke i hequr më në fund sytë nga mënga e Gjorgut, por pa i përqendruar mbi fytyrën e tij, por diku anash, në krahun e kundërt.

— Një tas fasule, — tha Gjorgu. — Sa kushton? Buken e kam vetë.

Ai e ndjeu që po skuqej, por ishte. i detyruar ta bënte pyetjen. Për asgjë në bote nuk do të cenonte parët e taksës së gjakut.

— Një çerek groshi, — tha hanxhiu.

Gjorgu mori frymë i lehtësuar. Hanxhiu i ktheu shpinën dhe, kur erdhi prapë me tasin e drunjtë të fasuleve në dore, ndërsa po ia vinte atë përpara, Gjorgu vuri re se ai ishte i vëngër. Si për të harruar gjithçka, Gjorgu uli kokën mbi tasin e fasuleve dhe nisi të hante me shpejtësi.

— Do një kafe? — i tha hanxhiu, kur erdhi të merrte tasin bosh.

Gjorgu e pa në sy si i trullosur. Sytë e tij dukej sikur thoshin: mos më merr më qafë, o bujtinar. Une kam vërtet peseqind groshë në qese, por më mire do të jepja kokën (o zot, tha ai me vete, po koka ime pikërisht kaq do të kushtojë pas... tridhjetë ditësh, madje jo pas tridhjetë, por njëzet e tetë ditësh), pra më mire do të jepja...

para kohe... kokën, sesa një grosh nga qesja e kullës së Oroshit. Por hanxhiu, sikur ta kishte kuptuar ç'bluante në mend je, shtoi:

— Është fare lire, dhjetë qindarka.

Gjorgu bëri «po»me kokë, me një farë padurimi. Hanxhiu, duke lëvizur shtrembtazi midis ndenjëseve dhe tryezës, diçka hoqi prej saj, diçka solli, pastaj u zhduk përsëri për të ardhur më në fund me filxhanin e kafesë në dore.

Gjorgu ishte akoma duke rufisur kafenë, kur në han hyri një grumbull i vogël burrash. Nga trazimi që shkaktoi hyrja e tyre, nga kthimi i kokave të njerëzve dhe nga mënyra se si hanxhiu shtrembaluq u doli përpara, ai e kuptoi se të porsaardhurit duhej të ishin njerëz të njohur në krahinë. Njëri prej tyre, ai që ecte midis, ishte një burrë jashtëzakonisht i shkurtër, me një fytyrë të ftohtë, të bardhë. Pas tij ecte një njeri veshur qytetarçe në një mënyrë krejt të çuditshme, me një xhaketë me katrorë dhe me pantallona-qillota të futura në çizme. I treti kishte një fytyrë nga ato që mospërfillja duket sikur ua rrumbullakos tiparet, dhe sytë ua bën

si të ujshëm. Megjithatë u kuptua menjëherë, se vëmendja e të gjithëve u përqendrua te burri i shkurtër.

«Ali Binaku, Ali Binaku», dëgjoi Gjorgu të pëshpëritej përreth. Ai vetë shqeu sytë, sikur të mos e besonte se ndodhej në një han me shkoqitësin e famshëm të kanunit, emrin e të cilit e kishte dëgjuar qysh në vegjëli.

Hanxhiu, duke lëvizur shtrembtazi, i priu grupit të vogël në kthinën fqinje, të caktuar, me sa duket, për bujtësit më të nderuar.

Njeriu i shkurtër shqiptoi nëpër dhëmbë një përshëndetje për të gjithë dhe, pa kthyer kokën as djathtas as majtas, eci pas hanxhiut. Ndihej menjëherë që ai ishte i ndërgjegjshëm për famën e vet, mirëpo kjo, për çudi, nuk i shoqërohej me ndonjë shenjë kapadaillëku, gjë e zakonshme sidomos për njerëzit e shkurtër, kur bëhen të famshëm. përkundrazi, në lëvizjet e tij, në fytyrën, e sidomos në sytë, kishte një lodhje të qetë.

Të porsaardhurit ishin zhdukur në kthinën tjetër, por përreth vazhdonin pëshpërimat për ta. Gjorgu e kishte mbaruar së piri kafenë, megjithatë, megjithëse e dinte se kohën e kishte të çmuar, i pëlqente të rrinte e të dëgjonte ato që thuheshin përskaj tij. Perse kishte ardhur valle Ali Binaku? Me siguri për ndonjë pleqësi të ngatërruar. Zaten ai gjithë jetën me këto punë ishte marrë. E thërritnin nga krahina në krahinë e nga flamuri në flamur, për të dhënë mendimin e vet në gjyqësi

të vështira, kur pleqnarët ndaheshin në mendime përsa i përket shkoqitjes së kanunit. Midis qindra shkoqitësve, nëpër gjithë rrafshin e pafund të malësisë, nuk kishte më tepër se dhjetë a dymbëdhjetë të famshëm si Ali Binaku. Kështu që ai *nuk shfaqej kot së koti asgjëkund. Edhe këtë herë thoshin se po vinte për një ndarje kufijsh, që do të bëhej ato dite, madje qysh të nesërmen, në flamurin fqinje. Po ai tjetri, syçelëti, kush qe? Vërtet kush ishte ai tjetri? Thoshin se ishte një mjek, që Ali Binaku e merrte shpesh me vete në raste të veçanta, sidomos kur ishte fjala për numërimin e plagëve, demi i të cilave shlyhej me gjobë. Po, në qoftë se ishte kështu, atëherë Ali Binaku nuk kishte ardhur për ndarje kufijsh, por për ndonjë çështje tjetër, sepse dihej që në ndarjen e kufijve mjeku s'ka asnjë punë. Vërtet, ndoshta ishte marrë vesh gabim arsyeja e ardhjes. Disa thoshin se kishte ardhur vërtet për një rast tjetër, tepër të ngatërruar, që kishte ndodhur ca dite më pare në katundin matanë*

pllajës. Gjatë një grindjeje me të shtëna armësh kishte vdekur një grua, e cila u gjet midis grindësve. Gruaja kishte qenë shtatzënë, me fëmijë mashkull, sic qe vërtetuar pas hapjes. Pleqtë e katundit e kishin vështirë, sic duket, të vendosnin se mbi kë rëndonte gjaku i fëmijës. Ndoshta Ali Binaku kishte ardhur pikërisht për këtë gjyq.

Po ai tjetri, ai që ishte veshur si karnaval, ç'ishte ai? — pyesnin të tjerët. Dhe gjendej dikush që jepte përgjigje për të gjitha. Ai ishte një farë nëpunësi, që merrej me matjen e tokave, madje edhe emrin se si e kishte, një dreq emri: as kovaç, as mullis, as rrogtar, por me

«metër», kupton, një dreq emri që s'e thua dot pa pasur frikë mos të të shtrembërohet goja, gjeo,gjeo,gje... Hë, se m'u kujtua: gjeometër.

O, po atëherë qenka tamam punë kufijsh, gjersa paska ardhur ky, gjeometri, sic i thua ti.

Gjorgu kishte qejf të dëgjonte akoma, aq më tepër që parandihej se në han do të tregoheshin histori të tjera, mirëpo, po të vonohej edhe pak, ai mund të mos arrinte dot të mbërrinte në kullë. U ngrit befasisht, për të mos i lënë vêtes kohë të mëdyshej, pagoi fasulet dhe kafenë dhe u mat të dilte, por në çastin e fundit u kujtua të pyeste edhe një herë për rrugën.

— Do të ecësh drejt rrugës së madhe, — i tha hanxhiu, — pastaj, kur të arrish te Varret e Krushqve, atje ku rruga ndahet më dysh, ki kujdes që të marrësh krahun e djathtë e jo të majtin. Më kupton, krahun e djathtë.

Kur Gjorgu doli përjashta, shiu ishte rralluar edhe më, po ajri ishte krejt i lagësht. Dita ishte po aq e vrenjtur sa në mëngjes dhe, ashtu si atyre grave që nuk u kuptohet mosha, asaj nuk i kuptoheshin orët.

Gjorgu ecte duke u përpjekur të mos mendonte asgjë. Rruga zgjatej pafundësisht nëpër një zallinë ngjyrë hiri. Kur vështrimi i tij ndeshi disa varre gjysmë të vithisura ndanë saj, ai tha me vete: këto duhet të jenë Varret e Krushqve. Mirëpo rruga s'ndahej më dysh dhe ai e mori me mend se Varret e Krifthqve duhej të ishin më tutje. Dhe ishte vërtet ashtu. Pas një çerek ore ata i dolën përpara, po aq të vithisur sa edhe të parët, por më të

trishtuar dhe krejt të mbuluar me myshk. Duke kaluar përbri tyre, ai ishte gati të besonte se karvani i krushqve që kishte takuar në mëngjes, nuk kishte bërë gjë tjeter, véçse ishte rrotulluar, kishte ndërruâr rrugë, për të ardhur e për t'u futur në këto varre, që duhej të ishin banesa e tij e përhershme.

Ai mori degëzimin e djathtë të rrugës, sic e kishte këshilluar hanxhiu dhe, ndërsa largohej, mezi e mbajti veten për të mos kthyer kokën që të shih te edhe një herë varret e vjetra. Një copë herë ia doli të ecte pa asnjë mendim në kokë, me një ndjesi të çuditshme harmonizimi me gungat e maleve e të mjegullës që i vërtiteshin në një valle të ngadaltë përreth. Nuk e kuptoi as vetë se sa vazhdoi kjo lëvizje e mpirë. Ai do të donte që ajo të mos kishte fund, mirëpo përpara i doli diçka, që e shkëputi me shpejtësi nga gurët dhe mjegulla. Ishte gërmadha e një shtëpie.

Ndërsa ecte përbri saj, vështronte me bisht të syrit grumbullin e gurëve, ku shenjat e djegies ishin fshirë prej kohësh prej shiut dhe erës, duke lënë në vend të tyre një gri të sëmurë, prej spikamës të së cilës dukej sikur mund ta nxirrje më lehtë një ngulç, të mbledhur prej kohësh në gjoks.

Gjorgu eci sa eci, me bishtin e syrit të ngulur mbi gërmadhën, kur befas, me një kërcim të shpejtë, kapërceu hendekun e cekët ndanë udhës dhe me dy-tri hedhje u gjend pranë rrënojës.

Një grime qëndroi i palëvizur pranë saj, pastaj, si ai njeriu që, kur gjendet para një trupi kërkon të marrë vesh nga ç'plagë a nga ç'mjet është goditur i vrari, ai bëri dy-tre hapa gjer te njëri nga cepat e shtëpisë. U përkul mbi 'të, mënjanoi me këmbë ca gurë, pastaj shkoi me radhë te tre cepat e tjerë dhe, kur pa se gurët e themeleve në të katër cepat ishin të shkulur, e kuptoi se ndodhej përpara rrënojës së një shtëpie besëprerëse. Kishte dëgjuar se kështu u shkuleshin gurët pas djegies shtëpive ku kryhej krimi më i madh për kanunin: prerja e nîikut në besë.

Gjorgut iu kujtua se si vite më pare në katundin e tij ishte ndëshkuar një prerje në besë. Vrasësi ishte grirë katundisht, duke shkuar gjakhupës. Shtëpia ku miku u pre, pavarësisht se njerëzit e saj nuk ishin fajtorë, u dogj. Vetë i zoti i saj printe me urë e me sëpatë, duke

klithur sipas zakonit: «I marrsha të ligat katundit dhe flamurit». Pas tij, me urë e me sëpata në duar, vinte gjithë fshati. Pas kësaj, të zotit të shtëpisë, për vite me radhë gjithçka duhej t'i jepej me dore të majtë e për nën gju, për t'i kujtuar se duhej të paguante mikun. Sepse dihej që baba, vëllai, madje edhe fëmija i vrarë mund të faleshin, por miku i premë, kurrë.

Ç'pabesi mund të jetë bërë valle në këtë shtëpi, mendoi ai, duke shtyrë me këmbë dy-tre gurë. Zhurma e tyre ishte e shurdhët. Hodhi sytë përreth për të pare shtëpitë e tjera të fshatit, por nuk pa gjë, veçse një rrënojë tjetër, njëzet hapa larg. Ç'është kështu? tha me vete. Pa ditur as vetë pse, u sul për te gërmadha tjetër, iu vërtit cepave të saj dhe hetoi të njëjtën gjë. Gurët e themeleve ishin shkulur në të gjitha qoshet. Është e mundur që të jetë ndëshkuar një katund i tërë? mendoi. Kur ndeshi më tutje rrënojën e trete, u bind se ishte pikërisht ashtu. Diçka kishte dëgjuar, vite më pare, për një katund besëshkelës, në një krahinë të largët, të ndëshkuar prej flamurit. Ishte vrarë një ndërmjetës në një grindje kufijsh midis dy fshatrave. Mikun e prerë në besë flamuri e lypi nga katundi ku ai u vra dhe, meqenëse katundi doli mendsh e nuk e lau gjakun, u mor vendim për zhbërjen e tij.

Me hedhje të lehta një copë herë të gjatë, Gjorgu u vërtit si hije nga rrënoja në rrënojë. Ç'qe valle ai njeri që me vdekjen e vet kishte marrë pas një katund të tërë? Shurdhëria e rrënojave ishte e dhimbshme. Një zog, që Gjorgu e dinte se klithte vetëm natën, ia bënte -«or», «or». Gjorgut iu kujtua se'po i bëhej vonë për të mbërritur në kullë dhe kërkoi me sy udhën e madhe. Klithma e zogut u dëgjua edhe një herë, fare larg, tamam në kohën që ai pyeti edhe një herë veten se kush kishte qenë valle njeriu që u pre në besë në këtë katund fatzi. Zogu, si për t'i dhënë përgjigje, ia bëri prapë «or», «or», dhe atij iu dëgjua sikur ai tha emrin e tij. «Gjorg», «Gjorg». Buzëqeshi

me vete sikur t'i thoshte: «tani po flet budallallëqe» dhe u drejtua nga udha.

Pas pak, kur ishte përsëri në rrugë, si për të shkarkuar

një pjesë të ndjenjës së rende që i la katundi i zhdukur, ai u përpoq të sillte ndër mend ndëshkimet më të lehta të kanunit. Prerja e mikut ishte e rralle dhe rrjedhimisht të rralla ishin

djegiet e shtëpive e aq më pak shkulja e fshatrave të tëra. Atij iu kujtua se për faje më pak të renda vihej në zbatim dëbimi prej flamurit me rob e me robi.

Gjorgu ndiente se si, bashkë me dyndjen e ndëshkimeve, shpejtoheshin edhe hapat e tij, thuase ashtu do të mund të shpëtonte prej tyre. Ndëshkimet ishin të shumta: Veçimi ose lëçitja, sic quhej në kanun, kur njeriu veçohej përjetë prej të gjithëve. (I ndarë për mort, për dasmë e për mieli hua). Lënia e tokave djerr, shoqëruar me prerjen e drurëve të kopshtit. Lënia pa ngrënë (në familje). Heqja e armëve të krahut a të brezit për një apo dy javë. Lidhja dhe burgosja në shtëpi. Rrëzimi i të zotit apo së zonjës së shtëpisë prej gjindjes së familjes.

Veçanërisht prej mundësisë së ndëshkimit brenda në familje ai ishte sfilitur shpirtërisht për një kohë të gjatë. Dhe kjo kishte ndodhur gjatë kohës kur atij i kishte ardhur radha për të marrë gjakun e vëllait.

Atij nuk i hiqej nga mendja ai mëngjes i ngrirë janari, kur i ati e thirri në dhomën e miqve, në katin e sipërm të kullës, për të biseduar me të kokë më kokë. Ishte një mëngjes jashtëzakonisht i kthjellët, qielli dhe dëbora që kishte rënë të lëbyrnin sytë, gjithçka ishte e qelqtë e rrezëlluese, saqë të besohej se bota e tërë mund të rrëshqiste e të thërrmohej në miliona coperà për shkak të çmendurisë së saj kristaline. Pikërisht në një mëngjes të tillë i ati i kujtoi atij detyrën. Gjorgu rrinte pranë dri

tares dhe dëgjonte të atin që fliste për gjakun. Bota e tërë u bë pllanga-pllanga prej tij. Ai skuqte mbi dëborën e bardhë, pellgjet e tij zmadhoheshin e ngrinin edhe ato kudo. Pastaj e kuptoi se skuqja ishte në sytë e tij. E dëgjoi kokulur të atin, pa i thënë asgjë. Dhe për herë

të pare në ditët që erdhën më pas, Gjorgut pa e ditur as vetë pse, iu renditën ndër mend të gjitha ndëshkimet që mund të merrte njeriu i pabindur në familje. S'donte

t'ia pohonte as vêtes që s'kishte dëshirë të vriste një njeri. Urrejtja që i ati u përpoq t'i rindizte në gjoks për Kryeqyqët, në atë mëngjes janari, dukej sikur shuhej ndërkaq nga ndriçimi i dites. Gjorgu atëherë nuk e kuptonte se një nga arsyet që zjarri i urrejtjes nuk ndizej dot, ishte se vetë zjarrvënësi, i ati, ishte akull i ftohtë. Me sa dukej, urrejtja ishte ftohur dalngadalë qyshkur, në vitet e-hakmarrjes së gjatë, apo ndoshta ajo s'kishte qenë kurrë. I ati fliste dhe Gjorgu me frikë, gati me tmerr, e ndiente se nuk ishte i aftë të urrente viktimën e ardhshme. Dhe kur në ditët e pastajme mendja e tij vente nga vente dhe kthehej te radha e ndëshkimeve që mund të pësonte në shtëpi njeriu i pabindur, ai nisi të kuptonte se po përgatitej shpirtërisht për të mos derdhur gjak. Dhe po në atë kohë e kuptoi se sa i kotë ishte vrapimi i mendjes së tij pas ndëshkimeve në familje. Ai, ashtu si të gjithë, e dinte mire se për mosmarrjen e gjakut kishte ndëshkime të tjera, shumë më të rënda.

Në bisedën e tyre të dytë për çështjen e gjakut toni i të atit ishte më i zymtë. Edhe dita ishte ndryshe, një dite e qullët në një mënyrë të mjerë, pa shi, madje pa mjegull, për të mos kujtuar

vetëtimat, që do të ishin luks i madh për atë qiell varfanjak. Gjorgu përpiqej t'i shmangej vështrimit të të atit, por më në fund sytë e tij ranë si në grackë.

— Shikoje këmishën, — tha tjetri, duke bërë me kokë nga këmisha e varur në murin përballë.

Gjorgu ktheu kokën andej. lu duk se damarët e qafës i kërcitën sikur t'i kishin zënë ndryshk.

— Gjaku po zverdhet në të, — tha i ati. — I vdekuri kërkon shpagim.

Gjaku vërtet ishte zverdhur mbi këmishë. Më tepër se zverdhim, ajo ishte një ngjyrë ndryshku, si ajo që

lëshojnë tubat e një cezme të papërdorur prej kohësh. — Ti po vonon shumë, Gjorg, — vazhdoi i ati. — Nde

ri ynë, por sidomos yti...

Dy gisht nder në Iule të ballit na i ka qitë i madhi

zot. Me qindra e qindra herë. Gjorgu kishte përsëritur me vete, në javët e pastajme, fjalët e kanunit, që i ati ia

tha atë dite. Fytyrën e vruguar në daç laje, në daç zezoje dhe më. Je i lire të mbash burrërinë tende, je i lire të zhburrërohesh.

Jam valle i lire? pyeste ai veten më vonë, kur ngjitej i vetëm në katin e sipërm të kullës për t'u menduar. Ndëshkimet që mund t'i bënte i ati për faje të ndryshme s'ishin asgjë përpara rrezikut të humbjes së nderit.

Dy gisht nder në Iule të ballit... Ai prekte ballin me dore, si për të gjetur vendin e saktë ku mund të ishte nderi. E pse pikërisht këtu? kishte thënë me vete. Ishte një frazë që përcillej gojë më gojë, pa u kapërdirë kurrë plotësisht. Tani ai e kishte zbërthyer më në fund kuptimin e saj të vërtetë. Nderi e kishte selinë e vet në Iule të ballit, pra në qendër të ballit, sepse ai ishte vendi ku mund të godiste plumbi yt kokën e tjetrit, ose plumbi i tjetrit kokën tende. Pushkë të bukur paska qitë, thoshin pleqtë kur dikush e godiste hasmin balle për balle dhe në kokë. Ose, pushkë të pabukur, kur plumbi shponte stomakun ose këllqet, për të mos përmendur shpinën.

Gjithsaherë Gjorgu ngjitej në katin e sipërm të kullës për të pare këmishën e Mëhillit, i dukej sikur balli po i digjte. Shenjat e gjakut mbi pëlhurë sa vente çngjyroseshin edhe më. Do të ngrohej moti dhe ato do të zverdheshin fare. Atëherë mund të fillonin fia jepnin filxhanin e kafes për nën gju. Kjo do të thoshte se ai do të ishte i vdekur për kanunin.

Të gjitha rrugët ishin mbyllur për të. As durimi i ndëshkimeve, asnjë lloj flije tjetër nuk e shpëtonte dot. Kafja nën gju, që e tmerronte Gjorgun më shumë se çdo gjë tjetër, e priste diku përpara. Të gjitha portât ishin të mbyllura për të, përveç njërës. I korituri e ka derën të çelur

për nga kanuni, thuhej në kanun. E vetmja derë e çelur për të ishte vrasja e dikujt nga fisi i Kryeqyqëve. Dhe kështu. pranverën e vitit që shkoi, ai vendosi të shkonte në pritë.

Gjithçka në shtëpinë e tij u gjallërua. Shurdhëria që e rrethonte u mbush befas me mu^ikë. Edhe muret rreth tij dukej sikur u zbutën.

Ai do ta kishte kryer vrasjen qysh atëherë dhe tani

do të ishte i qetë, i mbyllur në kullën e ngujimit, apo akoma më i qetë, nën tokë, sikur të mos ndodhte diçka. Nga një flamur i largët kishte ardhur papritur një teze e tyre, e martuar atje. E shqetësuar, tërë brenga, kishte kapërcyer shtatë a tetë maie dhe po aq krahina, për të ndaluar derdhjen e gjakut. Gjorgu është mashkulli i fundit i familjes pas të atit, tha ajo. Ja, do ta vrasin Gjorgun, pastaj do të vdesë një nga Kryeqyqët, pastaj do t'i vijë radha babës, dhe familja e Berishajve do të shuhet. Mos e bëni këtë, tha ajo, mos e thani lisin. Kërkoni pajtimin e gjakut.

Në fillim as që deshën ta dëgjonin, pastaj heshthin, ndërsa ajo fliste dhe më në fund erdhi një kohë boshe, që s'ishin as në një mendje me të, po as kundër. Ishin thjesht të lodhur. Kurse tezja nuk lodhej. Dite për dite e natë për natë, duke bujtur herë në një kullë, herë në tjetrën, nëpër kushërinj e vëllazëri, ajo e arri ti më në fund të vetën: pas shtatëdhjetë vjet vdekjesh dhe zie, Berishajt vendosën të kërkonin pajtim gjaku me Kryeqyqët.

Kërkesa për pajtim të gjakut, aq e rrallë në malesi, bëri bujë në katund, madje edhe në flamur. U morën të gjitha masat që gjithçka të kryhej sipas rregullave të përpikta të kanunit. Ndërmjetësit e pajtimit, bashkë me ca shokë e dashamirës të Berishajve, që në këtë rast quheshin «të zotët e gjakut», i shkuan gjakësit, pra Kryeqyqëve, për të ngrënë bukën e gjakut të pajtuar. Sipas zakonit, ata hëngrën drekë së bashku me vrasësin dhe caktuan çmimin e gjakut që duhej të paguanin Kryeqyqët. Pas kësaj mbetej vetëm që i ati i Gjorgut, pra i zoti i gjakut, me sqepar e daltë të skaliste një kryq te dera e vrasësit, të pinin një pikë gjak të shoshoqit dhe të quheshin të pajtuar për jetë. Mirëpo ai çast nuk erdhi Tcurrë, sepse një xhaxha plak u bë shkak që të prishej gjithçka. Dhe kjo ndodhi kur pas drekës, ndërsa njerëzit, sipas zakonit, hynin në çdo dhomë të kullës dhe përplasnin kë

mbët për të treguar se hija e gjakut do të dëbohej nga çdo kënd i shtëpisë, xhaxhai plak i Gjorgut thirri befas: jo. Ishte një plak i qetë, që s'ishte ndier kurrë në fisin

e tyre dhe prej tij më pak se prej kujtdo pritej një gjë e tillë. Të gjithë ngrinë në vend, dhe sytë, dhe qafat, dhe këmbët që qenë ngritur për t'u përplasur me force në dysheme, u ulën shurdhtazi si në pambuk. Jo, tha prapë xhaxhai plak. Atëherë prifti që ndodhej atje, si ndërmjetësi kryesor i pajtimit, bëri një shenjë me dore. «Atëherë gjaku vazhdon», tha ai.

Gjorgu, që gjatë kësaj kohe kishte mbetur si jashtë vëmendjes, u gjend përsëri në qendër të saj. Bashkë me ankthin e vjetër, prej të cilit përkohësisht kishte shpëtuar, ai provoi edhe një ndjesi kënaqësie. Me sa duket ishte pikërisht kënaqësia që rifitoi vëmendjen e humbur. Tani i

dukej se nuk ishte në gjendje të kuptonte se cila jetë ishte më e mire, ajo e qeta, e mbuluar me një tis harrese dhe jashtë makinës së gjakut, apo tjetra, e rrezikuara, por me një sbkreptimë zie, që e karfoste tejpër

tej si tegel i dridhshëm. I kishte provuar që të dyja dhe po t'i thoshin tani: zgjidh njërën prej tyre, Gjorg, ai me siguri do të mbetej në mëdyshje. Ndoshta duheshin vite për t'u mësuar me paqen, ashtu sic ishin dashur ndoshta po aq vite për t'u mësuar me humbjen. Mekanizmi i gjakut ishte i tillë që, edhe kur të lëshonte së jashtmi,

të mbante të lidhur shpirtërisht për një kohë të gjatë. Në ditët pas dështimit të pajtimit, kur në qiellin e tij gjer atëherë bosh u dyndën prapë rete e rrezikut, Gjorgu disa herë kishte pyetur veten: valle ishte më mire apo më keq që u bë kjo përpjekje pajtimi? Ai nuk ishte në gjendje të përgjigjej. Ishte më mire sepse i dha atij edhe

një vit tjetër jetë të lire, por, nga ana tjetër, ishte më keq sepse tani do t'i duhej të mësohej rishtazi me atë jetë që ishte çmësuar: idenë për të vrarë dikë. Së shpejti ai duhej të bëhej një doreras, sic quheshin në kanun ata që shtinin për vrasje. Dorërasët ishin një lloj pararoje e fisit, ata që vrisnin, por edhe që flijoheshin të parët gjatë hakmarrjes. Kur fisit kundërshtar i vinte radha për të marrë gjakun, ai lakmonte të vriste pikërisht dorërasin e fisit tjetër. Vetëm në rast pamundësie, në vend të tij vritej një mashkull tjetër. Gjatë shtatëdhjetë vjetëve të armiqësisë me Kryeqyqët, familja e Berishajve kishte pasur një

zet e dy dorërasë, shumica e të cilëve ishin grirë më vonë nga plumbi. Ûorërasët ishin lulja e një fisi, palca dhe kujtesa e tij kryesore. Shumë gjëra harroheshin në jetën e fisit, njerëz dhe ngjarje mbuloheshin me pluhur, vetëm dorërasët, flakëzat e vogla të pashuara mbi tumulet e fisit, s'harroheshin kurrë.

Erdhi vera dhe kaloi, e shkurtër si asnjë herë tjetër. Berishajt shpejtonin të mbaronin punët e bujqësisë, në mënyrë që pas vrasjes së ardhshme të mund të mbylle

J

shin në kullë. Gjorgu ishte qetësisht i pikëlluar. Kishte një

gjendje shpirtërore si përpara dhëndërisë.

Në fund të vjeshtës së dytë ai shtiu më në fund mbi

Zefin e Kryeqyqëve, por nuk e vrau dot, vetëm e piagosi në nofull. Erdhën mjekët e kanunit, që merreshin me caktimin e gjobës që duhej të paguante njeriu në rast se plagoste dikë dhe, meqenëse plagos ja ishte në kokë, e çmuan atë me një gjobë prej tri qesesh groshë ose baraz me gjysmë gjaku. Kjo do të thoshte se Berishajt mund të zgjidhnin një nga të dyja: ose të paguanin gjobën, ose ta quanin plagosjen sa një gjysmë gjaku. Në rastin e fundit, pra, në qoftë se Berishajt nuk paguanin gjobën, por e futnin plagosjen në llogarinë e gjakut, ata nuk kishin të drejtë më të vrisnin një njeri nga Kryeqyqët, sepse gjysma e gjakut ishte larë. Ata kishin të drejtë vetëm të plagosnin një njeri.

Natyrisht që Berishajt nuk pranuan ta quanin plagosjen si gjysmë gjaku. Megjithëse gjoba ishte e rende, ata mblodhën një pjesë të kursimeve dhe e shlyen atë, kështu që llogaria e gjakut mbeti e paprekur.

Gjatë gjithë kohës që vazhdoi historia e gjobës për plagosje, sytë e të atit të Gjorgut ishin vazhdimisht si të përqarë nga një përbuzje zemërimi dhe helmi. Ata sy dukej sikur i thoshin Gjorgut: nuk mjafton që e shtyve marrjen e gjakut kaq vonë, por tani po na shkatërron dhe ekonominë e shtëpisë.

Gjorgu e ndiente dhe vetë se e gjithë kio kishte ndodhur për shkak të pavendosmërisë së tij të vjetër, që e bëri t'i dEàdhej dora në sekondën e fundit dhe të shënonte gabimisht. Në të vërtetë Gjorgu s'ishte në gjendje

as vetë të kuptonte më vonë, se iu drodh dora vërtet në çastin e shënimit, apo e uli vetë shënjesfrën nga balli i viktimës, në pjesën e poshtme të fytyrës.

Pas kësaj ngjarjeje erdhi një periudhë mpirjeje. Jeta u duk sikur qëndroi në vend. I plagosuri prej Gjorgut për një kohë të gjatë lëngoi në shtëpi. Thoshin se plumbi i kishte thyer nofullën, se plaga i qe mahisur. Dimri ishte i gjatë dhe i mërzitshëm si asnjëherë tjetër. Mbi dëborën e urtë (pleqtë thoshin se rrallë mbahej mend një dëborë kaq e shtruar, që s'krijonte asgjëkund asnjë ortek) fishkëllente ultazi një erë po aq e pandryshueshme sa ajo. Zefi i Kryeqyqëve, qëllimi i vetëm i jetës së Gjorgut, vazhdonte të lëngonte në shtrat, kështu që Gjorgut i dukej vetja si një i papunë, që vërtitet kot rreth e rrotull.

Vërtet ishte një dimër që dukej sikur s'do të kishte mbarim. Dhe tamam në kohën kur thanë se i plagosuri po shërohej, u sëmur Gjorgu. Do ta duronte me shpirt në dhëmbë çdo lëngatë, në mënyrë që të mos zinte shtratin pa kryer vrasjen, mirëpo ishte krejtësisht e pamundur. U zverdh si dylli, duroi sa duroi më këmbë, pastaj u shtri. Dy muaj rresht qëndroi në shtrat, tamam në kohën që Zefi i Kryeqyqëve, duke përfituar nga sëmundja e tij, kishte nisur të dilte lirisht nëpër katund. Që nga këndi ku ishte i shtrirë në katin e dytë të kullës, Gjorgu vështronte atë copë pamje që i lejonte dritarja dhe pothuajse nuk mendonte asgjë. Ishte krejt i trullosur nga sëmundja e gjatë. Matanë dritares ishte bota e zbardhur nga dëbora, me të cilën, përveç një vrasjeje, tani nuk e lidhte më asgjë. Prej kohësh ishte bërë i huaj, madje i tepërt në atë bote dhe, në qoftë se atje përjashta e prisnin akoma, kjo ndodhte veç për shkak të asaj vrasjeje.

Me orë të tëra ai vështronte tokën e mbuluar me dëborë, me ca sy mospërfillës, sikur të thoshte: do të vij, do të vij së shpejti, ta derdh atë grusht gjak. Dhe kaq shumë nuk i ndahej ky mendim, saqë kishte caste që i dukej se po e shihte vërtet njollën e vogël të kuqe, që ia hapte mes për mes gjithshkafjes së zbardhur.

Në ditët e para të marsit e ndjeu veten pak më mire dhe javën e dytë të marsit u ngrit. Këmbët i kishte akoma

të dobëta kur doli përjashta. Askush nuk e mendonte se ashtu i trullosur sic ish nga sëmundja, me fytyrën të bardhë si pëlhurë, ai po nisej për në pritë. Kjo ishte ndoshta edhe arsyeja që Zefi i Kryeqyqëve, duke e ditur akoma të sëmurë armikun e tij, qe kapur në befasi.

Shiu rrallohej herë pas here aq sa dukej se do të mente, por tamam në çastin e fundit niste të curiste përsëri. Duhej të ishte mbasdite, por Gjorgu i ndiente këmbët të mpira. Ishte po ajo dite gri, vetëm krahina ishte tjetër. Dhe këtë Gjorgu e kuptoi nga ndryshimi i veshjes së malësorëve, që takonte përballë. Katundthet i mënjanoheshin përherë e më tepër rrugës së madhe. Aty-këtu, në largësi mezi dallohej ndriçimi i zbehtë i bronzit të ndonjë këmbane. Pastaj me kilométra të tërë ishte prapë boshësi.

Përballë tij kalimtarët ishin përherë e më të rrallë. Gjorgu pyeti përsëri për kullën e Oroshit dhe njëherë i thanë se ajo ishte tashmë afër, kurse më tutje, kur ai priste që ajo të qe afruar vërtet, i thanë se kulla ishte ende tepër larg. Dhe të dy herët kalimtarët treguan me dore të njëjtin drejtim, ku nuk dukej veçse mjegullinë.

Dy-tri herë Gjorgut iu duk se po binte mbrëmja, por nuk ishte ashtu. Vazhdonte të ishte po ajo mbasdite pa mbarim ku katundet i mënjanoheshin rrugës, sikur të donin t'i fshiheshin për jetë asaj dhe gjithë botes. Ai pyeti prapë për kullën dhe i thanë se tashmë ajo ishte afër. Madje kalimtari i fundit ia bëri edhe me dore në drejtimin që duhej të ishte i saj.

— A mbërrij para mbrëmjes? — pyeti Gjorgu.

— Besa, po, — tha malësori. — Tamam në mbrëmje ke për të mbërritur.

Gjorgu u vu prapë të ecte. Ai ndihej krejtësisht i lor

dhur dhe herë ishte gati të besonte se ishte mbrëmja aio që vononte të binte, duke e larguar kështu kullën, herë i dukej se, përkundrazi, ishte largësia e kullës që e mbante mbrëmjen pezull në erë, pa e lënë të rrëzohej mbi dhé.

Njëherë iu duk se dalloi siluetën e sa.) midis mjegullës, por ngrehina e zymtë s'ishte veçse një kuvend murgeshash, si ai që kishte pare në paraditen e kësaj dite të gjatë. Pas një copë rruge pati prapë ndjesinë që po i afrohej kullës, madje iu duk se e dalloi më në fund qartë, në krye të një shkarrëzime. por, kur eci edhe ca, e kuptoi se ajo që pa nuk ishte kulla e Oroshit, s'ishte as ngrehinë e çfarëdoshme, por një copë mjegull, veç më e zezë se të tjerat.

Shpresa se më në fund po i avitej kullës, iu davarit krejt, kur u gjend prapë i vetëm në rrugën e madhe. Zbrazëtinë nga të dy anët e saj e shtonin edhe më ca shkurre të shkurtra, të mbira aty si me qëllim të keq. Ç'është kështu. mendoi Gjorgu. Tani s'dukeshin më as ka

ishte se

kërkuar se e pa. dëgjuar për kullën princërore, e cila prej shekujsh vigiilonte që të mos shkelej kanuni, por prapëseprapë nuk e dinte oamjen e saj, ashtu sic nuk dinte asgjë tjetër për të. Banorët e Rrafshit e thërritnin thiesht Orok, por. kur tregonin për të, prej tregimeve të tyre ishte e namundur të kuotoje se ç'pamie kishte ajo. Edhe tani aë Gjorgu po e shihte që larg, pa

e besuar se oe aio. nuk ishte në giendie të kuptonte se si e kishte pamien. Rilueta e sai. në miegull. nuk dukej as e lartë, as e ulët dhe nganjëherë ngiante e shtrirë e nganjëherë e mbledhur. Njëherë Giorgut iu duk se kjo ndodhte nsaaë rruea ngjitej duke u lakuar vazhdimisht dhe për shkak të kësai pam ja ndërronte. Por edhe kur u afrua më pranë, asgië nuk u qartësua. Ishte pothuajse i sigurt që ishte ajo. sic ishte i sigurt që nuk qe. Herë i dukej sikur kishte një çati mbi

tunde, qoftë edhe të mënjanuara. dhe më e keqja dukei sikur ato s'do të shfaqeshin më kurrkund. Ndërsa ecte, herë-herë ngrinte kokën për ta kullën në njërin nga horizontet dhe pranë iu duk por nuk besonte më. Qysh nga fëmijëria kishte

disa ngrehina të ndryshme e herë sikur kishte disa çati mbi të njëjtën ngrehinë. Sa më shumë që afrohej, aq më tepër ndryshonte pamja. Tani i dukej se midis disa kullave kishte një si kullë kryesore. Gjithçka tjetër ishte si shtesë rrotull saj. Por eci dhe pak dhe kulla kryesore u zhduk e nuk dukeshin veçse shtesat përreth. Madje dhe ato nisën të shpërbëheshin dhe, kur u afrua edhe ca, vuri re se ato s'ishin aspak kulla, por ca si banesa, madje një pjesë nuk ishin as banesa, por më tepër u ngjanin hajateve gjysmë të braktisura. Përreth s'ndihej asnjë frymë e gjallë. Mos kam ardhur gabimisht? tha ai me vete. Po në atë çast përballë tij se nga mbiu një njeri.

— Taksë e mortit? — pyeti ai, duke vështruar rrëshqitazi mëngën e djathtë të Gjorgut dhe, pa pritur përgjigje, tregoi me dore në drejtim të njërit prej hajateve.

Gjorgu u drejtua andej. Këmbët i dukej se nuk do ta mbanin dot më. Përpara tij ishte një derë prej'druri, tepër e vjetër. Ai ktheu kokën pas si për të pyetur nje

iriun që i kishte folur, se a duhej të hynte nëpër atë derë, po njeriu se nga ishte zhdukur. Ai e vështroi një grime derën, para se të vendoste të trokiste në të. Druri i saj ishte i brejtur kudo dhe midis asaj brejtjeje dukeshin gjithfarë koka gozhdësh e coperà hekurash të ngulur aty kot së koti, shumica shtrembtazi dhe pa ndonjë kuptim. Ndryshku i tyre ishte bërë njësh me vjetërsinë e drurit, ashtu si ca thonj të vjetër në një dore plaku.

Gjorgu ngriti dorën për të trokitur, por në atë çast vuri re se mbi atë derë, ku ishin ngulur e ngjitur gjithfarë hekurishtesh, nuk kishte trokitëse. Madje nuk kishte asnjë gjurmë brave. Vetëm atëherë vuri re se dera s'ishte plotësisht e mbyllur. Atëherë Gjorgu bëri diçka që nuk e kishte bërë kurrë gjatë gjithë jetës së tij: shtyu një

derë, pa thirrur së pari «o i zoti i shtëpisë».

Brenda ishte gjysmë terr. Në fillim atij iu duk se

hajati ishte bosh, por pastaj, në njërën nga qoshet dalloi një zjarr. Ky ishte një zjarr i zymtë, ku ndihej menjëherë druri i lagët, që më shumë bënte tym se flakë. « Përpara se të shquante njerëzit, ai ndjeu erën e shajakut të lagët të xhokeve, pastaj i pa dhe ata vetë, disa të ulur

mbi ndenjëse prej druri, disa të kruspullosur qosheve. U platit dhe ai në një qoshe, duke e vënë pushkën midis gjunjëve. Sytë po i mësoheshin dalngadalë me gjysmëterrin. Athëtira e tymit po i hidhëronte grykën. Ai mundi të dallonte shiritat e zinj në mëngët e tyre dhe e kuptoi se, ashtu si ai, të gjithë ata ishin pagues të taksës së mortit. Ishin gjithsej katër vetë. Pas pak vuri re se ishin pese. Por nuk kaloi as një çerek ore dhe përsëri iu duk se ishin katër. I pesti, që në fillim s'e kishte shquar dot dhe pastaj i qe dukur si i pesti, nuk ishte veçse një trung

i mbështetur, kushedi pse, te qoshja më e errët.

— Nga je? — e pyeti njeriu që ishte përbri tij. Gjorgu i tha emrin e katundit.

Jashtë kishte rënë mbrëmja. Gjorgut iu duk se ajo ra

papritur, porsa ai kapërceu pragun e hajatit, ashtu si ajo gërmadha që rrëzohet pas shpinës sate, porsa M largohesh prej hïjes së saj.

— Ti s'paske qenë dhe aq larg, — i tha njeriu përbri. — Mua m'u desh të bëja dy dite e gjysmë rrugë pa pushim.

Gjorgu s'dinte ç'të thoshte.

Hyri dikush, duke shtyrë derën që kuisi vajtueshëm. Ai mbante në duar një krah dru, që ia hodhi zjarrit. Drutë ishin të lagët dhe ai pak ndriçim që fërgëllonte përreth u shua. Por pas një grime njeriu, që dukej si ulok, ndezi një llambë vajguri, që e vari mbi njërën prej gozhdëve të shumta të ngulura në mur. Drita e verdhë e llambës, e dobësuar nga bloza që kishte zënë qelqi i saj, u përpoq më kot të arrinte gjer në skutat më të largëta të hajatit.

Askush nuk po fliste. Njeriu doli dhe hyri një tjetër. Ky i ngjante të parit, veçse në duar s'kishte asgjë. I vështroi të gjithë sikur t'i numëronte (dy-tri herë ktheu sytë nga trungu, si për t'u bindur^se ai nuk ishte njeri) dhe doli. Pas pak u duk prapë me një vorbe në duar. Pas i vinte një tjetër që mbante ca kupa druri dhe dy bukë misri. Ky i dyti i vuri secilit nga një kupë dhe nga një copë

»büke përpara, kurse tjetri u hodhi fasule me lëng nga vorba.

— Ti pate fat, — i tha fqinji Gjorgut. — Erdhe tamam

%

kur jepet buka. Ndryshe do të mbeteshe gjer nesër në drekë pa ngrënë.

— Une kisha pak bukë e gjizë me vete, — tha Gjorgu.

— Pse? — tha tjetri. — Kulla jep bukë dy herë ditën për paguesit e mortit.

— Une nuk e dija, — tha Gjorgu, duke futur në gojë një kafshatë të madhe büke. Misërnikja ishte e forte, por ai qe shumë i uritur.

Gjorgu ndjeu një gjë metalike që i ra në prehër. Ishte paketa e duhanit të fqinjit të tij.

— Ndize një duhan, — i tha.

— Sa kohë ke që prêt këtu? — pyeti Gjorgu.

— Qysh në mesditë.
Gjorgu nuk tha asgjë, megjithatë tjetri u duk sikur
e ndjeu habinë e tij.
— Pse çuditesh? Ka njerëz që presin qysh dje.
— Ashtu?! — ia bëri Gjorgu. — Kurse une kujtoja se
sonte do të dorëzoja paret dhe nesër do të nisesha për në katund.

—O, jo, — tha tjetri. — Do të kesh fat në qoftë se paguan nesër në mbrëmje. Përndryshe mund të presësh edhe dy dite, madje edhe tri.

— Edhe tri? Si është e mundur?

— Kulla nuk ngutet kurrë të marrë paret e gjakut. Dera e hajatit kërciti dhe hyri prapë njeriu që kishte
sjellë vorbën me fasule. Ai mblodhi kupat boshe, trazoi në kalirn e sipër zjarrin dhe doli. Gjorgu e ndoqi me sy. — Shërbyes të princit janë këta? — pyeti ai me zë të
ulët fqinjin e tij.
Tjetri ngriti supet.
y
— S'di ç'të them. Me sa di une, ata janë gjysmë kushërinj, gjysmë shërbëtorë.

— Ashtu?!

—A i pe ndërtesat rreth e rrotull? Në to banojnë shumë familje që kanë lidhje fisnore me kapedanin. Po, duke qenë kushërinj të tij, ata janë njëkohësisht roja dhe nëpunës. Nuk ua pe veshjet si i kishin? As malësorë as qytetarë.

— Ke të drejtë, — tha Gjorgu, — ashtu dukeshin. — Dridhe dhe një duhan, — tha tjetri. — Falemnderit, — tha Gjorgu, — une e pi rrallë. — Kur e ke bërë vrasjen? .

— Pardje.

Që jashtë dëgjohej shiu që curiste.

— S'dashka të dalë ky dimër.

— Po, — ia bëri Gjorgu. — Si shumë u zgjat.

Larg, nga thellësia e grumbullit të ndërtesave, ndoshta nga vetë kulla kryesore, u dëgjua një rrapëllimë porte. Ishte një mbyllje, ndoshta hapje kanatesh të rende, kërkëllima e së cilës vazhdoi një copë herë të gjatë. Fill pas saj u dëgjua një si klithmë shpendi, që mund të ishte njëkohësisht britmë roje, përshëndetje, apo ndarje me mikun. Gjorgu u platit edhe më në qoshen e vet. Gjithsesi nuk i besohej se ndodhej në Orok.

Kuisja e derës e përshkonte kryq e tërthor dremitjen e tij. Për të treten herë Gjorgu hapi sytë dhe pa ulokun që po hynte me një krah dru në duar. Pasi hodhi drutë në zjarr, ai ngriti fitilin e llambës me vajguri. Drutë pikonin ujë dhe nga kjo kuptohej se jashtë shiu nuk kishte pushuar.

Nën dritën e llambës Gjorgu vuri re se asnjeri nga njerëzit nuk po flinte. Ai kishte ftohtë në kurriz, por diçka e pengonte t'i afrohej zjarrit. Veç kësaj, i dukej se ai zjarr nuk të ngrohte. Ndriçimet e tij të pasigurta, të hallakatura e si të arnuara vende-vende me pllanga të zeza, e bënin edhe më të rende heshtjen e prïtësve.

Dy-tri herë Gjorgut i shkoi nëpër mend se të tërë ata ishin vrasës dhe të tërë kishin nga një histori. Por histori të ishin të kyçura thellë brenda tyre. Jo më kot gojët dhe sidomos nofullat e tyre, nën ndriçimin e zjarrit, të kujtonin ca forma bravash të vjetra. Gjatë gjithë udhëtimit për këtu Gjorgu ishte i tmerruar nga mendimi se dikush mund ta pyeste për historinë e tij. Kulmin e druajtjes

(

e provoi kur hyri në këtë hajat, megjithëse, me të hyrë, diçka e siguroi se ndodhej jashtë rrezikut. Këtë siguri e jepte ndoshta qëndrimi i ngrirë i atyre që ishin atje, apo ndoshta trungu, të cilin çdo i porsaardhur e merrte në fillim për njeri. e pastaj për trung, apo, përkundrazi, e merrte për trung në fillim, pastaj qeshte me vete, duke e marrë për njeri, gjersa e kuptonte se ishte vërtet trung. Tani Gjorgu gati-gati e besonte se ai trung ishte lënë aty tamam me atë qëllim.

Drutë e lagët, të porsahedhur prej ulokut, kërcitnin në zjarr. Gjorgu mori frymë thellë. Nata jashtë me siguri ishte nxirë edhe më. Diku murlani fishkëllinte ultazi mbi tokë. Ai, për çudi. ndjeu nevojën të tregonte diçka. Por nuk e habiti kjo. se sa diçka tjetër. Gjorgut iu duk se format e. nofullave të njerëzve përreth po ndryshonin dalngadalë. Ashtu si demave që në netët e ftohta u vjen ushqimi në grykë për ta ripërtypur, ashtu edhe historitë ishin ngjitur në grykët e tyre. Dhe ato nisën të pikonin. Sa dite ke në gjak? Katër. Po ti?

Dalngadalë historitë nisën të dilnin prej atyre veshjeve prej shajaku si bubuzharë të zinj, vërtiteshin heshturazi përreth, përziheshin me njëra-tjetrën. Ç'do të bësh me besën tridhjetëditëshe?

C'do të bëj? mendoi Gjorgu. Asgjë.

Herë-herë i dukej se do të rrinte i mbërthyer përjetë te ai hajat i lagësht, pranë atij zjarri, që më shumë

të ngjethte, se të ngrohte, ngaqë nuk ndizej kurrë plotësisht, dhe pranë atyre bubuzharëve të zinj, që vërti

teshin nëpër dysheme.

Kur do ta thërritnin valle për fia marrë taksën?

Gjatë gjithë kohës që ai ishte aty, vetëm njërin prej tyre kishin pranuar. Vërtet mund të priste atje dite te tëra? Po sikur të kalonte java e të mos e thërritnin? Po sikur të mos e pranonin fare? '

U hap dera dhe hyri një njeri. Dukej menjëherë që vinte nga larg. Zjarri i hodhi dy-tri flakërima përbuzjeje, sa për ta dalluar që ishte llangosur gjithë balte e ujë dhe e la ndërkaq në gjysmëterr, ashtu si gjithë të tjerët.

I hutuar, ai eci drejt një qoshëze dhe zuri vend aty, përbri trungut. Gjorgu e ndiqte me bisht të syrit, sikur të donte të dinte se si ishte dukur ai vetë kur kishte hyrë këtu para disa orësh. Njeriu uli kapuçin dhe mbështeti mjekrën mbi gjunjë. Dukej menjëherë që historinë e kishte thellë, akoma shumë larg fytit. Ndoshta ajo s'kishte hyrë akoma as në qenien e tij, por kishte mbetur jashtë, te duart e kallkanosura, me të cilat porsa kishte bërë vrasjen. Ai i lëvizte ato me një mënyrë nervoze sipër gjunjëve.

KAPITULLI I TRETE

Karroca vazhdonte të ngjitej me lehtësi nëpër rrugën malore. Ajo ishte me rrota prej gome, e tipit llandon, nga ato që përdoreshin zakonisht në kryeqytet për shëtitje, ose si taksi dhe që jo vetëm ndenjëset i kishin të veshura me kadife të zezë, por, në përgjithësi, në tërë formen e tyre kishin diçka të kadifenjtë. Ndoshta pikërisht për këtë arsye ecja e saj nëpër rrugën e vështirë malore ngjante shumë më e bute se ç'pritej dhe do të dukej ndoshta edhe më e bute, po të mos ishin trokëllimat e potkonjve dhe ngulçimat e kuajve, të cilat veshja prej kadifeje s'kishte si t'i pakësonte.

Pa ia lëshuar dorën së shoqes, Besian Vorpsi afroi fytyrën te xhami i dritares, si për t'u bindur se qyteti i vogël prej të cilit ata ishin nisur para gjysmë ore, i fundit qytet në këmbët e rrafshnaltës së madhe të Veriut, ishte zhdukur më në fund nga pamja. Tani përpara dhe anash tyre ishte një ultësirë e pjerrët, një truall disi i çuditshëm, as fushë, as mal, as pllajë. Malet s'kishin filluar akoma, por hi ja e tyre ndihej qyshkur dhe dukej se ishte pikërisht ajo hije që, duke mos e pranuar në botën e maleve, e pengonte megjithatë këtë truall të quhej ultësirë. Kështu që, i midiste, ai truall ishte djerr dhe pothuajse i pabanuar.

Herë pas here pikëzat e vogla të shiut të imët bulëzonin mbi xhamat e karrocës.

— Bjeshkët e Nëmura, — tha ai me zë të ulët, pak të dridhshëm, sic mund të thuhet emri i diçkaje, shfaqjen e së cilës e prêt prej një kohe tepër të gjatë. Ai e ndjeu se kv emër shkaktoi tek e shoqja një ngjethje solemne dhe iu bë qejfi.

Ajo afroi kokën nga ana e tij për të pare, dhe ai ndjeu aromën e mire të aafës së saj.

— Ku?

Ai bëri me kokë përpara, pastaj tregoi me dore andej, por në drejtimin që tregonte dora e tij ajo nuk pa gjë tjetër. vecse një pështjellim mjegullash.

— S'duket asgjë e qartë, — shpjegoi ai. — Jemi akoma tener larg.

Aio e la përsëri dorën e saj mbi të tiiën dhe u mbështet nas ndenjëses. Nga lëkundjet e karrocës. gazeta që e kishin blerë pak para nisjes, në qytetin e vogël. dhe që shkruante në faqen e pare për ta. rrëshoiti e ra poshtë. por psniëri prei tyre nuk u përkul ta ngrinte. Aio buzëaeshi nërhumbshëm, duke risiellë ndër mend titullin e shkrimït, kusMuar udhëtimit të tvre. «Një sensacion i këndshëm: SVikrimtari Besian Vorosi me gruan e tii të re. Dianen, vendosën ta bëinë muaiin e mialtit në Rrafshin e Veriut!»

Më poshtë shkrimi ishte pakëz i turbullt. Nuk kuotoViPi mire nëse autori i shkrimït, nie farë A.G. (të ishte valle i njohuri i tyre i përbashket Adrian Guma?), e

miratonte, apo kishte një farë qesëndisje të lehtë ndaj këtij udhëtimi.

Asaj vetë ideja e udhëtimit i ishte dukur krejt e jashtëzakonshme, kur e kishte dëgjuar së pari prej gojës së tij, dy javë përpara martesës. Po ti mos u habit aspak, i kishin thënë shoqet. Përderisa po martohesh me një njeri të jashtëzakonshëm, prej tij s'ke për të dëgjuar veçse gjëra të çuditshme. Në fund të fundit, s'mund të të themi gjë tjetër veçse: e lumja ti.

Në të vërtetë ajo ndihej e lumtur. Gjithë ato dite para dasmës, në rrethet gjysmë mondane, gjysmë artistike të Tiranës, nuk flitej veçse për udhëtimin e tyre të ardhshëm. Shumica entuziazmoheshin: ti do të shkosh nga bota reale drejt e në botën e legjendave, midis eposit të mirëfilltë, që rrallë e gjen akoma të gjallë mbi fytyrë të rruzuUit tokësor. Dhe vijonin fjalët për zanat e shtojzovallet, për rapsodët, homerikët e fundit të botes, dhe për kanunin e tmerrshëm, por madhështor si asgjë tjetër. Të tjerët ngrinin supet për këtë trill, duke u përpjekur ta shfaqnin sa më lehtë mosbesimin e tyre, i cili lidhej gjithsesi me çështje komoditeti, aq më tepër që ishte fjala për një udhëtim pasmartesor, pra me diçka delikate, kurse në Alpe ishte akoma ftohtë dhe kuUat epike

ishin të gurta. Kurse më të rallë qenë ata që i dëgjonin të gjitha me një farë qesëndie të lehtë, sikur të thoshin: shkoni, shkoni në Veri, midis shtojzovalleve, ndoshta do t'ju bëjë mire të dyve, sidomos Besian Vorpsit.

Dhe ja tani ata po rendnin drejt Rrafshit të zymtë) verior. Ai Rrafsh, për të cilin ajo kishte lexuar dhe dëgjuar aq shumë kur studionte në Institutin e vajza ve «Nëna Mbretneshë» e sidomos më pas, gjatë kohës së fejesës me Besian Vorpsin, edhe e tërhiqte, edhe e trembte. Në të vërtetë, nga ato që kishte lexuar e dëgjuar për të, madje edhe nga vetë shkrimet e Besianit, ajo e kishte pasur të vështirë të kuptonte se si ishte jeta atje lart, prapa mjegullave të përjetshme. Asaj i dukej se çdo gjë që thuhej për Rrafshin, merrte aty për aty një kuptim të dyfishtë, mjegullor. Besian Vorpsi kishte shkruar për Veriun tregime gjysmë tragjike, gjysmë filozofike, të cilat

ishin pritur në shtyp po ashtu, në mënyrë të dyfishtë: disa i kishin përshëndetur si perla, të tjerë i kishin kritikuar për mungesë realizmi. Dy-tri herë Dianes i kishte shkuar nëpër mend se ndoshta jo aq për t'i treguar asaj kureshtitë e Veriut, sesa për të verifikuar diçka brenda vetvetes, i shoqi e kishte ndërmarrë atë shtegtim të jashtëzakonshëm. Mirëpo e kishte hedhur poshtë këtë hamendje, duke menduar se, po të ishte ashtu, ai mund ta kishte ndërmarrë atë udhëtim shumë kohë më pare dhe, veç kësaj, vetëm.

Ja tani shikonte vjedhurazi profilin e tij dhe nga tendosja e mollëzave dhe mënyra se si ai vështronte jashtë xhamit të karrocës, kuptohej menjëherë që mezi e fshihte një farë padurimi. Diana e kuptonte fare mire perse ai ishte si në një gjendje pritjeje të vazhdueshme. Me siguri atij i dukej se gjithë ajo bote gjysmë fantastike, gjysmë epike, për të cilën i kishte folur dite të tëra, po vononte të shfaqej. Jashtë, përbri karrocës, vazhdonte të shpalosej djerrina e gjatë, e

pabanuar, mbi guriçkat e panumërta ngjyrë-kafe të zbehtë të së cilës binte më mediokri i shirave të botes. Ai ka frikë se mos une filloj të zhgënjehem, mendoi ajo dhe dy

-tri herë u mat t'i thoshte: po ti mos u mërzit, Besian, ne s'kemi veçse një orë që udhëtojmë dhe veç kësaj une s'jam as aq e padurueshme, as aq naive, saqë të kujtoj se gjithë kureshtitë e Veriut do të na dalin përpara befasisht. Mirëpo nuk ia tha këto fjalë, vetëm u mjaftua që me një lëvizje të natyrshme të mbështeste kokën mbi supin e tij. Intuita i tha se kjo ishte më qetësuese se të gjitha fjalët dhe një kohë të gjatë qëndroi ashtu, duke pare me bisht të syrit se si flokët e saj ngjyrë gështenje të çelët lëkundeshin mbi supin e tij sipas ecjes së karrocës. ; —

Ishte duke qëndruar kështu në prag të dremitjes, kur ndjeu se trupi i tij lëvizi.

— Diane, shiko, — tha me zë të ulët, duke i kapur dorën.

Larg, në anë të rrugës, dukeshin ca silueta të zeza. — Malësorë? — pyeti ajo.

— Po.

Sa më shumë që karroca afrohej, siluetat bëheshin më të gjata. Ata të dy i kishin fytyrat pothuajse të ngjitura me xhamin dhe ajo dy-tri herë fshiu avullin e krijuar prej hukatjes së tyre në të.

— Ç'kanë ashtu në duar, cadra? — pyeti ajo, por me zë fare të ulët, kur karroca ishte jo më shumë se pesëdhjetë hapa larg nga malësorët.

— Ashtu duket, — ia bëri ai nëpër dhëmbë. — Hm, nga dolën këto cadra?

Karroca kaloi më në fund përbri malësorëve. që e ndoqën me sy. Ai ktheu kokën pas, si për t'u bindur që ato rrangalla që mbanin malësorët në duar, ishin vërtet cadra të vjetra, me tela të shqyer dhe me pëlhurën të bërë leckë.

—S'kisha pare ndonjëherë malësor me çadër, — shkrofëtiu ai nëpër dhëmbë. Diana gjithashtu ishte e befasuar, por nuk e shfaqi habinë e saj, për të mos e bërë nervoz të shoqin.

Kur më tutje ata pane një grumbull tjetër malësorësh, dy prej të cilëve ishin të ngarkuar me nga një thes. ajo bëri sikur nuk i pa. Besian Vorpsi i ndoqi një copë herë me sy.

— Miser, — tha ai më në fund, por Diana nuk iu përgjigj. Ajo mbështeti përsëri kokën mbi supin e tij, dhe flokët nisën t'i shpërndaheshin e t'i rishpërndaheshin prapë butësisht sipas lëkundjeve të karrocës.

Tani ishte ai që vigjilonte rrugën, dhe ajo u përpoq ta conte mendjen në gjëra më të gëzueshme. Në fund të fundit, s'ishte ndonjë hâta e madhe në qoftë se një malësor kreshnik ngarkon në krahë një thes miser, ose mban në dore një çadër shkatarraqe për t'u mbrojtur nga shiu. A nuk kishte pare ajo me dhjetëra malësorë, që mbushnin rrugët e qyteteve, në prag të dimrit, me nga një sëpatë në krahë dh'e me britmën e pikëlluar «dru me pre», që më shumë se një zë njerëzor ngjante me një klithmë shpendi? Por Besiani i kishte thënë se ata nuk ishin përfaqësues të vërtetë të malësisë. Duke ikur për arsye të ndryshme nga zona epike, si drurët që shku

len nga tabani i vet, ata vetëçheroizoheshin dhe i humbnin cilësitë e tyre të mirëfillta. Malësorët e vërtetë janë atje në Rrafsh, i kishte thënë ai një natë, duke bërë me dore në një drejtim që më tepër tregonte lartësinë qiellore, sesa ndonjë pikë të horizontit, thua se Rrafshi verior ndodhej në qiell e jo në tokë.

Tani, i mbështetur pas dritares, ai nuk ia hiqte sytë djerrinës, i tmerruar ndoshta se mos e shoqja i bënte pyetjen: valle këta udhëtarë mjeranë, me ato cadra skeletike në duar, apo me shpina të kërrusura nën thesin me miser, ishin kreshnikët e mirëfilltë të bjeshkëve? Por Diana, edhe sikur të zhgënjehej plotësisht nga gjithçka, kurrë nuk kishte ndër mend fia bënte atë pyetje.

Ashtu, e mbështetur sic qe pas tij, me sytë që herë-herë i puliteshin nga lëkundja, si një mbrojtje nga pikëllimi që të zgjonte kjo djerrinë shterpë, ajo sillte ndër mend coperà nga kujtimet e saj me Besian Vorpsin, në ditët e njohjes së tyre dhe në javët e para të fejesës. Gështenjat përbri bulevardit të madh, dyert e kafeneve, vezullimin e unazave gjatë përqafimit, stolat në park me gjethet e rëna të vjeshtës përsipër dhe dhjetëra gjëra të tjera ajo i hidhte pa kursim mbi atë djerrinë të pafund, me shpresë se mund ta popullonte disi shkretimin e saj. Por djerrina ishte e pandryshueshme. Lakuriqësia e sai e lagësht ishte gati të gllabëronte për një grime jo vetëm kreit rezervën e lumturisë së saj. por ndoshta grambuj lumturish të brezave të tërë njerëzorë. Diana s'kishte pare kurrë në ietë një yrt të tillë. Jo më kot këtu nisnin Bjeshkët e Nëmura.

Nffa gjendja e gjysmëpërgjumjes e nxori një lëvizje e supi.t dhe pastaj zëri i tii i kujdesshëm: •

— Diane, shiko një kishë.

Ajo u afrua te xhami dhe sytë e saj e kapën menjëherë krvoin mbi këmbanaren e gurtë të kishës. Kisha ishte mbi m'ë lartësi shkëmbore dhe, ngaqë rruga kalonte tepër poshtë në krahasim me të, apo ndoshta për shkak të grise së oiellit, krvoi i zi dukej sikur lëvizte kërcënueshëm midis reve. Kisha ishte akoma larg, por, kur u afruan dhe pak, ata dalluan këmbanën, përndritja e zbehtë, verdha

me e bronzit të së cilës shpërndahej si një nënqeshje nën atë kërcënim të zi kryqor.

— Sa bukur! — tha Diana.

Ai bëri «po» me kokë, pa folur.Në të vërtetë zymtia e kryqit dhe nënqeshja zbutëse e kambanës valviteshin mbi çdo gjë, dhe duhej të dukeshin shumë milje përreth, përherë së bashku e të pandara.

— Ja dhe kullat malësore, — tha ai.

Ajo i shkëputi sytë me zor nga kisha për të kërkuar kullat.

— Ku? Ku?

— Ja, atje, në faqen e bregores, — tregoi ai me dore, — Ja një më tutje, në bregun tjetër.

— Ah, po.

Ai u gjallërua papritur dhe sytë e tij kërkonin me etje në horizont.

— Malësore, — tha ajo, duke treguar me dore nga xhami i përparmë, përtej shpinës së karrocierit.

Malësorët vinin në drejtim të tyre, por ata ishin tepër larg dhe akoma s'dalloheshin qartë.

—Këtu pranë duhet të jetë ndonjë katund i madh.

Karroca po u afrohej malësorëve dhe Diana ndjeu gjithë tendosjen e tij te xhami i avulluar i dritares.

— Janë me pushkë në krahë, — tha ajo.

— Po, — u përgjigj ai, disi i lehtësuar, pa e hequr kokën nga xhami. Sytë e tij dukej se kërkonin diçka tjetër. Malësorët nuk ishin më shumë se njëzet hapa larg.

—Ja, — thirri ai më në fund, duke e tërhequr Dianen me force nga supet. — Ja rubi i zi në mëngën e djathtë. E sheh?

— Po, po, — ia bëri ajo.

— Ja dhe një tjetër me shenjën e vdekjes. Ja dhe i treti.

Nga gëzimi, atij i qe çrregulluar frymëmarrja.

—Sa e tmerrshme! — i shpëtoi asaj padashur.

— Si?

— Desha të thosha sa e bukur dhe sa e tmerrshme

njëkohësisht.

I

— Ashtu është, një bukùri e tmerrshme, një tmerr i bukur, quaje si të duash.

Ai u kthye befasisht drejt saj, me një dritë të çuditshme në sy, sikur t'i thoshte: dhe ti nuk besoje në të gjitha këto. Mirëpo në të vërtetë ajo s'i kishte shfaqur kurrë një dyshim të tillë.

Karroca i kishte lënë pas malësorët dhe Besiani ishte mbështetur në ndenjëse me një buzëqeshje lodruese

në fytyrë.

—Po i afrohemi zones së hijes, — tha ai, sikur të fliste

me vete, — atje ku rreguliat e vdekjes sundojnë mbi ato të jetës.

—Po si dallohen ata që kanë për të marrë gjak, nga ata që kanë për të dhënë gjak? — pyeti ajo. — Rubi i zi është i njëllojtë për të gjithë, apo jo?

' — Po, ai është i njëllojtë. Vula e vdekjes është një, si për ata që e kërkojnë vdekjen, si për ata që kërkohen prej saj.

— E tmerrshme! — ia bëri ajo.

— Asgjëkund në bote nuk ka një vend ku mund të

takosh nëpër rrugë njerëz, që, ashtu si ata drurët e pyllit, të cilët shënohen për t'u prerë, të mbajnë mbi vete shenjën e vdekjes.

Ajo e vështroi me butësi. Sytë e tij ishin të ndezur që brenda, me atë lloj ndriçimi që vjen pas një pritjeje lodhëse. Tani malësorët, me ato cadra të shkallmuara qesharake dhe me thasët banale të misrit sipër kurrizit, dukej

sikur s'kishin ekzistuar kurrë.

— Ja, prapë malësore, — tha ai.

Këtë herë rubin e zi mbi mëngën e njërit e pa e pa

ra ajo.

— Po, tani mund të them se hymë tamam në mbre

tërinë e vdekjes, — tha Besiani, duke mos i hequr sytë nga xhami. Jashtë shiu vazhdonte të binte si më pare, i hollë dhe si i përzier me mjegull.

Diane Vorpsi padashur lëshoi një psherëtimë të thellë.

— Po, — tha ai, — hymë në mbretërinë e vdekjes, si Ulisi, veçse Ulisi zbriti poshtë për të mbërritur atje kurse ne po ngjitemi lart.

Ajo dëgjonte pa ia hequr sytë. Ai kishte mbështetur ballin te xhami, që ishte krejt i avulluar nga hukatja. Prapa qelqit bota dukej e shfytyruar.

— Vërtiten rrugëve me atë rub të zi në mëngë, si shpirtra nëpër mjegull, — tha ai.

Ajo dëgjonte si e nemitur. Sa herë para nisjes kishin biseduar për të gjitha këto, por tani fjalët e tij merrnin një tingëllim të ri. Prapa tyre, si kuadrot e një filmi prapa subtitrave shpjegues, pejzazhi ngjante dhe më i zymtë. Ajo deshi të pyeste se a do të takonin valle edhe njerëz që ecnin me qefin në kokë, sic i kishte shpjeguar ai dikur, por diçka e pengoi për ta bërë këtë pyetje. Ndoshta ishte një lloj frike naive, se, duke e bërë pyetjen, ata do të kujtoheshin të shfaqeshin vërtet, gjë që ajo nuk e donte.

Tani karrocä« ishte larguar mjaft dhe katundi nuk dukej më. Vetëm kryqi i kishës lëkundej ngadalë në skajin e horizontit, pakëz i shtrembëruar mënjanë, si ato kryqet mbi varre, thua se edhe qielli qe vithisur pak, sic vithisej dheu i varrezave.

— Ja një murane, — tha ai, duke treguar me dore anën e rrugës.

Ajo u zgjat për të pare më mire. Ishte një grumbull gurësh pak më të çelët se të zakonshmit, vendosur si pa kujdes njëri mbi tjetrin. Asaj iu duk se, po të mos ishte dite shiu, ata nuk do të ngjanin aq të pikëlluar. la tha atij këtë mendim, por ai buzëqeshi duke tundur kokën në mënyrë kundërshtuese.

— Muranat janë përherë të pikëlluara, — tha ai. — Madje, sa më e bukur të jetë pamja përreth, aq më të trishtme duken ato.

— Ndoshta, — u përgjigj ajo.

— Une kam pare lloj-lloj varresh e varrezash, me gjithfarë shenjash e simbolesh përsipër, — vazhdoi ai, por varr më të vërtetë se murana e thjeshtë që ngrënë malësorët tanë, pikërisht te vertdi ku njeriu vritet, është e pamundur të gjendet.

— Po, — tha ajo. — Është tepër e pikëllueshme pamja e saj.

—Edhe emrin e ka të tillë, të zhveshur, të gurtë, vetëm dhembje dhe asgjë tjetër zbutëse, murane, apo jo? Ajo bëri -«po»me kokë dhe prapë psherëtiu. Ai, i rigjallëruar nga fjalët e veta, vazhdoi të fliste. I foli për absurden e jetës dhe për realitetin e vdekjes në Veri, për njeriun verior, që vlerësohet apo zhvlerësohet kryesisht nga raportet që krijon me vdekjen dhe për urimin e tmerrshëm që bëjnë malësorët kur lind një foshnjë: «me jetë të gjatë e ta vraftë pushka», gjë që tregonte se vdekja e natyrshme prej sëmundjeve apo pleqërisë ishte e turpshme për njeriun e bjeshkës dhe, më në fund, për synimet e malësorit në jetë, i cili nuk ka qëllim tjetër, veçse të grumbullqjë aq nder në jetë, saqë t'i mjaftojë

si kapital për t'i ngritur një monument pas vdekjes.

— I kam dëgjuar ca këngë për të vrarët, — tha ajo.

— Janë njëlloj si muranat e tyre.

— Ashtu është. Të rëndojnë mu këtu si një grumbull

gurësh. Zaten edhe këngët, dhe muranat janë të ngritura sipas të njëjtit koncept.

Diane Vorpsi mezi e mbajti një psherëtimë tjetër. Diçka i humnerohej herë pas here brenda vêtes. Ai, sikur ta ndiente atë zgavër që i krijohej asaj, shpejtoi t'i thoshte se, megjithatë, e gjithë kjo, duke qenë padyshim e trishtuar, ishte njëkohësisht e madhërishme. Ai u përpoq t'i shpjegonte asaj se, në fund të fundit, permasa e vdekjes i jepte diçka eterne jetës së njeriut tonë verior, sepse një permase e tillë, e pambarim, e paskaj, e ndihmonte atë të ngrihej mbi vogëlsitë dhe meskinitetet e jetës.

— Të matësh ditët e jetës me metrin e vdekjes, është, në radhë të pare, një dhunti, — tha ai, — apo jo?

Ajo buzëqeshi duke ngritur supet.

— I tillë është kanuni, sidomos pjesa e tij mortore, — vazhdoi Besiani. — Ty të kujtohet?

— Po, — tha ajo, — më kujtohet fare mire.

— Një kushtetutë e vërtetë e vdekjes, — tha ai, duke u khyer befasisht nga ajo. — Për të flasin shumë dhe gjithfarë gjërash, megjithatë, sado i egër dhe i pamëshirshëm të jetë ai, për një gjë jam i bindur: kjo është një nga kushtetutat më monumentale të lindura mbi fyty

rë të globit tokësor, dhe ne shqiptarët duhet të jemi krenarë që e pollëm atë-.

Ai priti sic duket që ajo të thoshte diçka, pro ose kundër, por ajo nuk shqiptoi asnjë fjalë, vetëm sytë e saj qëndruan mbi sytë e tij, butësisht si edhe më pare.

—Po, duhet të jemi tamam ashtu, krenarë, — vazhdoi ai. — Rrafshi është i vetmi rajon në Evropë, që, duke qenë pjesë e një shteti modem, e përsëris, pjesë e një shteti modem evropian

dhe jo një vendbanim tribush primitive, i ka flakur ligjet, strukturat juridike, policinë, gjyqet, me një fjalë, krejt organizmat shtetërore; i ka flakur, më kupton, i ka pasur dikur dhe i ka flakur për t'i zëvendësuar me ligje të tjera, morale, të cilat jarie kaq të piota, saqë i kanë detyruar administratat e huaja të pushtimit dhe më vonë administratën e vetë shtetit të pavarur shqiptar, t'i njohë ato dhe ta lënë kështu Rrafshin, domethënë gati gjysmën e mbretërisë jashtë kontrollit të shtetit.

Vështrimi i Dianes ndiqte herë lëvizjet e buzëve, herë sytë e të shoqit.

— Dhe kjo histori është e vjetër jashtëzakonisht, — vazhdoi ai. — Sepse ka nisur të ngjizet qysh atëherë kur Kostandini i balades u ngrit nga varri për të mbajtur besën. Të ka shkuar ndër mend, kur e keni bërë atë balade në shkollë, se besa, që përmendet atje, është një nga gurët e pare të theme!it të kësai ngrehine sa të llahtarshme aq edhe të madhërishme? Sepse kanuni s'është vetëm kushtetutë, — vazhdoi ai i ndezur. — Ai është një mit kolosal në forme kushtetutë. Një pasuri botërore, përpara së cilës ligjet e Hamurabit. aDO ç'janë ato andei tutje, ngjajnë si lodra fëmijësh. Më kuDton? Ndaj për të nuk mund të pyetet është i mire ano i keq, sic pvesin për gjerat kalamajtë. Si çdo gjë e madhërishme, kanuni është përtei mirësisë apo ligësisë. Ai është përtej...

Ajo ndjeu t'i skuqeshin faqet nga fyerja. Një muaj më pare ishte pikërisht ajo që ia kishte bërë një pyetje të tillë: është i mire apo i keq kanuni? Atëherë ai i kishte buzëqeshur, pa i thënë asgjë, kurse tani...

— S'ka nevojë për ironi, — e ndërpreu ajo, duke u larguar sa mundi në skajin tjetër të ndenjëses.

Çfarë?

U deshën disa minuta sa të merreshin vesh se për se

ishte fjala. Ai qeshi me zë të lartë, iu betua se s'kishte thënë asgjë me qëllim, madje se nuk e mbante mend fare pyetjen e saj të dikurshme dhe më në fund i kërkoi një mijë ndjesa.

Kjo ngjarje e vogël u duk sikur çliroi diçka të gjallë brenda karrocës. Ata u përqafuan një copë herë, i përkëdhelën flokët njëri-tjetrit, pastaj ajo hapi çantën, nxori që andej pasqyrëzën dhe pa se mos i kishte ikur i kuqi i lehtë prej buzëve. Këto lëvizje të njohura të saj sollen pas vêtes coperà bisedash për shtëpinë, të njohurit e tyre dhe për Tiranën, prej së cilës befas asaj iu duk se kishte shumë kohë që ishin larguar. Edhe kur folën prapë për kanunin, biseda nuk ishte më e ftohtë dhe e tendosur si një teh shpate të vjetër, por më e natyrshme. Kjo vinte ndoshta ngaqë biseda u vërtit kryesisht rreth pjesëve të kanunit që i përkitnin jetës së përditshme. Kur ai, në prag të fejesës, i kishte dhuruar botimin luksoz të kanunit, pikërisht këto pjesë ajo i kishte lexuar më pa kujdes dhe shumë formulime që ai i përmendte tani, asaj mezi i kujtoheshin.

Herë-herë ata ktheheshin prapë në rrugët e kryeqytetit dhe te të njohurit e përbashket, por mjaftônte që në horizont të dukej një mulli, një kope dhensh apo një udhëtar i vetmuar, që ai të kujtonte nenet e kanunit për ta.

— Kanuni është total, — tha mjëherë ai, — dhe s'ka asnjë sferë të jetës ekonomike apo morale që të mos e përfshijë.

Pak para mesditës ata ndeshën një karvan krushqish, dhe ai i shpjegoi ecjen e tyre në rresht sipas rregullave krejt të ngurta, shkelja e të cilave mund ta ktherete dasmën në zi. Ja krushkapari, thoshte ai, ja, në fund të karvanit, i ati apo vëllai i nuses me kalë për dore.

Diana, me faqen të ngjeshur pas xhamit, krejt e mrekulluar, nuk i shkëpuste dot sytë nga kostumet popullore të grave. Sa të bukura, oh, sa të bukura, thoshte herë pas here me vete, ndërsa ai, i mbështetur pas saj,

me një zë nanuritës i pëshpëriste te veshi paragrafet e kanunit për krushqit: Dita e martesës nuk shtyhet kurrë. Krushqit do të shkojnë, edhe sikur nusja të jetë duke vdekur, zhargas e rrëshqanash do ta çojnë në shtëpi të dhëndrit. I vdekuri në shtëpi, krushqit do të nisen. Nusja hyn në shtëpi, i vdekuri del shtëpie. Andej të vajtohet, këndej të këndohet.

Kur krushqit mbetën pas, ata të dy folën për «fishekun me t'iumtë dora», që, sipas zakonit, i jepej dhëndrit prej familjes së nuses, në mënyrë që ta përdorte kundër saj, po qe se ajo e tradhtonte, dhe që të dy, duke qeshur e duke bërë shaka se ç'mund të ndodhte në qoftë se ajo ose ai e shkelnin besnikërinë bashkëshortore, e ngacmuan e i shkulën veshin njëri-tjetrit në forme qortimi duke i thënë «t'iumtë dora!»

— Ti je fëmijë, —i i tha Besiani pas vrullit të pare të haresë dhe asaj iu duk se ai kishte një farë keqardhjeje që ata bënin shaka me kanunin, dhe këtë ai nuk e bënte veçse për t'i krijuar një kënaqësi asaj.

Me kanunin s'bëhet shaka, ,iu kujtua fraza e dikujt, por sakaq e hoqi mendjen prej andej. lu desh dy-tri herë të vështronte përjashta që vrulli i gëzimit t'i binte. Pejzazhi kishte ndërruar, qielli ishte bërë më i gjerë, po pikërisht kjo gjerësi e kishte bërë edhe më shtypëse qendrën e tij. Asaj iu duk se pa një zog dhe gati sa s'klithi «një zog», sikur të shihte një shenjë zbutjeje, apo marrëveshjeje midis atij qielli. por ajo që pa, nuk ishte veçse një kryq tjetër, i anuar pak ashtu si kryqi i pare, midis vithisjes së mjegullës. Në thellësi duhet të jenë kuvendet e françeskanëve, mendoi ajo, dhe akoma më tutje ato të murgeshave.

Karroca vazhdonte të ecte me një lëkundje të lehtë, të njëtrajtshme. Herë-herë në prag të dremitjes ajo dëgjonte zërin e tij, që dukej sikur i vinte nga larg dhe *i veshur me një oshëtimë shpelle. Ai vazhdonte t'i kujtonte nene të ndryshme të kanunit, kryesisht ato që kishin të bënin me jetën e përditshme. Po i fliste për rreguliat,e mikpritjes dhe në përgjithësi i rikujtonte asaj të gjitha nenet që kishin të bënin me mikun, i cili ishte për shqip*

tarin diçka absolute, e pakrahasueshme me asgjë tjetër. Të kujtohet përcaktimi i shtëpisë në kanun? thoshte ai. Shtëpia e shqiptarit është e zotit dhe e mikut. E zotit dhe e mikut, më kupton? Pra, përpara se të jetë e vetë pronarit, ajo është e mikut. Miku është kategoria më e lartë etike në jetën e shqiptarit, vazhdonte ai. Është diçka që ngrihet mbi lidhjet e gjakut. Gjaku i babës dhe i djalit mund të falet, i mikut kurrë.

Ai kthehej e rikthehej te rreguliat e mifcpritjes, por ashtu gjysmë e fjetur sic ishte, ajo e ndiente se nenet e vjetra, duke u rrotulluar me gërvimë, si dhëmbëzat e ndryshkura të një mekanizmi, nga pjesa e përditshme paqësore po i afroheshin pjesës mortore të kanunit. Sido që ta vërtitje bisedèn për kanunin, ajo do të të sillte që do të të sillte atje. Ja, tani, me atë zë plot jehona shpelle, ai po i tregonte një ngjarje tipike kanunore. Ajo vazhdonte t'i mbante sytë mbyllur, duke u përpjekur të mos dilte nga gjendja gjysmë dremitëse, sepse e ndiente se vetëm kështu zëri i tij do të vazhdonte ta ruante atë jehonë largësie. Ai zë po i tregonte për një udhëtar që po kalonte i vetëm në muzg, në një rrëzë bjeshke. Udhëtari kishte për të dhënë një gjak dhe prej kohësh ruhej nga gjakmarrësit. Dhe befas, aty në udhën e madhe, në atë orë të muzgut atë e kapi një ankth e një parandjenjë e keqe. Përreth ishte shkretim i piote, s'dukej as shtëpi, as frymë e gjallë njeriu, ku mund të futej ose të dorëzohej si mik. Ishte vetëm një kope dhish, por edhe ajo pa bari. Dhe atëherë, për të trimëruar sado pak veten, apo ndoshta për të mos mbaruar jetën pa një shenjë, njeriu i thirri tri herë bariut të tufës. Asnjë zë nuk iu përgjigj. Atëherë ai i thirri cjapit të këmborës: O cjap i këmborës, i thuaj tët zoti se, po më gjeti gjë pa kaluar aafën e kodrës përtej, ta dijë se i jam prerë mik. Dhe, sikur ta dinte, pak hapa më tutje, njeriun e qëlluan dhe e vranë.

Diana hapi sytë.

— E pastaj, — pyeti ajo, — ç'ndodhi pastaj?

Besian Vorpsi buzëqeshi hidhur:

— Një bari, fqinje me bariun e kopesë, i dëgjoi fjalët

e fundit të viktimës dhe i tha fqinjit të vet. Dhe u ngrit

ky i fundit, që as e njihte, as e kishte pare dhe as e kishte dëgjuar kurrë emrin e të vrarit, u ngrit pra ky bari, la tufën, familjen e çdo punë tjetër e, duke shkuar të marrë hakun e njeriut të panjohur që iu pre mik në besë të tij, u fut në qerthullin e gjakmarrjes.

—E tmerrshme, — tha Diana. — Po kjo është absurde. Kjo është fatale.

— Është e vërtetë, — tha ai. — Është dhe e tmerrshme, dhe absurde, dhe fatale, si të gjitha gjërat e mëdha. — Si gjithë gjërat e mëdha, — përsëriti ajo, duke u strukur përsëri në qoshen e vet. Kishte ftohtë. Sytë e saj vështronin përhumbshëm hapësirën e shqyer midis dy maleve, sikur të kërkonin midis grise së saj sfinksore

shpjegimin e énigmes.

— Sepse miku për shqiptarin është gjysmë perëndi, —

tha Besian Vorpsi, sikur ta ndiente pyetjen e saj të pashprehur.

Diana mbylli sytë përgjysmë, në mënyrë që fjalët e tij të mos i vinin aq të zhveshura. Ai e uli zërin edhe më, ashtu si më pare, dhe zëri i rifitoi jehonën më shpejt se ç'priste ajo.

— Sepse, sic kam dëgjuar njëherë, — vazhdoi ai, — ndërsa shumë popuj i kanë rezervuar malet për hyjnitë, malësorët tanë, duke qenë se i kanë ato të vetmet troje banimi, kanë qenë të detyruar që ose t'i dëbojnë hyjnitë që andej, ose t'i përshtatin sipas vêtes, në mënyrë që të mund të jetojnë të përzier me ta. Më kupton, Diane? Kështu shpjegohet kjo bote gjysmë reale, gjysmë fantastike në Rrafsh si në kohërat homerike. Dhe kështu shpjegohet krijimi i gjysmë-hyjnive të tilla, sic është «miku».

Ai pushoi një grime, duke i vënë veshin, kushedi pse, zhurmës së rrotave që fërkoheshin pas rrugës.

— Miku është tamam gjysmë perëndi, — vazhdoi pas pak, — dhe fakti që çdo njeri i zakonshëm mund të ngrihet befas në lartësinë e mikut, nuk e zbeh, përkundrazi, e thekson më shumë divinitetin e tij. Fakti që ky divinitet fitohet befasisht dhe rastësisht, brenda një mbrëmjeje, vetëm me një të trokitur në porte, e bën atë edhe më të vërtetë. Qysh në çastin që udhëtari më i zakon

shëm, me opinga dhe trastë në krahë, troket në porte dhe të dorëzohet mik, ai brenda sekondës shndërrohet në njëri të jashtëzakonshëm, sovran i paprekshëm, ligjvënës, dritë e botes. Pikërisht kjo befasi. e shndërrimit është tamam në shijen e jetës së hyjnive. A nuk shfaqeshin befasisht, në mënyrën më të papritur, hyjnitë e grekëve të vjetër? Ja, kështu shfaqet miku te porta e shqiptarit. Dhe, si gjithë hyjnitë, ai është plot enigmë dhe vjen drejt e nga mbretëria e faut, apo fatalitetit, qua je si ta duash. Trokitja e tij është e tillë, saqë breza të tërë njerëzorë mund të vazhdojnë të jetojnë ose të shuhen nga

kjo bote për shkak të saj. Ja, ky është miku.

— Ky është një tmerr, — tha ajo.

Ai bëri sikur nuk e dëgjoi, vetëm qeshi, por me një

qeshje të ftohtë, nga ato që i rrinë larg përmbajtjes së një bisede.

— Prandaj prerja e mikut në besë është për shqiptarin gjëma më e madhe, — vazhdoi ai, — një fund i vërtetë i botes.

Ajo vështroi nga xhami dhe iu duk se ishte vështirë të gjeje në bote një vend më të përshtatshëm sesa këto bjeshkë, për të përfytyruar fundin e botes.

— Disa vite më pare ka ndodhur këndej rrotull një ngjarje, që për cilindo do të ishte e habitshme, por jo për malësorin, — tha Besian Vorpsi, duke i vënë Dianes dorën mbi sup. Dora e tij asaj iu duk e rende si asnjëherë tjetër. — Po, një ngjarje vërtet ngjethëse.

Po perse nuk e tregon? pyeti ajo vetveten, kur iu duk se kaloi mjaft kohë dhe ai s'po niste të tregonte asgjë. Në të vërtetë ajo as vetë nuk ishte në gjendje të kuptonte, donte apo nuk donte të dügjonte një ngjarje tjetër ngjethëse.

— Kishte ndodhur një vrasje, — vazhdoi befas ai, — dhe jo në pritë, por në mes të tregut.

Me bisht të syrit Diana ndiqte cepat e buzëve të tij tek lëviznin për të krijuar fjalët. Ai tregonte se si vrasja kishte ndodhur në mes të dites, midis zhurmërisë së tregut, dhe vëllezërit e viktimës, që ishin ndodhur aty, qenë vënë në ndjekje të gjakësit, sepse ishin orët e para pas

vdekjes, kur s'ishte kërkuar akoma besa, dhe gjaku mund të -merrej. aty, për aty. Pra gjakësi arriti t'i shpëtonte aty për aty ndjekjes, por ndërkaq gjithë fisi i të vrarit qe ngritur më këmbë dhe po e kërkonin kudo. Po binte mbrëmja dhe gjakësi, që kishte ardhur nga një katund tjetër dhe nuk e njihte mire vendin, i trembur se do ta zbulonin, trokiti në portën e pare që i doli përpara dhe kërkoi besë. Sipas zakonit, i zoti i shtëpisë e priti dhe i dha besë të panjohurit.

—Dhe e merr me mend se cila ishte kjo shtëpi ku ai u dorëzua mik? — tha Besiani, me gojën fare pranë qafës së saj.

Diana ktheu kokën vrulltazi. Sytë e saj ishin të mëdhenj e të palëvizshëm.

— Ishte shtëpia e viktimës.

— Ah, — ia bëri ajo, — sikur ta dija. E pastaj? Ç'ndodhi pastaj?

Besiani mori frymë thellë. Ai tregoi se në fillim asnjëra pale nuk e mori me mend të vërtetën. Gjakësi e kuptoi se në shtëpinë ku kishte hyrë si mik, porsa kishte ndodhur një fatkeqësi, po kurrsesi s'e mori me mend se shkaktari î saj ishte ai vetë. Nga ana tjetër, i zoti i shtëpisë, pavarësisht nga dhembja e humbjes së djalit, e priti sipas zakonit mikun, duke e kuptuar se ai posa kishte vrarë dikë dhe ndiqej, por pa e ditur se kishte vrarë pikërisht të birin e tij.

— Dhe kështu, ata qëndruan pranë vatrës duke ngrënë bukë të dy e duke pire kafe. I vdekuri, sipas.zakonit, ishte në dhomë tjetër.

Diana hapi gojën për të thënë diçka, por e ndjeu se nuk do të përsëriste veçse fjalët «absurditet» dhe «fatalitet», prandaj nuk shqiptoi asgjë.

— Por në mbrëmje vonë, të lodhur e të këputur nga ndjekja, në kullë u kthyen të vëllezërit e viktimës, — vazhdoi Besiani, — dhe ata, porsa hynë dhe e pane mikun te vatra, e njohën që ai ishte gjakësi.

Besiani ktheu fytyrën nga ajo për të pare efektin e fjalëve të tij.

— Mos u tremb, — tha ai. — Nuk ndodhi asgjë.

— Si?!

— Po, asgjë. Në fillim, në vrull të zemërimit, vëllezërit nxorën armët, por u desh vetëm një fjalë e plakut, që ata të urtësoheshin në çast. Besoj ti e merr me mend ç'ishte ajo fjalë, — vazhdoi ai.

Ajo tundi kokën gjithë vuajtje.

— «Ai është mik, mos e prekni», këto qenë fjalët e plakut.

— E pastaj? — ia bëri ajo. — Ç'u bë pastaj?

— Pastaj ata qëndruan me armikun — mik aq kohë sa e lyipte zakoni. E mbajtën me muhabet. E vunë për të fjetur dhe në mëngjes e përcollën shëndoshë e mire

gjer në kufi të fshatit.

Diana kishte vënë dy gishtat midis vetullave, sikur

të hiqte andej diçka.

— Ja, ky është miku.

Besiani e tha këtë frazë midis dy heshtjeve, ashtu

sic vendoset në një hapësirë boshe diçka që njeriu dëshiron të bjerë në sy. Ai priti që Diana të thoshte «ky është tmerr», ashtu si herën e pare, ose të thoshte diçka tjetër, por ajo nuk foli asgjë. Vetëm gishtat vazhdonte t'i mbante midis ballit, atje ku bashkohen vetullat, sikur të mos e gjente dot atë që donte të shkulte që andej.

Që jashtë vinin mbyturazi ngulçima e kuajve të karrocës dhe vërshëllimat e herëpashershme të karrocierit. Të përzier me to, Diane Vorpsi dëgjonte zërin e të shoqit, që, kushedi pse, ishte bërë përsëri i ulët e i ngadaltë.

— Dhe tani vjen pyetja: perse shqiptari e ka krijuar këtë gjë? — thoshte ai.

Ai fliste duke e mbajtur kokën e tij fare pranë supit të saj, thuase kërkonte edhe një mendim të saj për të gjitha pyetjet apo hàmendjet që thoshte, megjithëse ritmika e të folurit të tij ishte e tillë që nuk linte boshllëqe për ndonjë ndërhyrje të saj. Ai vazhdonte të pyeste, (vetveten, Dianen, apo dikë tjetër, kjo nuk kuptohej mire), pra ai vazhdonte të shtronte pyetjen se cila ishte valle arsyeja që shqiptari e kishte krijuar institucionin e mikut, duke e ngritur atë mbi të gjitha lidhjet e tjera njerëzore, madje mbi ato të gjakut.

— Përgjigj ja duhet kërkuar ndoshta në vetë karakterin demokratik të këtij institucioni, — arsyetonte ai. — Çdo njeri i zakonshëm, në çdo dite apo natë të zakonshme, mund të ngrihet gjer në lartësinë sublime të mikut. Pra, rruga drejt këtij hyjnizimi të përkohshëm është e hapur kurdo dhe për këdo. Apo jo, Diane?

— Po, — tha ajo fare ultazi, pa e hequr dorën nga balli.

Ai lëvizi në ndenjëse në një mënyrë të tillë, thuase bashkë me kërkimin e një qëndrimi më të rehatshëm të trupit do të gjente njëkohësisht edhe fjalët e përshtatshme për të thënë atë që donte.

—Pra përderisa skeptrin e mikut mund ta marrë kushdo, — vazhdoi Besiani, — dhe, përderisa ky skeptër për shqiptarin është më i lartë se çdo skeptër sovrani, perse të mos mendojmë se në jetën plot rreziqe dhe varfëri të shqiptarit, të qenit mik, qoftë edhe për njëzet

e katër orë, qoftë edhe për katër orë, është një lloj çlodhjeje, një harrim, një armëpushim, një shtyrje afati, e pse jo, një ikje nga jeta e përditshme drejt një realiteti divin.

Ai pushoi si në pritje dhe ajo, ngaqë e ndjeu se duhej t'i thoshte diçka, e pati më lehtë t'i mbështeste përsëri kokën te supi, sesa t'i fliste.

Aroma e njohur e flokëve të së shoqes ia plogështoi një çast rrjedhën e mendimeve. Si blerimi që më mire se çdo gjë tjetër jepte idenë e pranverës, apo si dëbora që jepte dimrin, ashtu ajo floknajë ngjyrë gështenjë, e rënë mbi supin e tij, jepte lumturine. Mendimi se ai ishte një njeri i lumtur, vetëtoi në ndërgjegjen e tij të zbehtë midis kadifesë së karrocës, që i jepte atij mendimi gjithë lodhjen dhe fshehtësinë e gjërave luksoze.

— Ti je e lodhur, Diane? — pyeti ai. — Pak, Besian.

Ai i vuri krahun mbi supe dhe e shtrëngoi lehtë pas vêtes, duke thithur aromën e lehtë. të këndshme, që trupi i saj prej gruaje të porsamartuar e dha me kursim si çdo gjë të shtrenjtë.

—Ja, edhe pak dhe do të arrijmë

Pa e hequr krahun prej saj, ai përkuli kokën te xhami i karrocës, për të pare përjashta.

— Një orë, e shumta një orë e gjysmë dhe do të mbërrijmë, — përsëriti ai.

Pas xhamit dukej bjeshka e përthyer, me mbasditen e marsit, gjithë shi sipër saj.

— Ç'krahinë është kjo?

Ai vështroi përjashta, por nuk u përgjigj, vetëm ngriti supet për të thënë: nuk e di. Asaj iu kujtuan prapë ditët para nisjes, (ato dite që tani i dukeshin të prera jo nga ky mars, por nga një mars tjetër, i largët si yjtë). të mbushura plot fjalë, të qeshura, shakara, frikëra, zilira, për -«aventurën e tyre veriore», sic e kishte ouajtur Adrian Guma. të cilin ß kishin takuar në poste, kur po bëheshin gati t'i dërgonin telegramin mikut që do t'i priste në Veri. Nie telegram një banori të Rrafshit? ki

shte thirrur ai. Po kio është njëlloj sikur të përpiqesh t'u bësh një telegram zogjve apo bubullimave. Ata kishin qeshur atëherë të tre së bashku dhe përmes shakave Adrian Guma vazhdonte të thoshte: keni me të vërtetë një adresë? Më falni, po s'më besohet.

— Ja edhe pak dhe do të mbërrijmë, — tha për herë të tretë Besiani, duke u përkulur te xhami. Ajo habitej se si e kuptonte ai që po afroheshin, nga ajo rrugë ku nuk kishte as tabela dhe as gurë kilometrikë. Kurse ai mendonte se s'ishte e rastit që ishte hapur biseda për mikpritien dhe mikun. tamam në kohën që atapo i afroheshin oërherë e më tepër. bashkë me muzgun, kullës ku do të flinin atë natë.

— Edhe pak dhe ne do ta vëmë sonte kurorën e mikut, — i tha ai me pëshpërimë, duke prekur me buzë mollëzën e sai të djathtë. Ajo bëri nie lëvizje të kokës dreit tij. Megjithëse frymëmarria iu shpeshua si në çastnt e afrimit të tyre intim, ajo nuk përfundoi veçse në një psherëtimë.

—C'ke? i tha ai.

— Asgjë, — u përgjigj ajo qetësisht. — Kam vetëm pak frikë. •

— Vërtet? — qeshi ai. — Po si është e mundur?

—Nuk e di.

Ai tundi kokën me vete një copë herë, sikur e qe

shura të ishte një flakë shkrepëseje përpara fytyrës së tij dhe ai përpiqej ta shuante.

— Atëherë, ja ku ta them, Diane, megjithëse ndodhemi në zonën e vdekjes, të jesh e sigurt se kurrë ndonjë..erë në jetën tende s'ke qenë kaq e mbrojtur sesa sonte, jo vetëm nga fatkeqësitë, por nga fyerja më e vogël. Sepse asnjë çift mbretëror nuk ka pasur ndonjëherë rojë më të devotshme, të gatshme për t'u flijuar, me të tashme e me të ardhme, sic do të kemi ne sonte. A nuk të jep siguri kjo gjë?

— S'e kisha fjalën atje, — tha Diana, duke lëvizur në ndenjëse. — Frika ime është e një lloji tjetër, as vetë s'di si ta them. Ti pak më pare përmende fjalët hyjni, fat dhe fatalitet. Të gjitha këto janë të bukura, por ato njëkohësisht të trembin. Une s'dua t'i shkaktoj fat

keqësi askujt.

—O, — ia bëri ai gëzueshëm. — Si çdo sovran, kurora

edhe të tërheq, edhe të tremb. Por mua kjo më duket e kuptueshme, sepse, në fund të fundit, çdo kurorë ka me vete edhe shkëlqimin, edhe helmin.

— Mjaft, Besian, — tha ajo me zë të bute. — Mos u tall.

— Une nuk tallem, — tha ai po me atë shkujdesje ngazëlluese. — Une vetë provoj të njëjtën ndjenjë si dhe ti. Miku, besa dhe gjaku janë si nyjet e tragjedisë antike dhe, të hysh në mekanizmin e tyre, do të thotë të pranosh mundësinë e tragjedisë. Megjithatë ne s'kemi pse të trembemi, Diane. Në mëngjes ne do ta heqim përsëri kurorën dhe do të çlodhemi prej barres së saj, gjer në mbrëmjen tjetër.

Ai ndjeu gishtat e saj ta përkëdhelnin në qafë dhe e mbështeti kokën mbi flokët e saj. Si do të flemë atje, tha ajo me vete, bashkë apo veç e veç, kurse me zë pyeti:

— A është akoma larg?

Besian Vorpsi hapi pak derën e karrocës, për të pyetur karrocierin, qenien e të cilit ata pothuajse e kishin

harruar. Bashkë me përgjigjen në karrocë hyri një vrundull ajri i ftohtë.

— Po afrohemi, — tha Besiani.

— Br, sa ftohtë, — ia bëri ajo.

Jashtë mbasditja, që gjer atëherë dukej sikur s'do të

mbaronte kurrë, po jepte shenjat e para të ikjes. Gulçimat e kuajve dëgjoheshin tani më fort dhe Diana përfytyronte shkumën që u dilte nga goja, ndërsa tërhiqnin karrocën drejt kullës së panjohur ku do të bujtnin.

Muzgu nuk kishte rënë akoma mire kur karroca ndaloi dhe ata zbritën. Pas troshitjes së gjatë, bota dukej e shurdhët dhe e ngrirë krejt. Karrocieri tregonte me dore njërën nga kullat që çoheshin matanë rrugës, por atyre, ngaqë i kishin këmbët të mpira, u vinte çudi se si do të mbërrinin gjer atje.

Një copë herë u vërtitën rreth karrocës, hynë e dolën në të, duke u marrë herë me çantat e udhëtimit e herë me valixhet, gjersa u nisën më në fund drejt kullës, kortezh i çuditshëm, ata të dy përpara, të zënë përkrahu dhe pas tyre, me valixhet prej lëkure në duar, karrocieri.

Kur iu afruan kullës, Besiani u shkëput nga e shoqja dhe me hapa që asaj i dukeshin krejt të pasigurt, iu avit ngrehinës së gurtë. Porta e ngushtë ishte e mbyllur, dritarezat pa jetë dhe asaj vetëtimthi i kaloi nëpër mend pyetja: e kanë marrë valle telegramin tonë?

Ndërkaq Besiani kishte ndaluar pranë kullës dhe po ngrinte kokën për të thirrur, sic duket, sipas zakonit: «a prêt miq, o i zoti i shtëpisë?!» Në një rrethanë tjetër Diana do të qeshte me të madhe, duke e pare të shoqin në rolin e mysafirit malësor, por tani diçka e pengonte. Ishte mbase hija e kullës, (guri e ka hijen të rende, thoshin pleqtë), që i peshonte mbi mushkëri.

Besian Vorpsi për të dytën herë ngriti kokën dhe befas trupi i tij iu duk asaj i vogël e i pambrojtur, në rrëzë të atij muri të ftohtë mijëvjeçar, të cilit ai po bëhej gati t'i bëzante.

t

Mesnata kishte kaluar prej kohësh, por Dianen s'po e zinte gjumi. Ajo rrotullohej pa pushim nën dy velenxat e leshta, prej të cilave herë i dukej se kishte vapë e herë ftohtë. I kishin shtruar drejt e në dyshemenë prej

dërrase, në katin e dytë të kullës, krahas nuseve dhe vajzave. Besiani flinte lart në katin e trete, në dhomën e miqve. Me siguri dhe atë nuk e zinte gjumi.

Poshtë, nën dysheme, dëgjohej bërlykja e një kau. Kur e kishte ndier në fillim, ajo qe tmerruar, por njëra nga nuset, ajo që ishte shtrirë përbri saj, i kishte thênë me zë të ulët: mos u tremb, është Kazili. Nga mësimi i zoologjisë i qe kujtuar se kështu e ripërtypnin lopët ushqimin e ngrënë gjatë dites dhe ishte qetësuar. Por kjo nuk e kishte ndrhmuar që ta zinte gjumi.

Ndër mend i dyndeshin në mënyrë të çrregullt dhe pa këmbëngulje gjithfarë copëza mendimesh apo bisedash, të dëgjuara dikur apo disa orë më pare. Njëherë iu duk se shkaku i pagjumësisë së saj ishte pikërisht dyndja e tyre e çrregullt dhe u përpoq t'i sistemonte ato njëfarësoj. Por kjo ishte tepër e vështirë. Sa arrinte të shtronte njërën linjë të mendimit, tjetra egërsohej në çast, duke dalë jashtë shtratit të vet. Një copë herë u përpoq ta përqëndronte mendjen te plani i tyre i udhëtimit, ashtu sic ia kishte shpjeguar Besiani para nisjes. Nisi të llogariste ditët që do të qëndronin në malesi, kullat e ndryshme ku do të bujtnin, disa prej të cilave ishin për të plot të panjohura, si 'kulla e Oroshit, në të cilën do të bujtnin të nesërmen dhe ku do t'i priste kryezoti i mistershëm i Rrafshit verior. Diana donte të merrte me mend se

si mund të ishin të gjitha ato, por pikërisht aty mendimi iu shthur përsëri. Ajo vuri dorën në tëmtha, si për të ngadalësuar rrahjen

e tyre të shpeshtë, që asaj i dukej se kishte lidhje me acarimin e trurit, por pas disa çastesh iu duk se shtrëngimi i tyre e shtonte shthurrjen. I hoqi duart që andej dhe një copë herë e la mendimin të hargalisej nga të donte. Mirëpo kjo ishte e padurueshme. Duhet të mendoj diçka gjithsesi të rregullt, tha me vete. Dhe nisi të sillte ndër mend gjithçka që ishte biseduar pak orë më pare, në dhomën e miqve. Do t'i risjell të gjitha, mendoi, si kau që bërlyket poshtë në katua. Besianit do t'i pëlqente me siguri një krahasîm i tillë. Ai ishte treguar mjaft i dashur me të atje lart në dhomën e miqve. I kishte shpjeguar asaj gjithçka, duke i marrë më pare leje për këtë të zotit të shtëpisë. Sepse në dhomën e miqve, apo në dhomën e burrave, sic quhej ndryshe, nuk lejohej pëshpërima apo të folurit në vesh. Atje, sic i kishte shpjeguar Besiani, fliteshin vetëm «fjalë burrash», nuk lejoheshin thashethemet, nuk kishte fraza apo mendime të mbetura pezull, çdo bisedë miratone j me fjalët «mire e ke«-, apo «të lumtë goja». Ja, vër veshin në ato që thonë, i pëshpëriste Besiani. Dhe ajo i vinte veshin bisedës dhe ishte vërtet ashtu sic e shpjegonte ai. Përderisa shtëpia e shqiptarit është një kështjellë, mê kuptimin e mirëfilltë të fjalës, i shpjegonte ai, dhe përderisa ndërtimi i brendshëm i familjes, sipas kanunit, të kujton një strukture të vogël shtetërore, është e kuptueshme, që edhe biseda e shqiptarit të jetë e stilit etatist. Pastaj, gjatë darkës Besiani ishte kthyer prapë te biseda e preferuar për mikun dhe mikpritjen, duke i shpjeguar asaj, SQ. fenomeni «mik», si çdo fenomen i madh, krahas anës sublime kishte anën e tij absurde. Ne jemi sonte këtu të plotfuqishëm si hyjnitë, i kishte thënë ai, ne mund të bëjmë çdo marrëzi, madje mund të vrasim dikë dhe për gjithçka e merr fajin i zoti i shtëpisë, sepse ai na dha bukë, (buka m'u gjet për dreq, thotë kanuni), por ka megjithatë një kufi edhe për ne. hyjnitë. Dhe e di cili është k^ifiri? Neve, që mund të

bëjmë gjithçka, madje edhe vrasje, s'na lejohen dy gjëra: e para, të fshijmë me kafshatë pjatën, e dyta. të prekim vegshin e vatrës. Diana mezi e kishte mbajtur të qeshurën. Po kjo është komike, kishte thënë ajo nëpër dhëmbë, kjo

është përtej komikes. Ashtu është, i qe përgjigjur ai, megjithatë kjo është e vërtetë. Në qoftë se une do ta bëja sonte një gjë të tillë, i zoti i shtëpisë do të ngrihej në çast, do t'i afrohej dritares dhe me një kujë të tmerrshme do të lajmëronte fshatin se tryeza e tij u fye prej mikut. Dhe që në atë çast miku kthehet në armik për vdekje. Po pse, pyeste Diana, pse të jetë kështu. Besiani ngrinte supet. Nuk e di, thoshte, s'di ç'të them. Ndoshta

është dialektika e gjërave ajo që dukurive të madhërishme u vë përbrenda një cen, jo për t'i zhvleftësuar ato, por për t'i bërë më të vërteta. Kështu fliste Besiani, ndërsa ajo me bisht të syrit vështronte përreth, duke u matur dy-tri herë t'i thoshte: të madhërishme vërtet janë këto gjëra, por a nuk mund të kishte pakëz më shumë pastërti? Në fund të fundit, kush ti i pare që

një ferner të mund të krahasohej me një zane mali duhej një salle de bain, apo jo? Por Diana nuk ia kishte thënë këto fjalë, jo se nuk kishte pasur guxim, por nga keqardhja, për të mos i prishur atij fantazinë. JNë të vërtetë këto ishin nga të rrallat fjalë që ajo i kishte menduar, pa ia thënë. Në përgjithësi ajo i thoshte gjithçka që mendonte dhe ai e dinte këtë gjë, ndaj nuk ia merrte kurrë për keq, në qoftë se ajo i thoshte ndonjëherë ndonjë gjë plagosëse, sepse, në fund të fundit, kjo ishte një taksë për sinqeritetin e saj.

Diana u rrotullua ndoshta për të njëqindtën herë në krahun tjetër. Pra, pështjellimi i mendimeve në kokën e saj nuk kishte nisur pas renies për gjumë, por qysh atje, në dhomën e miqve. Megjithëse ajo përpiqej t'i vinte veshin gjithçka je që thuhej. qysh atje mendja e saj nisi të fluturonte degë më degë. Tani, ndërsa bërlykej, (ajo buzëqeshi me vete për të dytën herë), ajo ndiente herë afrimin e trembshëm të gjumit, herë ikjen e tij nga një kërcitje dyshemeje apo nga një pickim. Një herë rënkoi «perse më solle këtu», duke u habitur dhe vetë për ngulçimën e saj, sepse ishte akoma zgjuar për të dëgjuar zërin e vet, megjithëse jo aq sa të kuptonte fjalët. Tani gjumi i shpalosej përpara në formen e djerrines së mëngjesit, midis së cilës kishte plot pjata që nuk duhej të fshiheshin kurrsesi me kafshatë, dhe ajo bente pikërisht atë që nuk

duhej ta bënte, zgjaste dorën drejt tyre, prandaj dhe gjithçka trandej rënkueshëm.

Kjo është torture, mendoi ajo dhe hapi sytë. Përballë saj, midis mûrit të errët dalloi një katror të ndriçuar dobët. Për një kohë të gjatë, si e magjepsur, ajo mbajti sytë mbi atë copëz hiroshe. Ku kishte qenë ky katror, perse nuk e kishte vënë ré më pare? Jashtë, sic duket, po gdhin-, te. Diana nuk ishte në gjendje t'i hiqte sytë nga dritarja e ngushtë. Midis territ të mundimshëm të dhomës ai copë ag akoma i zbehtë ishte si një mesazh shpëtimi. Diana e ndiente se si nën efektin e tij qetësues ajo po çlirohej me shpejtësi nga ankthet. Në atë katror të hirtë drite përfaqësoheshin shumë mëngjese, ndryshe ai nuk kishte si të ishte aq esëll, i qetë dhe mospërfillës ndaj tmërreve të natës. Nën ndërhyrjen e tij Dianen e zuri gjumi shumë shpejt.

Karroca ecte përsëri nëpër një rrugë malore. Dita ishte e hirtë me një horizont shurdh. që mbyllej në largësitë alpine. Përcjellësit sapo ishin kthyer mbrapsht, dhe ata të dy, me gjurmët e lodhjes në fytyrë nga nata e kaluar, të shkurorëzuar nga kurora e mikut, ishin gjendur përsë

ri vetëm mbi ndenjësen e kadifenjtë.

— Si fjete? — e pyeti ai. — Të zuri gjumi?

— Disi. Afër mëngjesit.

— Edhe une pothuajse s'kam fjetur.

— E mora me mend.

Besiani i zuri dorën dhe ia mbajti në të tijën. Ishte

nata e pare pas martesës që kishin fjetur të ndarë. Me bisht të syrit ai vështroi një grime profilin e saj. Diana iu duk e zbehtë. Ai deshi ta përqafonte, po sepse u druajt.

Një copë herë i mbajti sytë në dritarezën e karrocës,

pastaj, pa e kthyer kokën, vështroi prapë vjedhurazi profilin e së shoqes. Më tepër se e zbehtë, ajo fytyrë iu duk e ftohtë. Dora e saj rrinte e plogët në dorën e tij. Me vete ai pyeti «ç'ke?», por me fjalë nuk tha asgjë. Një alarm i dobët i binte diku thellë, shumë thellë, përbrenda qenies së tij.

Ndoshta ishte shumë ta quante ftohtësi. Ishte më tepër një mënjanim, apo faza e pare e njëfarë tëhuajzimi, në mund të përdorej një fjalë e tillë.

Karroca lëkundej ritmikisht, dhe ai mendoi se ndoshta nuk ishte asnjëra nga të dyja. Sigurisht, tha me vete, asnjëra. Ishte diçka më e thjeshtë. Ishte thjesht doza e largësisë, apo e yllëzimit, në mund të quhej kështu, që ka çdo njeri dhe që, në fund të fundit, përbën një nga sekretet e tërheqjes së tij. Pra, ishte kjo dozë e qiellzimit, që ishte rritur paksa këtë mëngjes te Diana dhe që atij i bënte përshtypje ngaqë ishte mësuar ta ndiente atë përherë të afërt e të kuptueshme.

Ndriçimi i hirtë i dites futej me kursim brenda karrocës dhe, sikur të mos mjaftônte kjo, vesh ja prej kadifeje, thithte pjesën e vet, duke e zymtuar edhe më. Besian Vorpsi mendonte se po provonte humbjen në fazën e saj të pare, atëherë kur nuk kuptohet mire në është e hidhur apo e ëmbël shija e saj. Sepse ai e quante veten aq fin, saqë të dinte të gjente humbjen aty ku të tjerët shihnin akoma fitoren.

Ai buzëqeshi me vete dhe nga kjo kuptoi se s'ishte aspak i trishtuar^. Në fund të fundit, me siguri ashtu pakëz i largët i qe dukur përherë ai asaj, dhe s'kishte asgjë të keqe në qoftë se edhe ajo merrte pak largësi. Madje kështu do t'i dukej edhe më e dëshirueshme.

Besiani e kapi veten duke marrë frymë thellë. Do të vinin dite të tjera në jetën e tij, herë njëri, herë tjetri do të enigmatizoheshin përkohësisht dhe me siguri ai do të rifitonte prapë gjendjen e pare.

O zot, po ç'pozitë kam humbur që më duhet ta rifitoj? qeshi me vete. E qeshura, ngaqë nuk u shfaq mbi asnjë pjesë të lëkurës së tij, u rrokullis përbrenda me një zhurmë të mbytur. Dhe, si për t'u bindur për budallallë

kun e harnend jeve të tij, për të katërtën herë vështroi vjedhurazi fytyrën e së shoqes, me shpresë që të gjente vërtetimin e së kundërtës në të. Mirëpo fytyra e bukur e Diane Vorpsit nuk jepte asgjë.

Kishin mjaft orë që udhëtonin, kur karroca ndaloi ndanë rrugës. Pa pasur kohë të pyetnin perse ndaluan, ata pane karrocierin të zbriste dhe t'i afrohej dritarezës, nga ana e Besianit. Ai hapi derën dhe tha se këtu ishte një vend ku mund të hanin drekë.

Vetëm atëherë ata vunë re se kishin ndaluar përpara një ndërtese me kulm të pjerrët, që duhej të ishte han.

— Gjer në kullën e Ofoshit ka edhe katër-pesë orë rrugë, — po i shpjegonte karrocieri Besianit, — dhe për të ngrënë drekë, s'besoj se gjejmë ndonjë vend tjetër për të qenë. Veç kësaj, edhe kuajt kanë nevojë të çlodhen pak.

Pa thënë asgjë, Besiani zbriti i pari dhe i dha dorën së shoqes, për ta ndihmuar të zbriste dhe ajo. Me një kërcim të lehtë Diana u hodh në tokë. Pa e hequr dorën nga krahu i të shoqit, ajo vështroi në drejtim të hanit. Tre-katër njerëz kishin arritur të dilnin që brenda dhe po vështronin gjithë kureshtje të porsaardhurit. Një tjetër, që doli i fundit nga porta e bujtinës, u afrua me një ecje shtrembaluqe.

— Urdhëroni, zotërinj, — tha ai.

Kuptohej menjëherë që ishte bujtinari dhe karrocieri e pyeti se a hahej drekë në hanin e tij dhe a kishte gjithashtu ushqim për kuajt.

— Posi, posi. Hyni, ju lutem, — u përgjigj i zoti i hanit, duke treguar me dore nga porta, kurse me sy

një pjesë të mûrit, ku nuk kishte as porte, as ndonjë vend tjetër hyrjeje. — Urdhëroni, zotërinj. Mire se erdhët! Diana po e shikonte me habi, por Besiani i pëshpëriti:

Është i vëngër.

Ndërsa ecnin drejt portes, hanxhiu u dilte udhëta

rëve herë në njërin krah, herë në tjetrin. Në lëvizjet e gjymtyrëve të tij të shtrembra, krahas gjallërisë për bujtësit, kishte dhe njëfarë shqetësimi.

—Kam një kthinë të veçantë, — shpjegonte ai, — megjithëse tryeza e saj sot është e zënë, por une do të rregulloj një tryezë tjetër për ju. Ali Binaku me ndihmësit e tij ka tri dite që ka bujtur këtu, — shtoi me krenari. — Si thatë? Ali Binaku, ai vetë. Nuk e njihni?

Besiani ngriti supet.

—Ju vini nga Shkodra? Jo? Nga Tirana. Ah, sigurisht me këtë karrocë. Do të flini sonte këtu?

— Jo, ne udhëtojmë për në kullën e Oroshit.

—Ah,po.Emoramemend.Kamdyvjetqënuk kam pare një karrocë të tillë. Jeni fis i princit?

— Jo. Mysafirë të tij.

Ndërsa kalonin përmes kthinës së madhe të hanit drejt dhomës së veçantë, Diana ndjeu vështrimet e bujtësve, një pjesë e të cilëve hanin drekë në një tryezë të gjatë e të piste me dru lisi, kurse të tjerët rrinin qosheve, të ulur mbi trastat e zeza prej shajaku. Dy a tre prej tyre, që ishin ulur drejt e në tokë, lëvizën pak, për të lënë grupin e vogël të kalonte.

— Këto tri ditët e fundit kemi pasur pak rrëmujë në han, për shkak të një ndarjeje kufijsh që bëhet këtu afër.

— Një ndarje kufijsh? — pyeti Besiani.

— Si urdhëron, — tha bujtinari, duke shtyrë me njërën dore një derë gjysmë të shkalafitur. — Ndaj ka ardhur dhe Ali Binaku mendihmësit e vet.

Ai i tha fjalët e fundit me zë të ulët, tamam në kohën që të porsaardhurit nga Tirana kapërcyen pragun e kthinës së veçantë.

—Ja ku janë, — pëshpëriti hanxhiu, duke bërë me kokë nga qoshja boshe e kthinës. Por ata të dy, të mësuar tani me sytë e tij të vëngër, vështruan në drejtimin tjetër,

atje ku, të ulur në një tryezë prej dru lisi, por më të vogël e pak më të pastër se tryeza e kthinës kryesore, po hanin drekë tre njerëz.

— Ja, tani po ju sjell tryezën tuaj, — tha hanxhiu dhe u zhduk në çast. Dy prej tre drekuesve vështruan në drejtim të bujtësve, kurse i treti vazhdonte të hante, pa ngritur sytë. Që jashtë nisi të dëgjohej një rrapëllimë e çrregullt, e ndërprerë nga goditje të shkurtra, që, sa vente, afrohej dhe, më në fund, te dera e kthinës ata pane të futeshin në fillim dy këmbë tryezë, pastaj një pjesë e trupit të hanxhiut dhe pas pak krejt tryeza dhe hanxhiu, të shtrembër e të pleksur bashkë, midis ofshamave dhe mallkimeve të këtij të fundit.

Hanxhiu e lëshoi më në fund tryezën përtokë dhe doli përsëri për të sjellë ca ndenjëse druri.

—Uluni, zotni, — tha duke i vendosur ndenjëset pranë tryezës. — Uluni, zonjë. Ç'urdhëroni të hani?

Besiani pyeti se çfarë kishte dhe Diana tha se donte vetëm dy vezë të skuqura dhe pak djathë. Hanxhiu për çdo gjë thoshte «si urdhëroni» dhe një copë herë erdhi vërdallë plot telashe nëpër kthinën e ngushtë, për t'u shërbyer mysafirëve të rinj, por pa harruar të vjetrit. Dukej menjëherë se gjithë qenia e tij ishte në një mundim të madh ndërsa vërtitej midis dy grupeve të bujtësve të shquar, pa e kuptuar dot se cilët ishin më të rëndësishmit. Nga mëdyshja dukej se po shtrembërohej edhe më, dhe herë-herë ngjante sikur një pjesë e gjymtyrëve të tij synonte drejt njërit grup, kurse pjesa tjetër drejt tjetrit.

— Kushedi për kë po na marrin, — tha Diana.

Besiani, pa e ngritur kokën, vështronte pjerrtazi tre burrat që hanin drekë. Ndërsa po përkulej për të fshirë diçka me leckë mbi tryezën e tyre, kuptohej menjëherë që hanxhiu po u jepte atyre të dhëna për të porsambërriturit nga Tirana. Njëri prej tyre, ai më i shkurtri, bënte sikur nuk dëgjonte ose nuk dëgjonte. vërtet. Tjetri vështronte hutueshëm me ca sy të çelët, që dukeshin se ishin tamam në vendin e tyre mbi fytyrën e tij të flashkët moskokëçarëse. I treti, veshur me një xhaketë me ka

trorë, nuk ia hiqte sytë Dianes. Kuptohej menjëherë që kishte pire.

— Ku bëhet nda"rja e kufijve? — pyeti Besiani, kur

bujtinari solli vezët e skuqura të Dianes.

— Te Shtegu i Ujkut, zotni, — iu përgjigj bujtinari.

— Gjysmë orë larg që këndej. Po, në qoftë se zotnia dëshiron të shkojë, me karrocë është më pak.

— A shkojmë, Diane? — tha Besiani. — Duhet të jetë një gjë e pazakonshme.

— Si të duash, — tha ajo.

— A ka pasur sherr të vjetër për këta kufij, — iu kthye Besiani bujtinarit. — A ka pasur vrasje?

Hanxhiu lëshoi një vërshëllimë.

— Po si jo, zotni. Është një rrip toke që s'kërkon • veç mort. Pëllëmbë e murane qysh nga kohët që s'mbahen mend.

— Duhet të shkojmë patjetër, — tha Besiani.

— Si të duash, — përsëriti e shoqja.

—Tri herë ka ardhur gjer më sot Ali Binaku dhe prapë

sherri dhe gjaku s'janë mehur, — vazhdoi bujtinari.

Në atë kohë burri i shkurtër nga tryeza tjetër u ngrit. Nga mënyra se si fill pas tij u ngritën dy të tjerët, Be

siani kuptoi se ai duhej të ishte Ali Binaku.

Ai bëri një përshëndetje me kokë, pa vështruar askënd dhe doli i pari. Dy të tjerët i ranë pas. Ai me xhaketë me katrorë doli i fundit, duke përpirë edhe një herë Dianen

me sytë e skuqur nga pija.

— Ç'tip i pështirë, — ia bëri Diana.

Besiani bëri një lëvizje me duar.

—Ndoshta s'i duhet vënë faj. — tha. — kushedi sa kohë

ka që vërtitet në maie pa gra, pa dëfrim. Me sa duket nga veshja, është nga qyteti.

— Megjithatë mund t'i përmbaië pak ata sv gjithë lyre, — tha Diana duke shtyrë pjatën, në të cilën njëra nga vezët ishte e paprekur.

Besiani thirri bujtinarin për të paguar.

— Në qoftë se zotnia me zonjën dëshiroinë të shkoinë te Shtegu i Ujkut, tani sapo u nisën për atie Ali Binaku me ndihmësit e vet. Mund të ndiqni rrugën me karrocë

y

pas kuaj ve të tyre. Përndryshe, në qoftë se doni ndonjë shoqërues...

— Po shkojmë pas kuajve të tyre, — tha Besiani.

Karrocieri ishte duke pire kafe në kthinën e madhe kur ata dolën. Ai u ngrit menjëherë dhe eci pas tyre. Besiani pa orën.

—Kemi së paku dy orë kohë të tepërt për të pare një ndarje kufijsh, apo jo?

Karrocieri tundi kokën me mëdyshje.

— S'di si të them, zotni. Rruga gjer në Orosh është e gjatë. Megjithatë, në qoftë se ju dëshironi...

— Mjafton që në kullën e Oroshit të mbërrijmë në mbrëmje, — vazhdoi Besiani. — Tani është pothuajse mesditë dhe ne kemi përpara mjaft kohë. Është një rast i rrallë që s'duhet humbur, — iu kthye ai Dianes.

Ajo kishte ngritur jakën prej gëzofi të palltos dhe priste më këmbë ç'do të vendosnin ata.

Pas dhjetë minutash karroca e tyre i arriti kuajt e grupit të vogël të Ali Binakut. Ata bënë mënjanë për të lënë karrocën të kalonte dhe u desh një copë herë që karrocieri t'u shpjegonte se karroca do të ecte pas tyre, meqenëse nuk e dinte rrugën për te Shtegu i Ujkut. Gjatë gjithë kësaj kohe Diana rrinte e zhytur në thellësi të ndenjëses, në mënyrë që sytë e bezdisshëm të njeriut me xjiaketë me katrorë, kali i të cilit dilte herë nga e djathta, herë nga e majta e karrocës, të mos e gjenin dot.

Shtegu i Ujkut ishte më larg se ç'tha hanxhiu. Që nga larg ata pane një pllajë të hapët, sipër së cilës njerëzit që lëviznin dukeshin si njollëza të zeza. Ndërsa i afroheshin vendit, Besian Vorpsi po përpiqej të kujtonte ç'thoshte kanuni për kufijtë. Diana e dëgjonte e qetë. Eshtrat e varrit dhe guri i kufirit nuk lozin kurrë, thoshte ai. Po e ngatërroi kush kuf irin dhe për këtë arsye ndodh vrasje, atëherë fajtori grihet katundisht.

— Mos po verni të shohim ndonjë pushkatim? — tha Diana ankueshëm. — Edhe kjo na duhej.

Besiani buzëqeshi.

—Mos ki frikë. Kjo duhet të jetë ndonjë zgjidhje paqësore, meqenëse kanë ftuar atë, si e quajnë, Ah Binakun.

— Dukej njeri shumë serioz, — tha Diana. — Kurse njëri nga ndihmësit, ai me atë xhaketë si klloun, është aq i pështirë.

— Ç'ia vë re, — tha Besiani.

Ai i mbante sytë përpara, sikur nuk i durohej sa të mbërrinin në pllajë.

—Vendosja e gurëve të kufirit është një procès madhështor, — tha ai, pa i shkëputur sytë nga largësia. — Nuk e di nëse sot do të kemi fatin të shohim pikërisht një gjë të tillë. Ah, shiko një murane.

— Ku?

— Ja, atje, pas kaçubës. Djathtas...

— Po, po, — ia bëri Diana.

— Ja një tjetër.

— Po, po. E shoh. Ja dhe më tutje një tjetër.

— Janë muranat për të cilat na foli hanxhiu, — tha

Besiani. — Ato shërbejnë si kufij natyrorë midis arave ose pronave.

—Ja një tjetër, — tha Diana.

— Kështu thuhet në kanun, — vazhdoi Besiani. — Kur ndodh vrasja mu në kohë të grindjes për kufirin, aty ku ngulen muranat, aty mbetet dhe kufiri.

Diana e mbante kokën vazhdimisht te xhami i dritares.

— Muranën që bëhet kufi, s'e luan askush në jetë të jetëve, — vazhdoi Besiani, — se, sic thuhet në kanun, u mor me gjak e me kokë të lënë.

— Sa shumë shkaqe për të vdekur, — tha Diana. Ajo i shqiptoi ato fjalë fare pranë xhamit, kështu që ai u vesh sakaq me avull sikur të donte të bënte një shkëputje midis saj dhe peizazhit.

Përpara tyre tre kalorësit kishin ndalur dhe po zbritnin nga kuajt.Karroca qëndroi disa hapa larg. Me të zbritur prej saj, ata e ndien përnjëherësh vëmendjen e përgjithshme. Përreth kishte burra, gra dhe shumë fëmijë.

— Ka fëmijë, e shikon? — i tha Besiani Dianes. — Ngulja e kufijve është e vetmja ngjarje e rëndësishme në jetën e malësorit ku thirren fëmijët, dhe kjo bëhet me qëllim që kufiri të mbahet mend.

Ata vazhduan të flisnin një copë herë me njëri-tjetrin, sepse kështu u dukej se e përballonin më natyrshëm kureshtinë e malësorëve. Me bisht të syrit Diana vështronte grate e reja, xhubletat e zeza të të cilave lëkundeshin valë-valë pas çdo lëvizjeje. Të gjitha i kishin flokët të lyer me bojë të zezë, të prerë sipas një modeli të njëjtë: ba

. luke mbi balle dhe flokë të drejtë në të dyja anët, që të kujtonin perden e një skene teatri. Ato vështronin që larg çiftin e të porsaardhurve, duke u përpjekur ta fshihnin kërshërinë.

— Ke ftohtë? — e pyeti Besiani të shoqen.

— Pak.

Në të vërtetë pllaja ishte e ftohtë, dhe kaltërimi i Alpe

ve rreth e rrotull dukej sikur e ftohtë edhe më grinë e saj. — Sa mire që s'po bie shi, — tha Besiani.

— Shi?! — u habit ajo. Për një çast iu duk se shiu

ishte njëlloj varfanjaku, i papranueshëm midis këtij luksi dimri alpin.

Midis pllajës Ali Binaku me ndihmësit e vet diçka po bisedonin me një grumbull burrash.

—Shkojmë atje, — tha Besiani. — Diçka do të marrim vesh.

Ata ecën ngadalë midis njerëzve të shpërndarë atykëtu, duke dëgjuar coperà pëshpërimash, të cilat, ca ngaqë fliteshin nëpër dhëmbë e ca nga dialekti malor, pothuajse nuk kuptoheshin. Ata kuptuan vetëm fjalët «princeshë» dhe «motra e mbretit», dhe Diana për herë të pare gjatë atij mëngjesi deshi të qeshte me të madhe.

— E dëgjove? — i tha ajo Besianit. — Po më marrin për princeshë.

I gëzuar që ajo po gjallërohej, ai i shtrëngoi krahun. — Të iku pak lodhja?
— Po, — ia bëri ajo. — Këtu është bukur.
Pa e ndier dhe vetë, ata i ishin afruar grupit të Ali

Binakut. Njohja e tyre u bë vetvetiu, midis grumbullit të malësorëve, që dukej sikur i shtynte drejt njëri-tjetrit të dy grupet e të ardhurve. Besiani tha kush ishte dhe nga vinte dhe të njëjtën gjë bëri Ali Binaku, për habinë e malësorëve, që e dinin atë të njohur në tërë rruzullin to

kësor. Ndërsa ata bisedonin, rreth tyré njerëzit u shtuan edhe më, duke mos i hequr sytë prej tyre, sidomos prej Dianes.

— Bujtinari na tha se në këtë pllajë kanë ndodhur shpesh grindje për kufij, — tha Besiani.

—Po, — u përgjigj Ali Binaku. Ai fliste me zë të ulët, me një mënyrë monotone, pa asnjë shenjë pasioni, gjë që ia kishte mësuar ndoshta vetë puna e tij si shkoqitës kanuni. — Besoj se i patë muranat në të dyja anët e rrugës.

Besiani me Dianen bënë të dy «po» me kokë.

—Gjithë ato vdekje dhe prapë çështja nuk është zgjidhur? — tha Diana.

Ali Binaku e vështroi qetësisht. Pas vështrimeve kureshtare të turmës që i rrethonte dhe sidomos pas vështrimit të ndezur të xhaketëkatrorshit, që u prezantua si gjeometër, sytë e Ali Binakut iu dukën Dianes si sy statujash klasike.

— Nuk bëhet më sherr për atë pjesë të kufirit të vendosur me gjak, — tha ai. — Ajo pjesë është ngulitur një herë e përgjithmonë mbi fytyrë të dheut. Është pikërisht kjo pjesa tjetër që shkakton grindje, — dhe ai tregoi me dore në një drejtim të pllajës.

— Pjesa e papërgjakur? — tha Diana.

— Pikërisht, zonjë. Ka shumë e shumë vite që nuk po shuhet sherri midis dy katundeve për këtë kullotë.

— Po valle a është e domosdoshme prania e vdekjes, që kufiri të jetë i qëndrueshëm? — e ndërpreu Diana, e habitur dhe vetë për ndërhyrjen e sidomos për tonin e saj, ku nuk ishte vështirë të dallo je përzierjen e një lloj proteste me ironinë.

Ali Binaku buzëqeshi ftohtë.

— Po ne prandaj jemi këtu, zonjë, që të mos lejojmë vdekjen.

Besiani, në mënyrë pyetëse, sikur të thoshte «ç'pate kështu?», i nguli sytë së shoqes. Në sytë e saj atij iu duk se pa një shkarkim të shkurtër, të panjohur. Me njëfarë ngutjeje, si për të shlyer kujtimin e incidentit të vogël, ai e pyeti Ali Binakun për diçka, po pa u përqéndruar dot për të dëgjuar përgjigjen.

SIS

Përreth të gjithë ndiqnin me sy grupin e vogël të bashkëbiseduesve. Vetëm ca pleq rrinin mënjanë, të ulur mbi ca gurë të mëdhenj, krejt mospërfillës për gjithçka.

Ali Binaku vazhdonte të fliste ngadalshëm dhe vetëm pas një minute Besiani e kuptoi që e kishte pyetur pikërisht për diçka që ndoshta nuk do të ishte mire ta pyeste, për vrasjet që shkaktoheshin në grindje e sipër për kufijtë.

—Po qe se i vrari nuk rrëzohet prej pushkë, por i jep zemër vêtes e shtyhet, ku duke u çuar e ku duke u rrëzuar, rrëshqanthi, drejt kufirit të huaj, sado thellë të hyjë, aty ku rrëzohet e i lodhur prej plagëve vdes, aty i vihet murana, e ajo murane, edhe pse në tokë të huaj, mbetet përgjithmonë.

S'ishte vetëm pamja, por edhe sintaksa e të folurit të Ali Binakut kishte diçka të ftohtë e jashtë së folmes së përditshme.

— E po u vranë dy vetë flakë për flakë? — pyeti Besiani.

Ah Binaku ngriti sytë. Dianes iu duk se irallë kishte takuar një njeri kaq të shkurtër, autoriteti i të cilit të mos prekej aspak prej shkurtësisë.

— Po të vriten dy vetë flakë për flakë e larg njëritjetrit, kufiri mbetet tek ra secili e hapësira midis quhet tokë e askujt

— Tokë e askujt, — përsëriti Diana. — Tamam si midis shteteve.

— Është ajo që biseduam mbrëmë, — i tha Besiani. — Jo vetëm në stilin e të folurit, por në gjithë mendësinë dhe veprimet e banorit të Rrafshit ka diçka etatiste.

— E kur' s'ka qenë pushka? — pyeti Besiani. — Kanuni është më i vjetër se armët e zjarrit, apo jo?

— Shumë më i vjetër, sigurisht.

— Atëherë përdorej rrasa e gurit, apo jo?

— Po, — tha Ali Binaku. — Kur s'ka qenë pushka,

përdorej gurapeshi. Në rastin e grindjes midis dy familjeve, dy katundeve, apo dy flamurëve, caktoheshin nga të dy palet mbartësit e gurapeshit. Kush shtyhej më larg me rrasën e gurit në krahë, ai fitonte.

Po sot ç'do të bëhet? — pyeti Besiani.

— Sot do të bëhet një rivërtetim kufijsh.

Ali Binaku rrotulloi vështrimin midis turmës së shpërndarë, gjersa sytë e tij u ndalën në grupin e vogël të pleqve.

— Janë thirrur pleq të moçëm nga flamuri për të dëshmuar vijën e vjetër të kufijve të kullotës.

Besiani me Dianen kthyen sytë nga ajo anë ku pleqtë vazhdonin të rrinin të ulur mbi gurët e mëdhenj, si ata aktorët që presin të futen në roi. Dukeshin aq të moçëm, saqë herë-herë me siguri harronin perse ishin aty.

— Do të fillojë shpejt? — pyeti Besiani.

Ali Binaku nxori një orë me zinxhir nga xhepi i vogël i jelekut.

— Po, — ia bëri ai. — Besoj se do të fillojë shumë shpejt.

— Do të qëndrojmë? — pyeti Besiani me zë të ulët Dianen.

. — Si të duash, — tha aio.

Sytë e malësorëve, sidomos të grave e fëmijëve,

ndiqnin çdo lëvizje të tyre, por tani ata u mësuan disi me këtë gjë. Diana kishte kujdes vetëm që t'u shmangej svve gjysmë të dehur të gjeometrit. Që të dy, ai bashkë me ndihmësin tjetër, që u prezantua në han si mjek, i shkonin prapa hap pas hapi Ali Binakut, megjithëse ky i fundit nuk u drejtohej asnjëherë për asgjë, thuase nuk kishte asnjë punë me ta.

Nga nie zhvendosje disi e sihqetësuar e njerëzve ndihej menjëherë që po afronte ora e ceremonisë. Pasi u ndanë prej tyre, Ali Binaku me ndihmësit e vet shkonin e vinin nga njëri gruo i njerëzve te tjetri. Vetëm tani, pas zhvendosjes së njerëzve, Besiani me Dianen vunë re gurët e kufirit të vjetër, që e përshkonin tejpërtej pllajën.

Befas u duk se mbi pllaië plîakosi një atmosfere prîtieje. Diana i vuri krahun Besianit dhe u mbështet e giitha pas tij.

— Po sikur të ndodhë gjë? — tha ajo.

— Cfarë?

— Gjithë malësorët janë me pushkë, nuk i shikon?

Ai e shikoi ngultazi dhe vetëtimthi i shkoi ndër mend t'i thoshte: kurse ti, vetëm se pe nja dy malësore me cadra shkatarraqe, kujtove se mund të talleshe me Rrafshin. Tani e ndien rrezikun, eh? Mirëpo në çast iu kujtua se ajo nuk kishte thënë asgjë për cadrât dhe gjithçka ai e kishte bluar në kokë të vet.

—Të ndodhë ndonjë vrasje? — ia bëri ai. — Nuk e besoj.

Në të vërtetë gjithë malësorët ishin të armatosur dhe mbi pllajë rëndonte një alarm i ngrirë. Aty-këtu mbi menget e tyre dukej rubi i zi. Diana u mbështet akoma më shtrëngueshëm pas të shoqit.

— Së shpejti do të fillojë, — tha ai, duke mos i hequr sytë nga pleqtë e moçëm, të cilët ishin ngritur tani më këmbë.

Diana e ndiente veten çuditërisht të zbrazët. Rastësisht në një nga rrotullimet e shikimit sytë e saj kapën karrocën. E ndalur në anë të pllajës, e zezë, me format e spërdredhura rokoko të dyerve dhe kupesë, me kadifenë e saj prej llozhe koncerti, ajo rrinte aty mënjanë krejt e huaj në sfondin gri alpin. Ajo deshi fia tundte krahun Besianit, për fi thënë «shiko karrocën»-, por në atë çast ai pëshpëriti:

— Po fillon.

Nga grupi i pleqve qe shkëputur njëri prej tyre dhe po bëhej gati për diçka.

— Të afrohemi edhe pak, — tha Besiani dhe e tërhoqi për dore. — Sic duket, këtë plak kanë zgjedhur të dy palet e grindësve për të shënuar kufirin.

Plaku i veçuar nga të tjerët bëri disa hapa, pastai qëndroi përpara një guri dhe një plisi dheu të freskët. Në pllajë u bë njëfarë heshtie, apo u duk kështu, sepse në të vërtetë zhurmëria njerëzore ishte shumë më e paktë se oshëtima e vazhdueshme e bjeshkës, kështu që heshtjen nuk kishte fuqi ta vendoste elementi njerëzor. Megjithatë ajo u ndje.

Plaku u përkul. kapi me të dy duart gurin dhe e vuri *mbi SUD. Dikush tjetër i vuri mbi të njëjtin sup edhe plisin e dheut. Fytyra e plakut, e thatë, me ca pllanga*

të hirta neper të, ishte e palëvizur. Atëherë midis heshtjes një zë i tingullt, me një kumbim bronzi që s'u kuptua nga ç'anë erdhi, thirri:

— Prij, pra, e, në mos punofsh me të drejtë, kjo peshë t'u rëndoftë në atë jetë.

Sytë e pläkut mbetën ca caste të palëvizshëm. Nuk të besohej që gjymtyrët e tij do të bënin qoftë edhe një lëvizje tjetër, pa u shkatërruar krejt ajo strukture vjetrane. Mirëpo plaku lëvizi.

— Afrohemi dhe pak, — pëshpëriti Besiani.

Ata të dy ishin tani pothuajse në mes të grumbullit të njerëzve, që ecnin pas plakut.

— Kush flet kështu? — pëshpëriti Diana.

— Plaku, — u përgjigj Besiani po me pëshpërimë. — Me gur e balte në sup të krahut betohet, sic thuhet në kanun.

Zëri i plakut, i thellë, si i marrë hua nga shpellinat, mezi dëgjohej.

— Për këtë gur e dhé, me të cilët ngarkova veten, .për çka kam dëgjuar prej të parëve, këtu e këtu janë kufijtë e hershëm të kullotës e këtu pò i ngul edhe une. Po rrejta, i mbajtsha në atë jetë gur e balte në shpirt.

Plaku, dhe pas tij grumbulli i njerëzve, i ranë dalngadalë mes për mes pllajës. U dëgjuan për herë të fundit fjalët e plakut: «Po rrejta, ky gur e kjo balte m'u rëndofshin në këtë e në atë jetë», dhe i lëshoi ato përtokë.

Disa prej malësorëve që ecnin pas tij, nisën të gërmonin menjëherë nëpër të gjitha pikat që shënoi plaku.

— Ja, po zhgulin gurët e vjetër dhe po ngulin gurët e rinj të kufirit, — i shpjegoi Besiani së shoqes.

Aty-këtu dëgjoheshin goditjet e çekiçëve. Dikush thërriste: Afroni fëmijët. Afroni fëmijët të shikojnë.

Diana vështronte përhumbshëm vendosjen e gurëve. Papritur midis xhokeve të zeza të malësorëve ajo pa disa katrorë të përbuzshëm që po afroheshin dhe e kapi për mënge të shoqin, si për t'i kërkuar ndihmë. Ai e vështroi në mënyrë pyetëse, por ajo nuk arriti t'i shpjegonte asgjë, sepse gjeometri ishte ndërkaq përballë tyre. Buzëqeshja i bënte të dukeshin edhe më të dehur sytë e tij.

— Ç'komedi, — tha ai, duke treguar me kokë në drejtim të malësorëve. — Ç'tragjikomedi! Ju jeni shkrimtar, apo jo? Shkruajeni këtë idiotësi, ju lutem.

Besiani e vështroi rreptas, pa i dhënë përgjigje.

— Më falni që ndërhyra kështu pa takt. A? Më falni ju lutem, sidomos ju, zonjë.

Ai bëri një përkulje pakëz teatrale përpara dhe Diana ndjeu erën e pijes.

— Ç'dëshironi? — tha ajo ftohtë, pa e fshehur përbuzjen.

Tjetri hapi dy-tri herë gojën për të folur, por qëndrimi i saj, sic duket, e hutoi dhe nuk tha dot asgjë. E ktheu kokën nga malësorët dhe qëndroi një grime ashtu, me fytyrë të palëvizshme, mbi të cilën kishte akoma një pjesë të buzëqeshjes së tij dhe pikërisht pjesën më të keqe të saj.

— Është vërtet për të vënë kujën, — mërmëriti pas pak. — Asnjëherë gjeometrisë nuk i është bërë një fyerje më e madhe në fytyrë të dheut.

— Çfarë?

— E si të mos fias kështu? Ja, une jam gjeometër. Kam studiuar për këtë punë, më kuptoni? Për mat j en e tokave. E megjithatë vërtitem vite me radhë nëpër Rrafsh, pa e ushtruar dot profesionin tim. Sepse malësorët nuk duan ta njohin profesionin e gjeometrit. Ju i patë vetë se si i zgjidhnin ata punët e kufijve. Me gurë e mallkime e shtriga e ku di une. Kurse veglat e mia rrinë prej vitesh të mbyllura në trastën e udhëtimit. Atje në bujtinë i kam lënë, hedhur në një qoshe. Ndonjë dite kanë për të m'i vjedhur fare, në mos m'i kanë vjedhur. Por une s'kam

për ta lënë që puna të vejë gjer atje. Kam për t'i dalë punës përpara e kam për t'i shitur e për t'i pire, përpara se ndokush të m'i vjedhë. Oh, dite e zezë! Ika, zotni, po ma bën me shenjë Ali Binaku, ustai Im. Më falni, zoti shkrimtar, në bëra ndonjë gabim, më falni, zonjëz e bukur. Lamtumirë.

— Tip i çuditshëm, — tha Besiani, kur tjetri u largua.

— Ç'do të bëjmë tani? — tha Diana.

Midis turmës së rralluar ata kërkuan me sy karrocierin, i cili u afrua menjëherë porsa ndeshi vështrimin e tyre.

— Do të nisemi?

Besiani bëri «po» me kokë.

Ata iu afruan karrocës në kohën që plaku i moçëm

prekte me dore gurët e porsavendosur të kufirit të ri, duke shqiptuar një formule mallkimi për ata që do të guxonin t'i lëviznin.

Ndërsa hipnin në karrocë, Diana e ndjeu se vëmendja e malësorëve, që ishte tërhequr përkohësisht nga shënimi i kufijve, u përqendrua përsëri tek ata. Ajo u fut e para në karrocë në kohën që Besiani përshëndeste edhe një herë me dore së largu Ali Binakun dhe ndihmësit e tij.

Diana e ndiente veten pak të lodhur dhe rrugën gjer në han e bëri pothuajse pa folur.

— Pimë një kafe përpara se të nisemi? — pyeti Besiani. — Si të duash, — tha Diana. Ndërsa u sillte kafen, hanxhiu u tregonte raste pleqë

simesh të famshme të Ali Binakut, të cilat rrëfeheshin gojë pas goje në malesi. Kuptohej menjëherë që ai ishte tepër krenar për bujtësin e tij.

— Kur vjen në këtë krahinë, gjithmonë në bujtinën time bie, — tha.

— Po zakonisht ku banon? — pyeti Besiani, sa për të thënë diçka.

— Asgjëkund, — tha hanxhiu. — I tillë është Ali Binaku, është kudo e s'është asgjëkund. Sepse ai është gjithmonë në shtegtim, sepse gjithmonë e gjithkund ka sherr e pezmatim, dhe njerëzit kanë nevojë për gjyqtar.

Ai e vazhdoi bisedën për Ali Binakun e për pezmin shekullor të njerëzve edhe pasi solli kafen, e më vonë, kur erdhi të merrte filxhanët e paret dhe pastaj, kur i përcolli ata gjer jashtë.

Ishin duke hipur në karrocë, kur Besiani ndjeu që Diana i shtrëngoi krahun:

— Besian, shiko, — fha ajo me zë të ulët.

Disa hapa larg tyre një malësor i ri, tepër i zbehtë, vështronte me ca sy të shtangur në drejtim të tyre. Në mëngën e tij dallohej qartë rubi i zi.

— Një gjakës, — tha Besiani, duke iu drejtuar hanxhiut. — Ti e njeh?

Sytë e vëngër të bujtinarit vështruau disa hapa anash malësorit. Kuptohej menjëherë që udhëtari po bëhej gati të hynte në han dhe kishte ndalur sa për të pare mysafirët e rrallë me karrocë.

— Jo, — tha bujtinari. — Para tri ditësh ka kaluar këndej për në Orosh, për taksën e gjakut. Ej, djalosh, — i thirri ai të panjohurit, — si e ke emrin?

Malësori, që, sic duket, i erdhi e papritur thirrja e bujtinarit, ktheu sytë nga ai. Diana në atë çast kishte hyrë në karrocë, por Besiani qëndroi akoma një grime te shkallina, si për të pare do të përgjigjej apo jo i panjohuri. Te dritarja e karrocës, e kaltëryer lehtazi nga qelqi, u duk fytyra e Dianes.

— Gjorg, — u përgjigj i panjohuri, me një zë disi të pasigurt, të shkërmoqur pak, si zëri i çdo njeriu që s'ka folur për një kohë të gjatë.

Besiani u lëshua në ndenjëse pranë së shoqes.

— Ka vrarë para ca ditësh dhe tani po kthehet nga Oroshi.

—E dëgjova, — tha ajo me zë të ulët, pa i hequr sytë nga xhami.

Që nga vendi ku dukej si i mbërthyer, malësori e vështronte si në ethe gruan e re.

— Sa i zbehtë, — ia bëri Diana.

— E quanin Gjorg, — tha Besiani duke u rregulluar në ndenjëse. Diana vazhdonte ta mbante kokën te xhami. Që jashtë dëgjoheshin fjalët e bujtinarit.

— E di rrugën? — i thoshte ai me zë të lartë karrocieri t. — Ki kujdes te Varret e Krushqve, atje ngatërrohen të gjithë, në vend që të marrin krahun e djathtë, marrin të majtin.

Karroca lëvizi. Sytë e të panjohurit, që u dukën jashtëzakonisht të errët, ndoshta për shkak të zbehtësisë së fytyrës, vazhduan të nguleshin mbi katrorin e dritares, ku ishte fytyra e Dianes. Asaj gjithashtu, megjithëse e ndjeu se nuk duhej të vështronte më, iu duk se nuk kishte fuqi të hiqte sytë nga ai shtegtar që kishte mbirë ashtu

papritur ndanë rrugës. Ndërsa karroca largohej, dy-tri herë ajo fshiu avullin që sajohej mbi xham nga frymëmarrja e saj, por avulli ri'krijohej prapë aty për aty, sikur të shpejtonte të ngrinte një perde midis tyre.

— Ti kishe të drejtë, — tha ajo, duke u mbështetur e lodhur mbi shpinën e ndenjëses, 'kur" karroca u largua mjaft dhe përjashta s'dukej më asnjë frymë njeriu.

Besiani vështroi një grime me habi të shoqen. Ai u mat ta pyeste se ç'ishte ajo gjë, për të cilën ai kishte pasur të drejtë, por diçka e pengoi. Në të vërtetë, gjatë gjithë udhëtimit të paraditës atij i qe dukur se në diçka ajo nuk i jepte të drejtë. Kurse tani që ajo vetë pohonte të kundërtën, atij iu duk e panevojshme, për të mos thënë disi e rrezikshme të kërkonte soarime. Kryesore ishte që ajo të mos dilte e zhgënjyer nga ky udhëtim. Dhe ajo porsa i kishte pohuar një gjë të tillë. Besiani ndjeu të gjallërohej. Madje atij iu duk se, megjithëse turbull, pak a shumë po e kuptonte perse ai kishte pasur të drejtë.

—E vure re se sa i zbehtë ishte ai malësori që kishte bërë vrasje para ca ditësh, — tha Besiani duke ia ngulur sytë, kushedi pse, unazës në dorën e saj. — Ai që pamë pak përpara, apo jo?

— Vërtet, ishte tmerrësisht i zbehtë. — tha Diana.

— Kushedi ç'dyshime, ç'iëkundie ka pasur gjersa është nisur për të bërë vrasjen, E ç'janë lëkundjet e Hamletit përpara mëdyshjeve të këtij Hamleti të malësive tona?

Sytë e saj e vështruan me mirënjohje.

—Të duket e tepruar që të përmend emrin e princit danez për një malësor të Rrafshit?

— Aspak, — tha Diana. — Ti i thua gjërat kaq bukur dhe ti e di se" sa të çmoj une për këtë.

Rrëshaitazi atij i kaloi nëpër tru ideja se ishte pikërisht e folura ajo që e kishte ndihmuar për ta fituar Dianen.

—Hamletit iu shfaq fantazma e të atit për ta shtyrë •>të hakmerrei. — vazhdoi Besiani, i ndezur. — Po a e merr dot me mend se ç'fantazmë e tmerrshme del përpara malë

sorit, për ta shtyrë të niset për gjakmarrje?

Sytë e Dianes, të zgjeruar jashtë mase e vështronin ngultazi.

—Në shtëpitë që kanë për të marrë gjak, varet në një kënd të kullës këmisha e përgjakur e viktimës, e cila nuk hiqet që andej pa u shlyer gjaku, — vazhdoi Besiani. — E merr me mend ç'gjë e tmerrshme është kjo? Fantazma e babait iu shfaq Hamletit dy-tri herë, në mesnatë, dhe

vetëm për pak caste, kurse këmisha që kërkon gjakmarrje, në kullat tona rri aty dite e net, muaj dhe stinë të tëra, dhe gjaku ndërron ngjyrë në të, dhe njerëzit thonë: ja, të vdekurit s'po i durohet sa të merret haku i tij.

— Prandaj ai ishte ndoshta aq i zbehtë, — tha Diana. — Kush?

— Ai... malësori atje.

— Ah, po. Sigurisht.

Për një grime Besianit iu duk se Diana e shqiptoi fjalën «i zbehtë» në një mënyrë të tillë, sikur të thoshte «i bukur», por e hoqi mendjen sakaq që andej.

— E ç'do të bëjë tani ai? — pyeti Diana.

— Kush?

— Ai... pra, malësori.

— Ah, ç'do të bëjë ai? — Besiani bëri një îëvizje me

supe. — Në qoftë se ai e ka bërë vrasjen para katër-pesë ditësh, sic tha bujtinari dhe në qoftë se e ka marrë besën e madhe, domethënë besën njëmuajshe, atëherë nuk i mbeten veçse njëzet e pesë dite jetë normale për të jetuar.

Besiani buzëqeshi hidhur, por fytyra e saj mbeti e palëvizshme.

—Kjo është një farë leje e tij e fundit mbi këtë bote, — vazhdoi ai. — Shprehja e famshme se të gjallët s'janë veçse të vdekur që kanë ardhur me leje në këtë jetë, në bjeshkët tona merr një kuptim krejt të saktë.

— Ashtu dukej ai, krejt si i ardhur me leje që andej, —ia bëri ajo. — Dhe me atë shenjën e atjeshme në mëngë, — Diana mori frymë thellë. — Ti e the mire, — vazhdoi ajo, — tamam si një Hamlet.

Besiani vështronte përjashta, me një buzëqeshje të ngrirë në pjesën e sipërme të fytyrës.

— Dhe të mendosh se Hamleti, pasi bindet për atë që

duhet të bëjë, e kryen vrasjen me pasion. Kurse ai, — Besiani tregoi me dore në rrugë, në drejtimin e kundërt nga po ikte karroca, — motori që vë në lëvizje atë, është jashtë tij, madje disa herë jashtë kohës së tij.

Diana dëgjonte e përqendruar, megjithëse diçka i shpëtonte nga kuptimi i fjalëve të tij.

— Duhet një vullnet prej titani që të nisesh drejt vdekjes, sipas një urdhri të marrë prej një largësie tepër të madhe, — vazhdoi Besiani. — Sepse urdhri vjen disa herë vërtet që larg, madje ndonjëherë prej brezash të zhdukur njerëzorë.

Diana përsëri mori frymë thellë.

— Gjorg, — tha ajo me zë të ulët. — Kështu e kishte emrin, apo jo?

— Kush?

— Ai pra, malësori... te bujtina.

— Ah, po, Gjorg. Tamam kështu dukej. Ty të bëri

përshtypje, apo jo?
Ajo bëri «po» me kokë.

Dy-tri herë u duk se do të niste shi, por piklat e tij të vogla humbisnin, sic duket, në atë hapësirë të paniate, pa e arritur tokën. Vetëm disa prej tyre kishin rënë

mbi xhamin e karrocës dhe dridheshin mbi të si ca pikëza loti. Kishte një copë herë që Diana vështronte dridhjen e atyre pikëzave, prej të cilave qelqi dukej i mallëngjyer.

Ajo vetë s'ndihej më aspak e lodhur. Përkundrazi, nga njëfarë lehtësie e brendshme, vetja i dukej disi e tejdukshme, megjithëse e gjithë kjo ishte e ftohtë dhe pa gëzim.

— I gjatë ky dimër, — tha Besiani. — S'do që s'do të dalë.

Diana vazhdonte të vështronte peizazhin. Kishte në të diçka që të shpërndante vëmendjen, të zbrazte ty vetë, duke të lehtësuar kështu nga çdo dendësim mendimesh. Dianes i vinin ndër mend raste shkoqitjesh të vështira të kanunit prej Ali Binakut, ashtu sic i kishte dëgjuar në han prej bujtinarit. Në të vërtetë, jo ngjarje të piota, por copëza të tyre, pamje ose pjesë notonin ngadalshëm në rrjedhën e mendimeve të saj. Ja dy porta shtëpish, që shkuleshin nga vendi për të këmbyer vendet. Njëra u Bhpua me plumb prej dikujt një natë vere. I zoti i kullës së fyer duhej të merrte shpagim, po ç'të bënte? Për shpimin e portes nuk mund të derdhej gjak, por as fyer ja e portes s'mund të durohej. Atëherë Ali Binaku, i thirrur për gjyqësi, kishte vendosur: t'i shkulet porta e shtëpisë fajtorit dhe në vend të saj t'i vihet porta e shpuar, që ta mbajë ashtu me brima tërë jetën, pa pasur të drejtë ta ndërrojë.

Diana përfytyronte endjen e Ali Binakut katund më katund e krahinë më krahinë, i -ndjekur nga dy ndihmësit e tij, mjeku dhe gjeometri. Grup më të çuditshëm vështirë se mund të përfytyroje dot. Ja, një natë tjetër dikujt i vinte befas miku në shtëpi, dhe ai dërgonte gruan te fqinjët, (dhe fqinjët më të afërt ishin një çerek ore larg), për të marrë hua diçka. Kalonin orët dhe gruaja s'kthehej, por ai e mbante veten përpara mikut e kështu e fshihte shqetësimin gjer në mëngjes. Ndërkaq gruaja s'kthehej as të nesërmen, as të pasnesërmen, sepse kishte ndodhur diçka që s'ndodhte kurrë në Rrafsh: gruan e mbanin me force robinë në shtëpinë e tyre tre vëllezërit fqinje, duke fjetur secili nga një natë me të.

Diana e përfytyroi veten në gjendjen e gruas dhe u ngjeth nga tmerri. Shkundi kokën. si oër t'u çliruar prej mendimit të neveritshëm, por ai s'i ndahej lehtë.

Pas natës së tretë gruaja u kthye dhe i tregoi të shoqit gjithçka. Po ç'të bënte i fyeri? Ng.iarja ishte krejt e jashtëzakonshme dhe mund të lahej veç me gjak. Mirëpo fisi i vëllezërve lapërdharë ishte fis i shumtë e i fuaishëm dhe qysh në stinët e para të gjakut familia e nieriut të fyer do të shuhej krejt. Veç kësaj, njeriu i fyer s'kishte që

lluar shumë trim. Dhe kështu, për ngjarjen e jashtëzakonshme ai kërkoi diçka që rrallë e kërkon malësori : ndihmën e gjyqit të pleqve. Gjyqi ishte i vështirë. S'ishte e lehtë të gjykohej një punë që ishte e pashembullt në kujtesën e Rrafshit, po aq vështirë ishte të gjendej ç'dënim

duhej të merrnin tre vëllezërit. Atëherë thirrën Ali Binakun dhe ai vendosi njërën nga dy zgjidhjet: ose të tre vëllezërit t'i dërgojnë grate e tyre me radhë të f lene nga një natë me njeriun e fyer, ose të zgjedhin njërin prej tyre, që të vritet prej të fyerit, duke shkuar gjakhupës. Vëllezërit e pleqësuan/punën dhe zgjodhën të dytën: njëri •prej tyre të vdiste dhe pikërisht i mesmi.

Pjesën e vdekjes së vëllait të mesëm Diana e përfytyroi krejtësisht me lëvizje të ngadalësuara, si në filma. Vëllai i mesëm kërkoi nga pleqësia tridhjetë ditët e besës. Pastaj, ditën e tridhjetenjëtë i i'yeri i zuri pritë dhe e vrau qetësisht.

E pastaj? kishte pyetur Besiani. Pastaj asgjë, ishte përgjigjur hanxhiu. Ishte njeriu në bote dhe iku, s'është më, dhe e gjithë kjo kot, për një marrëzi.

Në prag të nemitjes Diana e kishte mendjen te koha që i kishte mbetur për të jetuar atij malësorit me emrin Gjorg. I përkohshëm, tha ajo me vete dhe psherëtiu.

— Ja një kullë ngujimi, — tha Besiani, duke i rënë xhamit me gisht.

Diana vështroi në drejtimin ku ai tregonte me dore.

—Ajo e veçuara, e shikon? Ajo me frëngji tepër të ngushta.

— Sa e zymtë, — tha Diana.

Ajo kishte dëgjuar shpesh të flitej për kullat e famshme të ngujimit, ku mbylleshin pas mbarimit të afa tit të besës gjithë gjakësit që iknin nga shtëpitë për të mos rrezikuar familjet e tyre. Ishte hera e pare që shikonte një kullë ngujimi e që dëgjonte hollësira të piota për të.

—Frëngjitë e saj vështrojnë nga çdo rrugë e fshatit, në mënyrë që askush të mos afrohet pa u diktuar prej të ngujuarve, — shpjegonte Besiani. — Kurse njëra frëngji vështron nga porta e kishës, për rastet e pajtimit, por këto janë tepër të rralla.

— E sa rrinë njerëzit atje? — pyeti Diana.

— Në kullën e ngujirait? O, me vite të tëra, gjersa përjashta të ndodhin ngjarje të tilla, që të ndërrojmë raportin midis gjakut të dhënë dhe gjakut të marrë.

— Gjakut të dhënë, gjakut të marrë, — përsëriti Diana. — Ti flet për këtë gjë sikur të ishin veprime bankare.

Besiani buzëqeshi.

—Po në njëfarë mënyrë ashtu është, — tha ai. — Kanunin e përshkon tejembanë një llogari e ftohtë.

— Është vërtet e tmerrshme, — tha Diana, dhe Besiani nuk e kuptoi nëse ajo e tha këtë për kullën e ngujimit, apo për fjalët e fundit të tij. Në të vërtetë ajo kishte afruar prapë kokën te xhami, për të pare edhe një herë kullën e zymtë, së cilës i dukej tani vetëm njëra brinjë.

Këtu do të futej ai malësori i zbehtë, mendoi ajo. Por kishte mundësi që të vritej përpara se të mbyllej në atë gurëri.

Gjorg, përsëriti ajo me vete emrin e tij dhe iu duk se ndjeu një rrëzomë diku në pjesën e poshtme të gjoksit. Atje diçka u shpërbë dhimbshëm dhe në të njëjtën kohë

ëmbëlsisht.

Diana ndjeu të humbte një lloj mbrojtjeje, që, ashtu

si çdo grua të re gjatë periudhës së fejesës apo dashurisë, e kishte mbajtur edhe atë larg rrezikut të ndjenjave për dikë tjetër. Ishte hera e pare, qysh pas njohjes me Besianin, që ajo e la veten lirshëm të mendonte për dikë. Ajo po mendonte për atë, që ishte këtu me leje, sic tha Besiani, dhe leja e tij ishte e shkurtër, diçka më tepër se tri javë, dhe çdo dite që ikte, ia pakësonte atë edhe më, ndërsa ai endej bjeshkës me atë rub të zi, që tregonte se gjakun e kishte borxh, krejt gjakun e tij, që dukej se po e jepte para kohe, kaq i zbehtë ish, i zgjedhur prej vdekjes, si druri i shënuar për t'u prerë, në pyll, sic e quajti Besiani, dhe të gjitha këto i thoshin sytë e tij të ngujuar mbi sytë e saj: une jam këtu për pak kohë, grua e huaj.

Asnjëherë një vështrim burri nuk e kishte tronditur Dianen në një mënyrë të tillë. Ndoshta nga prania

e vdekjes, kishte menduar ajo, apo ndoshta nga keqardhja që ishte aq i bukur. Tani e kishte vështirë të kuptonte nëseato dy-tri pikëza lot ishin sipër xhamit apo në sytë e saj.

— Ç'ditë e gjatë, — tha ajo me zë, e habitur dhe vetë për fjalët e saj.

— Ndihesh e lodhur? — tha Besiani.

— Pak.

— Pas një ore, e shumta pas një ore e një çerek, du

het të mbërrijmë.

Ai i vuri krahun mbi supe dhe e afroi lehtazi drejt

vêtes. Ajo qëndroi e qetë, pa iu larguar, por edhe pa e lehtësuar peshën e saj për fia bërë atij më të lehtë tërheqjen. Ai e ndjeu këtë, megjithatë aroma e mire që vinte prej qafës së saj, e bëri të përkulte kokën te veshi i saj dhe t'i pëshpëriste:

— Si do të flerne sonte?

Ajo ngriti supet për të thënë «ku e di une?».

— Sidoqoftë kulla eOroshit është si kullë princi dhe besoj se në të dp të na vënë të flemë të dy në një dhomë, — vazhdoi ai me zë të ulët, me një nuance fshehtësie në të, — apo jo?

Sytë e tij binin pjerrtazi mbi profilin e saj, duke shoqëruar në një mënyrë kuptimplote fshehtësinë përkëdhelëse të zërit të tij. Por ajo e mbante vështrimin përpara dhe nuk iu përgjigj. Pezull, midis fyerjes dhe mosfyerjes, ai e liroi pakëz krahun dhe ndoshta do fia hiqte fare nga supet, sikur ajo, në çastin e fundit, ngaqë e ndjeu ndoshta këtë gjë, apo ashtu kot, i foli diçka.

— Si? — ia bëri ai.

— Të pyeta, a ka lidhje gjaku midis princit të Oroshit dhe familjes mbretërore.

•— Aspak, — u përgjigj ai.

— Po si është e mundur që quhet princ?

Besiani u rrudh në fytyrë.

—Është pak e ngatërruar, — tha. — Në të vërtetë ai nuk është princ, pavarësisht se në rrethe të caktuara e quajnë ashtu dhe njerëzit e Rrafshit e thërresin shpesh

Prenk, që do të thotë pikërisht princ. Por ata e njohin më shumë me emrin «kapidan», megjithëse...

Besiani u kujtua se nuk kishte ndezur cigare prej kohësh. Si çdo njeri që e pi cigaren r ralle, ai u mor një copë herë me paketën dhe shkrepësen. Dianes i dukej se e bënte këtë sa herë që donte të shtynte sadopak një shpjegim të vështirë. Në të vërtetë, ajo që nisi t'i shpjegonte Besiani asaj për kullën e Oroshit, (shpjegim që kishte mbetur përgjysmë qysh në Tirane, atëherë kur nga kanceleria e princit, me një gjuhë të ngrirë, disi të çuditshme, atij i kishte ardhur ftesa, ku i njoftohej se ishte i mirëpritur në Orosh, në çdo kohë të vitit e në çdo orë të dites e të natës), pra ajo që po i thoshte tani në karrocë, nuk ishte më e qartë se ajo që i kishte thënë dikur në Tirane, pranë një gote çaji, mbi kanapenë e studios së tij. Por ndoshta kjo vinte sepse kishte diçka të mjegullt në gjithçka që lidhej me kullën drejt së cilës ata po shkonin mysafirë.

— Nuk është tamam princ, — tha Besiani, — e megjithatë, nga një pikëpamje, është më shumë se princ, jo vetëm për f aktin se familja e kullës së Oroshit është shumë më e vjetër se familja mbretërore, por sidomos për mënyrën se si ajo sundon mbi krejt Rrafshin.

Ai vazhdoi t'i shpjegonte se ky ishte një sundim i një lloji të veçantë, sundim me anë të kanunit, i pangjashëm me asnjë sundim tjetër mbi fytyr^ë të dheut. Qysh prej kohësh që s'mbaheshin mend, as policia dhe as administrata shtetërore nuk ndërhynin në Rrafsh. Kulla vetë s'kishte as polici, as administrate, megjithatë Rrafshi ishte i gjithi nën kontrollin e saj. Kështu kishte qenë në kohën e Turqisë, madje më përpara, dhe kështu më vonë, gjatë pushtimeve serbe e austriake, dhe pastaj gjatë republikës së pare dhe më pas, në republikën e dytë e gjer tani, nën mbretërinë. Madje disa vjet më pare në Parlament ishte bërë një përpjekje e fundit nga një grup deputetësh, për të futur administratën shtetërore në Rrafsh, por përpjekja kishte dështuar. Ne duhet të ëndërrojmë që kanuni të shtrijë pushtetin e tij mbi gjithë trojet e vendit, kishin thënë mbrojtësit e Oroshit, dhe jo të përpiqemi ta

shkulim prej bjeshkëve të tij, megjithëse atë nuk ka force në bote që ta shkulë.

Diana pyeti prapë diçka për origjinën princore të zotërve të kullës, dhe Besianit iu duk se ajo e bëri atë pyetje me po atë mënyrë të thjeshtë, kur një grua kërkon të dijë nëse janë apo s'janë vërtet prej floriri bizhutë që bëhen gati t'i vënë përpara.

Ai i tha se nuk e besonte që të zotët e Orokut rridhnin nga ndonjë familje e vjetër princore shqiptare. Së paku një gjë e tillë nuk njihej. Origjina e tyre gjithsesi ishte e humbur në

mjegull. Sipas tij kishte dy mundësi: ose familja e tyre ishte filiz i ndonjë familjeje të hershme feudale, por jo shumë të njohur, që u kishte shpëtuar rrebesheve të kohës, ose mund të ishte thjesht ndonjë familje që ishte marrë brez pas brezi me interpretimin e kanunit. Dihej se shtëpi të tilla, që ishin si ca lloj faltoresh juridike, diçka midis vendeve të orakujve dhe arkivave gjyqësore, me kalimin e kohës grumbullonin fuqi të mëdha, gjersa u harrohej fare origjina dhe shndërroheshin në sundim tare."

— Thashë interpretues kanuni, — vazhdoi të shpjegonte Besiani, — sepse kulla e Oroshit edhe sot e kësaj dite përcaktohet në kanun si vigjiluese e kanunit.

— Aio vetë qëndron jashtë kanunit? — pyeti Diana. — Më duket se kështu më ke thënë njëherë.

— Po, është pikërisht ashtu. E vetmja ajo qëndron jashtë kanunit në gjithë Rrafshin.

— Për të ka shumë legjenda të zymta, apo jo? Besiani u mendua një hop.

— Në të vërtetë është e natyrshme që një kullë të

tillë shekullore ta rrethojë një atmosfere gjithsesi e mistershme.

—Sa qejf, — tha Diana gëzueshëm duke u bërë papritur e afërt si më pare Dër të. — Shumë qejf që po shkojmë mysafirë atje. Apo jo?

Ai mori frymë thellë, si pas një lodhjeje të madhe. Ta shtrëngoi prapë supet dhe e vështroi me ëmbëlsi të përzier me qortim, sikur t'i thoshte: po pse më mundon duke më ikur befas larg, kur je kaq e afërt?

Ajo kishte në fytyrë prapë atë buzëqeshje, së cilës ai i shikonte vetëm anët, kurse pjesa kryesore e saj ikte përpara në largësi.

Ai afroi kokën te xhami.

— Së shpejti do të bjerë muzgu, — tha.

— Besoj se kulla do të jetë afër tani, — tha Diana. Të dy e kërkonin nga të dyja dritaret e karrocës. Në

qiellin e vonë pasditor kishte një palëvizshmëri të rende. Retë dukej sikur kishin ngrirë një herë e përgjithmonë atje lart dhe, në qoftë se akoma kishte njëfarë lëvizjeje të fundit përreth, kjo nuk ndodhte në qiell, po në tokë. Lartësitë malore shtjelleshin ngadalshëm, sipas ritmit të ecjes së karrocës.

Ata të dy ishin kapur për dore, ndërsa sytë vazhdonin të kërkonin kullën në horizont. Misteri i saj i afronte edhe më. «Ja, ja!» thanë dy-tri herë pothuajse në një gojë, por nuk ishte ajo. Ishin vetëm forma kreshtash apo resh të ngecura përbri tyre.

Rreth e rrotull ishte shkreti, thuase shtëpitë e tjera, vetë jeta ishin tërhequr praptazi, për të mos bezdisur vermine e kullës së Oroshit.

— Po ku është? — ia bëri Diana ankueshëm.

Sytë e tyre e kërkonin kullën në çdo pikë të horizontit dhe shfaqja e saj midis të çarave të reve, lart në qiell, do t'u dukej ndoshta po aq e natyrshme, sa edhe diku midis shkëmbinjve në tokë.

' Drita e llambës prej bakri që mbante në dore njeriu që u printe në katin e trete të kullës, lëkundej frikshëm nëpër mure.

— Këndej, zotni, — tha ai për të treten herë, duke e mënjanuar llambën prej vêtes, në mënyrë që ata të shih

nin më mire rrugën. Dyshemeja ishte e shtruar e gjitha me dërrasa që kërcitnin edhe më tepër në atë orë të pasmesnatës. — Këndej, zotni.

Brenda një llambë tjetër po prej bakri, me fi til të ngritur fare pak, ndriçonte dobët muret dhe figurât e një qilimi ngjyrëvishnje. Diana lëshoi padashur një psherëtimë.

—Tani po ju sjell valixhet, — tha njeriu dhe u zhduk pa zhurmë.

Ata të dy mbetën një copë herë më këmbë, duke vështruar në fillim njëri-tjetrin dhe pastaj dhomën.

— Si t'u duk princi? — pyeti ai me zë të ulët.

—S'di si të them, — u përgjigj Diana gati me pëshpërimë. Në një rast tjetër ajo do t'i thoshte se ai iu duk paksa i pakapshëm, gjithsesi i panatyrshëm, ashtu si gjuha e ftesës së tij, mirëpo dhënia e kaq shpjegimeve në atë orë të pasdarkës iu duk e pakuptimtë. — S'di si ta them, — përsëriti. — Kurse ai, «qehajai i gjakut», sic e quanin, nuk më pëlqeu.

— As mua, — tha Besiani.

Vështrimi i tij, dhe pas tij ai i saj, u ndalën dy-tri herë rrëshqitazi mbi një shtrat të rende prej dru lisi, të mbuluar me flokëse prej leshi në ngjyrë të kuqe të errët. Në mur, mbi kokë të shtratit, ishte një kryq po prej dru lisi.

Besiani iu afrua njërës prej dritareve. Ai ishte akoma atje kur te dera u duk prapë njeriu me llambë bakri në dore. Në dorën tjetër mbante me vështirësi dy valixhet.

Ai po linte ato në dysheme kur Besiani, ashtu sic ishte i kthyer me shpinë, me fytyrën gati të ngjitur te xhamat e dritares, pyeti:

— Ç'është ajo atje?

Njeriu, me hapa të lehtë, iu afrua. Diana i pa një copë herë të dy, gjysmë të përkulur te parvazi, duke vështruar poshtë, si në një humnerë.

—Është njëfarë dhome, zotni, njëfarë hajati, s'di qysh ta quaj, ku presin njerëzit e ardhur nga të gjitha anët e Rrafshit për të dhënë taksën e gjakut.

— Ah, — dëgjoi Diana zërin e të shoqit. Ngaqë ai

ishte gati i ngjitur pas dritares, zëri i erdhi i çnatyruar. — Është paradhoma e famshme e vrasësve.

— E gjakësve, zotni.

— Po, e gjakësve... E di, e di. Kam dëgjuar për të... Besiani vazhdoi të qëndronte te dritarja. Njeriu i ku

llës u tërhoq disa hapa pas, pa zhurmë.

— Natën e mire, zotni! Natën e mire, zonjë!

— Natën e mire, — tha Besiani me po atë zë të pa

na tyrshëm.

— Natën e mire, — tha Diana, pa ngritur kokën

nga valixhja e porsahapur. Një copë herë, me ca lëvizje pa gjallëri, ajo trazoi teshat e saj, pa vendosur dot se ç'duhej të nxirrte prej valixhes. Darka kishte qenë e rende dhe tani ndiente një peshë të pakëndshme në stomak. Vështroi flokësen e kuqe mbi shtratin e madh dhe prapë nguli sytë mbi brendësinë e valixhes, pa ditur se ç'duhej të vishte për natën.

Ishte akoma duke trazuar teshat, kur dëgjoi zërin e tij:

— Eja të shikosh!

Diana u ngrit dhe iu afrua dritares. Ai lëvizi për t'i bërë vend dhe ajo ndjeu akullsirën e xhamave fia përshkonte tejpërtej qenien e saj. Përtej atyre xhamave nata ngjante si e varur në humnerë.

— Shiko atje, — tha Besiani, me zë të dobët.

Ajo nguli sytë në terr, po nuk pa asgjë, veç ndjeu pafundësinë e natës, që të kallte drithëtirën.

— Atje, — tha ai, duke prekur me dore xhamin, — poshtë... a nuk dallon një dritëz?

— Ku?

— Atje thellë... shumë poshtë.

Sytë e saj kapën më në fund një ndriçim të zbehtë.

Më tepër se dritëz ishte një kuqëlim i dobët në brinjët e humner ës.

— E shoh, — pëshpëriti ajo. — Po ç'është?

— Hajati i famshëm, ku gjakësit presin me dite e ndonjëherë me javë për të dhënë taksën e gjakut.

Frymëmarrja e Dianes ndihej e shpeshtë pranë supit të tij.

— E perse presin kaq gjatë? — pyeti ajo.

— Nuk e di. Kulla nuk e merr taksën kollaj. Ndoshta që në hajat të ketë gjithmonë pritës. Ti ke ftohtë! Hidh diçka krahëve.

— Ai malësori atje... te bujtina, ka qenë këtu?

— Po, pikërisht. Na tha hanxhiu për të, apo jo?

— Po, ka tri dite që kaloi këndej për të dhënë tak

sën e gjakut, kështu na tha.

— E pra, është tamam ashtu.

Dianes i shpëtoi një psherëtimë.

— Domethënë ka qenë atje...

— Të gjithë gjakësit e Rrafshit, pa përjashtim, kaloj

në nëpër atë paradhomë, — tha ai.

— E frikshme. Si thua ti?

— Ashtu është. Qysh prej katërqind e ca vjetësh,

qyshse është në këmbë kulla e Oroshit, dite e natë, dimër e verë, në atë hajat ka përherë vrasës.

Ajo e ndjeu fytyrën e tij fare pranë ballit.

— Është e frikshme, natyrisht, s'ka si të mos jetë e frikshme. Vrasës që presin të paguajnë. Në të vërtetë është tragjike. Madje do të thosha, në njëfarë mënyrë e madhërishme.

— E madhërishme?!

— Jo me atë kuptim të mirëfilltë... Por sidoqoftë... ajo dritëz në gjirin e natës, si një qiri mbi vdekjen... o zot, është vërtet diçka madhërisht e frikshme. Dhe të mendosh se s'është fjala për vdekjen e një njeriu, për dritëzën mbi varr të tij, por për një vdekje të madhe. Ti ke ftohtë? Të thashë të hedhësh diçka krahëve.

Ata qëndruan një copë herë ashtu, pa i hequr sytë nga ndriçimi atje poshtë, gjersa Diana ndjeu të ftohtët t'i futej gjer në palcë.

— Është vërtet shumë ftohtë, — tha dhe u largua nga dritarja. — Besian, mos rri atje, — i tha pas pak të shoqit. — Do të ftohesh.

Ai u kthye nga ajo dhe bëri dy-tre hapa drejt mesit të dhomës. Në atë kohë, me një tingull të rende që i bëri të dridheshin të dy, një orë e varur në mur, që s'e kishin vënë re gjer atëherë, ra dy pas mesnate.

— O zot, sa u tromba, — tha Diana.

Ajo u ul prapë në gjunjë përpara valixhes dhe një copë herë trazoi nëpër të.

— Të t'i nxjerr edhe ty pizhamet? — pyeti pas pak.

Ai mërmëriti diçka nëpër dhëmbë dhe nisi të ecte poshtë e lart nëpër dhomë. Diana iu afrua pasqyrës së vendosur sipër një sënduku:

— Ti ke gjumë? — pyeti ai pas pak. —Jo.Poti?

— As une.

Ai u ul tek ana e shtratit dhe ndezi një cigare.

— Ndoshta s'duhej të kishim pixë kafen e dytë, — tha. Diana tha diçka, por, ngaqë në cepin e majtë të gojës

mbante një karficë që bëhej gati ta vinte në flokë, nuk iu shquan fjalët.

Besiani u mbështet te koka e krevatit dhe me sy të shpërqendruar ndiqte lëvizjet e njohura të së shoqes pranë pasqyrës. Pasqyra, sënduku mbi të cilin ishte mbë

shtetur ajo, ora në mur, ashtu si edhe shtrati dhe shumica e mobiljeve të tjera në kullë, ngjanin si të stilit barrok, por tepër të thjeshtësuar.

Ndërsa krihej përpara pasqyrës, me bisht të syrit Diana vështronte fjollat e tymit sipër fytyrës së përhumbur të Besianit. Krehri rrëshqiste përherë e më ngadalë, si me mëdyshje, në flokët e saj. Pastaj dora i ngeli për një çast pezull në erë. Ngadalë ajo e la krehrin mbi sënduk dhe, pa ia hequr sytë pamjes së të shoqit në pasqyrë, qetazi, thuase donte me çdo kusht t'i shpëtonte vëmendjes së tij, me hapa të lehtë iu afrua dritares.

Pas xhamave ishte ankthi dhe nata. Ajo e la veten të përshkohej prej drithëtirës së saj, ndërsa sytë kërkonin me ngulm nëpër atë kaos dritëzën e humbët. E gjeti më në fund. Ishte në të njëjtin vend, atje poshtë, si e varur në hon. tek regëtinte dobët, gati të gëlltitej në çdo çast prej natës. Një copë herë të gjatë sytë e saj nuk shqiteshin dot nga ai kuqëlim i zbehtë në atë rrokullimë terri. Ai ishte si kuqëlim i një zjarri primitiv, magmë e vjetër mijëravjeçare, refleksi i dobët i së cilës dilte që nga qendra e globit tokësor. Ishte si portât e ferrit. Dhe papri

tur, me një dendësi të papërballueshme, Diana kujtoi atë, njeriun që kishte kaluar nëpër atë ferr. Gjorg, e thirri ajo me vete, duke lëvizur buzët e ngrira. Ai vente e vinte nëpër ato udhë të paarritshme, me mesazhet e vdekjes nëpër duar, mëngë, f latra. Duhej të ishte gjysmë perëndi për të përballuar atë terr e atë kaos të fillimit të botes. Dhe ashtu i jashtëzakonshëm, i paarritshëm, ai merrte permasa të mëdha, fryhej e valonte nëpër natë, si një kujë.

Tani nuk i besohej se e kishte pare dhe ishte pare prej tij. Vetja iu duk e çngjyrosur, e zhveshur nga çdo mister në krahasim me të. Hamlet i bjeshkëve, përsëriti ajo fjalët e Besianit. Princi im i zi.

Do ta takonte edhe një herë valle? Dhe aty te dritarja, me ballin që po i bëhej akull prej xhamit të ngrirë, ajo e ndjeu se për atë takim ishte gati të jepte shumë.

Në atë çast ndjeu pas vêtes frymëmarrjen e të shoqit dhe dorën e tij që iu mbështet në ijë. Disa sekonda ai e përkëdheli me butësi në atë pjesë të trupit që ia pëlqente veçanërisht dhe pastaj, megjithëse nuk shikonte ç'ndodhte në fytyrën e saj, pyeti me një zë të shurdhët:

— Ç'ke kështu?

Diana nuk u përgjigj, vetëm fytyrën vazhdonte ta mbante të kthyer nga xhamat e errët, sikur ta ftonte edhe atë të shikonte andej.

KAPITULLl I KATËRT

Ndërsa ngjitte shkallët prej druri që çonin në katin e trete të kullës, Mark Ukaçjerra dëgjoi një zë që thirri fare ultazi:

— Shët! Mysafirët ende po flenë.

Ai vazhdoi të ngjitej, pa ndërruar asgjë në ecjen e vet, dhe zëri në krye të shkallëve përsëriti:

— Kujdes, po të thonë. A nuk e dëgjove që mysafirët po flenë?

Marku ngriti sytë për të pare se kush kishte guximin t'i fliste kështu, tamam në kohën kur njëri nga

shërbëtorët po zgjaste kokën te parvazi për të pare prishësin é qetësisë. Shërbyesi mbuloi gojën me dore nga tmerri kur njohu «Qehajanë e gjakut».

Mark Ukaçjerra vazhdoi të ngjitej dhe, kur arriti në krye të shkallëve, kaloi përbri shërbëtorit të ngrirë, pa thënë asgjë, madje pa kthyer as kokën.

Ai ishte një nga kushërinjtë e afërt të princit dhe, ngaqë në ndarjen e punëve të kullës merrej me pjesën e gjakmarrjes, quhej «Qehajai i gjakut». Shërbyesit, megjithëse një pjesë e tyre ishin gjithashtu kushërinj, po tepër të largët të princit, e kishin frikë atë gati njëlloj si princin. Të habitur, ata shikonin shokun e tyre, që shpëtoi nga një rrebesh i sigurt, duke sjellë ndër mehd, jo pa keqardhje, raste të tjera, kur, për pakujdesi më të vogla,

„ ata kishin paguar tepër shtrenjtë. Por «Qehajai i gjakut», megjithëse pas një darke të bollshme e me miq, kishte një fytyrë ngjyrë balte atë mëngjes. Dukej menjëherë që ishte i mërzitur dhe mendjen e kishte gjetkë. Pa kthyer kokën nga asnjëri, ai shtyu derën e një dhome të madhe, përbri dhomës së miqve dhe hyri brenda.

Dhoma ishte e ftohtë. Nga xhamat e dritareve të ngushta, por të larta, me korniza prej dru lisi të palyer, hynte një ndriçim, që atij iu duk sikur vinte nga një dite armiqësore. U afrua edhe më pranë xhamave dhe vështroi jashtë rete e palëvizshme. Po hynte marsi, por në qiell ishte akoma shkurt. Ky mendim i kaloi nëpër tru me njëfarë nervozizmi, sikur edhe kjo të ishte një padrejtësi që i bëhej posaçërisht atij.

Duke i mbajtur sytë përjashta, sikur të donte t'i mundonte me atë ndriçim që, megjithëse i hirtë, ishte i forte për vështrimin, ai i harroi në çast korridoret e mbushura me hapa të kujdesshëm e me atë «shët, qetësi!», dhe të gjitha këto për shkak të çiftit të mysafirëve të mbrëmshëm, të cilët, as ai vetë s'dinte pse, i kishin ngjallur një ndjenjë jomiqësore.

Në përgjithësà darka e mbrëmshme kishte qenë për të e bezdisur. Nuk i hahej. Në stomak ndiente vazhdimisht një gërryerje, një si boshllëk, që ai përpiqej ta mbushte,

por, përkundrazi *sa më shumë që shtynte ushqimin me zor në të, aq më tepër i dukej se stomaku po i boshatisej.*

Mark Ukaçjerra i hoqi sytë nga dritaret dhe një copë herë vështroi raftet e rènda prej dru lisi të bibliotekës. Shumica e libra ve të vendosur në të ishin të hershëm, një pjesë libra fetarë, të tjerë në latinisht apo në shqipe të vjetër. Në një raft të veçantë, poshtë, ishin botime bashkëkohore, që kishin lidhje të drejtë apo të tërthortë me kanunin dhe me kullën e Oroshit.

Kishte libra të tërë të shkruar për të, ose revista ku qenë botuar pjesë librasti apo artikuj, studime apo vjersha.

Në të vërtetë, si punë kryesore Mark Ukaçjerra kishte çështjet e gjakmarrjes, por ai qe i ngarkuar, veç kësaj, edhe me arkivin e kullës. Arkivi ishte vendosur në pjesën e poshtme të bibliotekës, në pjesën e mbyllur, të veshur përbrenda me llamarinë. Atje ishte ndryrë gjithë dokumentacioni i kullës: aktet, marrëveshjet e fshehta, korrespondenca me konsuj të huaj, akordet me qeveritë shqiptare, me republikën e pare, me republikën e dytë, me mbretërinë, akordet me guvernatorët apo komandantët e trupave pushtuese, turq, sërbë, austriakë.*Aktet ishin në disa gjuhë, por shumica qenë të shkruara në shqipen e vjetër. Një dryn i madh, çelësin e të cilit ai e mbante varur në qafë, lëshonte një rrezëllimë verdhane midis dy kapakëve.*

Mark Ukaçjerra bëri edhe një hap drejt bibliotekës dhe dora e tij, me një lëvizje gjysmë përkëdhelëse, gjysmë të egër, preku radhën e librave dhe të revistave bashkëkohore. Ai dinte shkrim e këndim, megjithatë jo aq sa të ishte në gjendje të lexonte se çfarë shkruhej në to për Orokun. Një nga priftërinjtë e kuvendit të raurgeshave, që ishte jo larg që këndej, vinte një herë në muaj, për të sistemuar sipas pënmbajtjes librat dhe revistat e mbërritura në kullë. Ai i ndante ato në të mira dhe të këqija, me një fjalë në ato që shkruanin mire për Orokun dhe Kanunin dhe në ato që shkruanin keq për të. Sasia e të mirave në krahasim me të këqijat ndryshonte vazhdimisht. Zakonisht të'mirât ishin më tepër, por edhe të

këqijat s'ishin pak. Kishte stinë që të këqijat shtoheshin me vrull, saqë ishte rrezik të barazoheshin me të mirât. Për të dytën herë dora e Markut kaloi me nervozizëm mbi radhën e librave, duke rrëzuar dy-tre prej tyre. Kishte atje no vela, drama dhe gojëdhëna për Rrafshin, që, sic thoshte prifti që i lexonte, të qetësonin shpirtin, por kishte dhe asosh, të hidhura helm, që s'merrej vesh se si princi i duronte të rrinin në bibliotekën e tij. Të ishte për atë, Mark Ukaçjerrën, ata libra do t'i kishte djegur prej kohësh. Por princi ishte i durueshëm. Jo vetëm që nuk i digjte, apo së paku nuk i flakte nga dritarja, por kishte caste që edhe i shfletonte nga pak. Por ai ishte zoti tdj

dhe ai dinte ç'bënte.

Ja, edhe pas darkës së mbrëmshme, kur po u tregonte

mysafirëve mjediset përbri dhomës së miqve, kur erdhën te kjo dhomë, ai kishte thënë: «Sa herë kanë vjellur vrer kundër Orokut, por s'tundet Oroku dhe s'do të rundet kurrë.» Dhe në vend që të vështronte sharapollët e kullës, sytë i mbante te rafti i librave dhe revistave, thuase atje ishte jo vetëm sulmi, por edhe mbrojtja e kullës. «Sa qeverdra kanë rënë, — kishte vazhduar princi, — dhe sa mbretërira janë fshirë nga faqja e dheut, kurse Oroku është në këmbë.»

Kurse ai, mysafiri shkrimtar, të cilin Marku nuk e deshi qysh në fillim, bashkë me gruan e vet të bukur, përkulej për të pare titujt e librave dhe të revistave dhe s'thoshte asgjë. Sic e kishte kuptuar Marku gjatë bisedës së darkës, ai kishte shkruar për Rrafshin në një mënyrë të tillë që s'merrej vesh, ishte mire apo ishte keq. Me një fjalë njëfarë shkrimi deledash. Por ndoshta pikërisht për këtë arsye princi e kishte ftuar në kullë, madje bashkë me gruan, për ta kuptuar ç'klshte në kokë dhe për ta bërë për vete.

«Qehajai i gjakut» i ktheu shpinën bibliotekës dhe prapë vështroi nga dritarja. Të ishte për atë, nuk do t'i zinte shumë besë atij mysafiri. S'ishte vetëm një ndjenjë e turbullt armiqësore, që provoi qysh në çastin e pare kur i pa, tek ngjitnin shkallët me ato çantat e tyre të lëkurta në duar. Ishte diçka tjetër, madje kjo tjetra

kishte lindur edhe ndjenjën armiqësore. Ishte një lloj frike ndaj tyre, sidomos nga gruaja e mysafirit. «Qehajai i gjakut» buzëqeshi hidhur me vete. Do të dukej e çuditshme të dëgjonte dikush, se ai, Mark Ukaçjerra, që rrallë ishte trembur në jetë edhe nga gjërat prej të cilave zakonisht zverdheshin trimat, mund të kishte provuar një ndjesi frike përpara një gruaje. Mirëpo ishte tamam ashtu. Ai pati frikë prej saj. Ajo diçka s'besonte nga ato që thuheshin rreth tryezës së darkës. Dhe kjo kuptohej menjëherë nga sytë e saj. Një pjesë e f jalëve të kursyera të zotit të tij, princit, që atij i ishin dukur përherë ligje të pakundërshtueshme, humbnin fuqinë, mbyteshin qetësisht, rrënoheshin, porsa mbërrinin në sytë e saj. A është e mundur, kishte thënë ai dy-tri herë me vete dhe po me vete ishte përgjigjur: s'është e mundur, kjo është një marrëzi imja. Por kishte përvjedhur prapë me sy gruan e re dhe kishte pare se ishte tamam ashtu. Fjalët treteshin në ata sy, humbnin fuqinë. Dhe pas fjalëve rrënohej qetësisht një pjesë e kullës, ai vetë, Mark Ukaçjerra dhe pas tij... Dhe kjo ndodhte për herë të pare, prandaj dhe, me sa duket, i shkaktoi atij frikë. Sepse në dhomën e miqve të princit kishin bujtur lloj-lloj mysaf ir ësh të rëndësishëm, që nga të dërguarit e pàpës, apo njerëzit e afërt të mbretit Zog, gjer tek ata mjekroshët e ditur që quhen filozofë apo dijetarë dhe asnjëri prej tyre nuk i kishte shkaktuar Markut një ndjesi të tillë.

Ndoshta kjo kishte qenë dhe arsye ja që natën e mbrëmshme princi kishte folur më shumë se zakonisht. E dinin të gjithë se ai fliste fare pak, nganjëherë e hapte gojën sa për të thënë mirëseardhjen dhe ishin të tjerët ata që e mbanin gjallë bisedën. Kurse mbrëmë, sikur ta kuptonte dhe vetë boShin nëpër të cilin kullonte gjithçka, ai e shkeli zakonin. Dhe përpara kujt! Përpara një gruaje! Jo grua, po shtrigë kishte qenë ajo. E bukur si orët e bjeshkëve, por orë e keqe. Ndryshe s'ishte e mundur të cenonte fuqinë e zotit të tij. Në të vërtetë gabimi ishte bërë qëkurse qe pranuar, kundër zakonit, në dhomën e burrave. S'e kishte kot kanuni që ndalonte hyrjen e grave në dhomën e miqve. Mirëpo, për fat të keq, kohët e fundit

rendja pas modes ishte e tillë, saqë gjer këtu, në shtyllën e kanunit, në Orok, ndihej fryma e saj djallëzore.

Mark Ukaçjerra ndjeu prapë atë boshllëkun e neveritshëm në stomak. Një inat i shurdhët përzihej me krupën e stomakut, përpiqej të shpërthente diku, por, ngaqë nuk gjente vendin e përshtatshëm, kthehej prapë përbrenda tij për ta bërë të vuante. I vinte për të vjellë. Në të vërtetë e kishte vënë re prej kohësh se një erë e mallkuar që ïrynte që andej larg, nga qytetet dhe fushat e zhburrëruara qyshkur, përpiqej të ndynte e të moliste edhe malet. Dhe kjo po ndodhte qyshse midis maleve nisën të endeshin këto gra të spitulluara me flokë të gështenjta apo ngjyrë lajthie, që shtonin etjen për të jetuar, qoftë edhe pa nder, të hipura në ca karroca gjithë spërdredhje, tamam karroca-lavire, me ca burra që mund të ishin çdo gjë, për

veç burra. Dhe, ç'është më e keqja, këto bukuroshe gji'thë naze na u futkëshin gjer në dhomën e miqve, dhe ku pa, mu këtu në Orok, në djepin e kanunit. Jo, s'ishin të rastit të gjitha këto. Diçka po zvetënohej me shpejtësi përreth, diçka po bjerrte. Kurse ata i kërkonin llogari atij perse po pakësohej gjakmarrja. Edhe natën e mbrëmshme krve. zoti i kishte thënë, midis të tjerash, gjithë vrer: «Disa njerëz kërkojnë zbutjen e kanunit të të parëve» dhe e kishte vështruar vëngër Markun. C'do të thoshte zoti i Orokut me atë vështrim? Mos valle ai, Mark Ukaçjerra, ishte fajtor që kanuni, e sidomos gjakmarrja, kohët e fundit po jepte shenja zbutjeie? A nuk e ndiente ai duhmën që frynte nga qytetet deledashe? Ishte e vërtetë që të ardhurat prej taksës së gjakut këtë vit ishin pakësuar, por nuk ishte vetëm ai fajtor për këtë, ashtu sic nuk ishte vetëm mérite e qehaiait të tokave prodhimi i mbarë i misrit. Le të bënte kohë e keqe, pa do të shihte ai se ç'misër do të korrte. Mirëpo viti bëri i mbarë dhe qehajai i tokave

u lavdërua prej princit. Kurse giaku nuk ishte shi që derdhej prej qiejve. Shkaqet e pakësimit të tij ishin tepër të mjegullta. Ai natvrisht kishte pjesën e vet të faut në tërë këtë gjë. Mirëpo kjo nuk varej vetëm prej tij. Ah, po t'i jepnin atij të drejta më të mëdha dhe po t'i linin në dore disa gjëra, le t'i kërkonin pastaj llogari gjer

në një për të ardhurat e gjakut. Atëherë po, ai do të dinte ç'të bënte. Mirëpo, megjithëse njerëzit dridheshin nga nofka e tij e tmerrshme, caku i fuqisë së tij s'qe aq i largët. Ndaj dhe punët e gjakut po merrnin tatëpjetën në Rrafsh. -Kishte rënë numri i vrasjeve nga viti në vit, por stina e pare e këtij viti kishte qenë sidomos katastrofike. Ai e kishte ndier këtë dhe me gjak të ngrirë priste mbarimin e llogarive që ndihmësit e tij po i bënin qysh prej disa ditësh. Përfundimi qe më i keq se ç'e kishte pritur: as shtatëdhjetë për qind e shumës së të njëjtës stinë të vitit të shkuar nuk ishte derdhur dot në arkë. Dhe kjo ndodhte në kohën që jo vetëm qehajai i tokave, por gjithë ndihmësit e tjerë të princit, qehajai i bagëtive e i kullotave, qehajai i fajdeve dhe sidomos qehajai i nmllinjve e i minierave, që kishte nën urdhër gjithçka që bëhej me vegël, duke nisur nga avlëmendet gjer te kovaçhanat, kishin derdhur shuma të

mëdha në arkën e përbashket. Kurse ai, qehajai kryesor, (të ardhurat e të tjerëve mblidheshin vetëm nga pronat e kullës, kurse të tijat nga gjithë Rrafshi), pra ai, qehajai më i rëndësishëm, shumat e të cilit dikur barazobeshin me shumën e përbashket të gjithë të tjerëve, tani mezi dha gjysmën e tyre.

Ndaj dhe vështrimi i princit në darken e mhrëmshme ishte më i hidhur se fjalët e tij. Ai vështrim dukej sikur thoshte: ti je qehajai i gjakut, pra ti duhet të jesh egërsuesi kryesor i gjakmarrjes, ti je ai që duhet ta ngucësh atë, t'i futësh zekthin, ta zgjosh, ta tërbosh kur ajo fashitet apo përgjumet. Kurse ti po na bën të kundërtën. Të rruat ajo nofkë që mban. Ja, kështu thoshte ai vështrim. O zot, psherëtiu thellë Mark Ukaçjerra aty pranë dritares. Pse nuk e linin të qetë. Valle të pakta ishin ankthet e tij...

Ai u përpoq ta hiqte mendjen andej, u përkul te kati i poshtëm i bibliotekës dhe, pasi hapi një nga kapakët e rende, nxori që brenda një radhor jashtëzakonisht të trashë, të lidhur me lëkurë. Ai ishte «Libri i gjaqeve». Një copë herë gisbtërinjtë e tij shfletuan fletët e trasha, të mbushura me një shkrim të dendur, ndarë në dy kolona të ngushta. Sytë e tij nuk lexonin asgjë, vetëm kalonin ftohtazi mbi ata mijëra emra, rrokjet e të cilëve dukeshin

të ngjashme me njëra-tjetrën si guriçkat e një zalli të paniate. Atje ishin shënuar me rrënjë e me themel gjaqet e gjithë Rrafshit, borxhet e vdekjes, që familjet apo fiset i kishin njëri-tjetrit, shlyerjet nga të dyja palet, gjaqet e pashlyera, që përtërinin gjakmarrjen pas dhjetë, njëzet, disa herë njëqind e njëzet vjetësh, llogaritë e pafundme prapë me borxh e me shlyerje, breza të tërë njerëzorë të zhdukur, lisi i gjakut, sic thirrej gjaku nga babai, dhe lisi i tëmblit, sic thirrej gjaku nga nëna, vrasja e larë me vrasje, filani për filanin, një për një, kokë për kokë, katër çifte të vrarësh, fcatërmbëdhjetë, njëzet e katër dhe përherë një gjak i tepërt në krye, një gjak tek, që, si dashi përçor që i prin tufës, u prin turmave të reja të të vdekurve.

Libri ishte i vjetër, ndoshta po aq sa kulla. Atje nuk mungonte asgjë dhe fletët e tij hapeshin kur vinin për të bërë hulumtime të dërguar të familjeve apo fiseve që prej kohësh jetonin pa gjak. por aë befas, për shkak të nie dyshimi, të një hamendieje, të një pëshpërime apo të nie ënidrre gjysmë të marrë, u turbullohej qetësia. Atëherë «Qehajai i gjakut», Mark Ukaçjerra, ashtu sic kishin bërë më pare dhjetëra paraardhësit e tij, hante fletët e trasha të librit, kërkonte fletë pas fletè e kolonë pas kolone rriedhën e fisit të gjakut dhe ndalei më në fund diku. «Po, keni giak për të shlyer. Në vitin kaq e aa, në muaiin kaq e aq, nie borxh iu ka mbetur pa e larë». Në këtë rast sviё e «Qehajait të eiakut» kishin nie qortim të rende për harresën e Efiatë. Vështrimi i tij dukej sikur thoshte: paaja juai ka qenë e gënieshtër. mjerë ju!

Por kjo ndodhte tepër rrallë. Zakonisht të giitha gjaqet mbaheshin mend brez pas brezi nga giithë piesëtarët e familjes. Ato ishin kujtesa krvesore e fisit dhe harresa mund të ndodhte vetëm pas ngiarjesh të iashtëzakonshme e aë vazhdonin giatë. Këto ishin rrebeshe të befta, luftëra, shpërngulie, epidemi murtaie, atëherë kur vdekja zhvlerësohei. humbte madhështinë,

rreeullat, vermine e sai dhe, duke u bërë kështu e zakonshme dhe e përgjithshme, kthehei në një gië banale e pa neshë. Në këtë vërshim giithë halte e mërzi të vdekjes, aëllonte të humbte ndonjë giak. Por edhe kur ndodhte kjo, libri ishte aty, i ndryrë në ku

llën e Oroshit dhe, sado vite të shkonin, sado që fisi të lulëzonte e të lëshonte bisqe të reja, do të vinte një dite dyshimi, pëshpërima apo ëndrra gjysmë e marrë për të ringjallur gjithçka.

Mark Ukaçjerra vazhdonte të shfletonte librin. Sytë e tij ndaleshin herë pas here në vitet e hovzimit të gjakmarrjes, ose, përkundrazi, në vitet e renies së saj. Megjithëse i kishte pare dhe kishte bërë krahasimin midis tyre me dhjetëra herë, tani që i shfletonte sërish, tundte kokën në një mënyrë të pakuptueshme. Kishte në atë lëvizje të kokës një ankim të përzier me kërcënim, thuase i gërgahej shurdhtazi kohës së shkuar. Ja vitet , me numrin më të lartë të gjaqeve brenda krejt shekullit

të shtatëmbëdhjetë. Ja dhe viti , me numrin më të ulët: gjithsej vrasje në gjithë Rrafshin. Ai ishte viti i tmerrshëm i dy kryengritjeve, ku gjaku u derdh lumë, por ai ishte gjak tjetër, jo kanunor. Pastaj me radhë vitet gjer më , një gjysmë shekull rresht, kur nga viti në vit, përherë e më oak, gjaku që dikur rridhte si krua, mezi curiste pikë-jpikë. Dukej sikur gjakmarrjes po i vinte fundi. Por tamam në kohën aë dukej se po vdiste, ajo shpërtheu me një vrull të ri. Viti: dyfishimi i gjaqeve. Viti: trefishimi,: katërfishimi. Kishte ndodhur një ndryshim themelor në kanun. Marrja e gjakut, që gjer atëherë binte vetëm mbi dorërasin, pra mbi njeriun që kishte shtirë me pushkë, tani u shtri mbi krejt fisin. Vitet e fundit të shekullit që po ikte dhe vitet e para të shekullit të ri u përgjakën fund e majë. Gjendja vazhdoi kështu gjer pranë mesit të shekullit, kur u dukën shenjat e një thatësire të re. Ja viti i thatë. Më vonë. Një shekull më vonë, tri vite rresht. , , , por të gjitha këto ishin vite kryengritjesh apo luftërash me të huajt, 'kur zakonisht gjakmarrja binte. Gjaku î tyre ishte i jashtëm për kullën e Oroshit e për kanunin, pra ato ishin vite gjakhupëse.

Kurse këtë vit stina e pranverës po niste keq e më keq. Ai gati u drodh nga kujtimi i dites së shtatëmbëdhjetë marsit. Shtatëmbëdhjetë mars, përsëriti me vete. Sikur të mos ishte ajo vrasja në Breziftoht, ajo dite do të ki«

shte mbetur pa gjak. E para dite e tillë, e bardhë, qysh prej një shekuâli, ndoshta qysh prej dy, tre, pese shekujsh, apo ndoshta qysh prej nismës së gjakmarrjes. Edhe tani, tek shfletonte fletët e librit, atij i dukej se gishtat po i dridheshin. Ja, dita e gjashtëmbëdhjetë marsit kishte tetë vrasje, më tetëmbëdhjetë mars njëmbëdhjetë, më nëntëmbëdhjetë e njëzet mars nga pesë vrasje, kurse ajo dita e shtatëmbëdhjetë marsit desh mbeti pa vdekje. Harnend ja se mund të gdhinte një dite e tillë, Mark Ukaçjerrës i dukej e llahtarshme. Dhe gati sa nuk kishte ndodhur ashtu. Ajo hata do të ndodhte me siguri, por ishte ngritur një Gjorg, një farë Gjorgu nga Brezftohti, që e kishte përgjakur ditën é zotit. Dhe kështu e kishte shpëtuar atë... Ndaj, kur një

dite më pare ai kishte ardhur të paguante taksën e gjäkut, Mark Ukaçjerra e kishte vështruar në sy në një mënyrë të pazakonshme, me dhimbsuri, me mirënjohje, saqë tjetri qe hutuar.

Mark Ukaçjerra e la më në fund librin mbi syprinën e katit të ulët të bibliotekës. Sytë e tij për të dhjetën herë rrëshqitën mbi librat dhe revistat bashkëkohore. Gjatë kohës së sistemimit të tyre, prifti që merrej me to, i lexonte herë pas here copa të ndryshme nga shkrimet e kundërshtarëve të kanunit. Në to, për habinë dhe tërbimin e Mark Ukaçjerrës, sulmoheshin gati hapët, ose tërthorazi pjesë të kanunit, madje dhe vetë kulla e Oroshit. Hm, hungronte Marku gjatë leximit, lexo më tej. Dhe tërbimi i tij, që sa vente rritej, përfshinte në vorbullën e vet jo vetëm njerëzit që i shkruanin ato tmerre e turpëri, por gjithë njerëzit e qyteteve e të fushave, madje vetë qytetet e fushat, për të mos thënë krejt ultësirat e botes.

Nganjëherë kureshtja e shtynte të dëgjonte me orë të tëra, ç'thuhej në.to, sic ishte rasti i diskutimit të hapur nga një revistë, ku shqyrtohej çështja nëse kanuni me ligjet e tij të rrepta e nxiste gjakmarrjen, apo, përkundrazi, e pengonte atë. Një paie shkruanin se disa nga nenet themelore të kanunit, si ai që thoshte se gjaku nuk humb kurrë dhe se gjaku lahet veç me gjak, e nxitnin hakmarrjen, pra ishin nene barbare. Të tjerët, përkundrazi, shkruanin se nene të tilla që në dukje dukeshin të kuçe

dërshme, ishin në të vërtetë nga më njerëzorët, sepse pikërisht duke e bërë ligj larjen e vdekjes me vdekje, e parandalonin vrasësin duke i thënë: mos derdh gjak, se do të përgjakesh edhe ti pastaj.

Këto lloj shkrimesh ishin disi të durueshme për Mark Ukaçjerrën, por kishte të tjera që të prishnin gjakun. Një shkrim i tillë i mynxyrshëm, që i nxori gjumin net me radhë princit, i shoqëruar madje me një pasqyrë llogarie, ishte botuar pa emër katër muaj më pare në një nga ato revistat e mallkuara. Në pasqyrën e llogarisë, me një saktësi të çuditshme ishin nxjerrë gjithë të ardhurat që kishte marrë kulla e Oroshit nga taksat e gjakut, gjatë katër vjetëve të fundit; ishin bërë krahasime me të ardhurat e tjera, të misrit, të bagëtisë, të shitjes së tokave, të minierave e të përqindjeve nga fajdetë, dhe ishin nxjerrë ca përfundime çmendurore. Një nga këto ishte se gjoja në kohën tonë, bashkë me përçudnimin e gjithçka je, po përçudnoheshin edhe gurët e themelit të kanunit si «besa», «gjakmarrja», «miku», të cilat nga gjëra të mëdha e sublime në jetën shqiptare, me kalimin e viteve,

ishin tjetërsuar, duke u shndërruar dalngadalë në një makinë çnjerëzore, gjersa ishin katandisur tashmë, sipas artikullshkruesit, në një sipërmarrje kapitaliste fitimesh.

Në atë shkrim ishin përdorur shumë fjalë të huaja, që Marku nuk i kuptonte e që prifti ia kishte shpjeguar me durim. Kështu për shembull, iishin përdorur shprehjet «industria e gjakut», «gjaku si mail», «mekanizmi i gjakmarrjes». Kurse titulli i sbkrimit ishte i përbindshëm: «G j akmar r jelogj ia».

Natyrisht që princi, me anë të njerëzve të vet në Tirane, kishte mundur ta ndalonte menjëherë revistën, megjithatë autori i artikullit, me gjithë përpjekjet e princit, s'u mor që s'u mor vesh. Por ndalimi i revistës nuk e qetësonte Mark Ukaçjerrën. Fakti që ato gjëra ishin shkruar, madje që ishin menduar nga një mend je njerëzore, ishte i frikshëm.

Ora e madhe në mur ra shtatë herë. Ai u afrua prapë te xhamat dhe ashtu më këmbë, me vështrim të tre

tur në largësitë e bjeshkëve, e ndjeu se truri i tij po boshatisej disi nga dendësia e mendimeve. Por, si zakonisht, kjo ishte një boshatisje e përkohshme. Ngadalë mendjen e tij po e mbushte një masë e mjeguUt gri. Kjo ishte diçka më shumë se mjegulla dhe diçka më pak se mendimi. Ishte midis të dyjave, e turbullt, e gjerë, e paplotësuar. Sa i zbulohej një pjesë, tjera i mbulohej në çast. Dhe Marku e ndiente se kështu mund të vazhdonte me orë, madje me dite të tëra.

Nuk ishte hera e pare që mendja e tij ngrinte kështu përpara énigmes së Rrafishit. Ai ishte për të gjithë bota e lejuar, normale dhe e arsyeshme. Pjesa tjetër e botes, ajo «atje poshtë», s'ishte veçse një ultësirë kënetore, prej së cilës nuk ngjiteshin veçse sëmundje e zvetënim.

Tek rrinte i palëvizshëm pranë xhamave, ashtu si herët e tjera, ai u përpoq të toapte më kot me mendim gjithë shtrirjen e pafundme të Rrafshit, që niste prej qendrës së Shqipërisë e vazhdonte përtej kufijve shtetërore. E gjithë kjo rrafshnaltë kishte lidhje me Markun, përderisa taksat e gjakut mbërrinin nga të katër anët e sai, e megjithatë ajo kishte mbetur për të një enigmë. E kishin lehtë qehajai i tokave e i vreshtave, apo ai i minierave. Misri dukej me sy, dhe rrushi dukej me sy po t'i binte vrugu, dhe minierat no të shteronin, kurse arat që atij i kishte rënë fati të administrante, ishin të padukshme. Herë-herë atij i dukej se po e kapte enigmën, se po e mbante midis trurit, për ta zbërthyer më në fund, por aio ngadalë, si ato retë që zhvendosen pa kuptuar në oiell, i ikte. Atëherë mendia i kthehej prapë tek arat e vdekjes, duke u përpjekur më kot të gjente se c'i bënte pjellore e ç'i bënte shterpa ato. Ishte një thatësirë tietërlloj, shpesh midis shiut dhe dimrit, ndaj dhe më e frikshme se çdo gjë.

Mark Ukaçjerra nsherëtiu. Me Sytë të tretur në largësi ai përpiqei të oërfvtyronte shtrirjen e pafund të Rrafshit të madh. Ai ishte i mbushur me pllaja, nërrenj, humnera, bore, celtina, katunde, kisha, por atij. Mark Ukacjerrës. nuk i interesonin ato. Për të i giithë Rrafshi i madh nuk ishte i ndarë veçse në dy pjesë: në pjesën që

pillte vdekje dhe në tjetrën që s'pillte. Pjesa vdekësore, troje, sende e njerëz, kalonte tani ngadalshëm, ashtu si shumë herë nëpër trurin e tij: Mijëra vija uji vaditëse, të mëdha e të vogla, që rridhnin nga perëndimi në lind je, apo nga jugu në veri dhe në buzë të të cilave kishin mbirë aq e aq sherre e pastaj gjaqe; Qindra vija mulliri,

.mijëra gurë kufijsh, pranë të cilëve gjithashtu mbinte lehtësisht grindja dhe pas saj gjaku; Dhjetëra mijëra krushqi, një pjesë e të cilave prisheshin për arsye të ndryshme, por që sillnin

pas veç një gjë: zinë; Krejt mashkullimi i Rrafshit, i rrezikshëm, gjaknxebtë, që luante me vdekjen si me një lodër të së dielës. E kështu me radhë. Kurse pjesa shterpë ishte, për fat të keq, po aq e shtrirë: Varrezat, që dulkej sikur, të ngopura me vdekje, s'pranonin më mort, ngaqë në to ishte e ndaluar vrasja, grindja, madje dhe fjalosja; Hupësat, ata që për arsye të mënyrës si ishin vrarë, apo të rrethanave të vdekjes, kanuni i shpallte gjakhupës; Priftërinjtë, që nuk quheshin kurrë të rënë në gjak; Krejt graria e Rrafshit, që gjaku nuk e kapte.

Sa herë Marku kishte menduar me vete marrëzira, që nuk do të guxonte kurrë fia thoshte askujt. Sikur graria të binte në gjak njëlloj si burrai.. Më vonë i kishte ardhur turp nga vetja, madje kishte ndier edhe një lloj tmerri, por këto ishin caste të rralla, të shkaktuara më tepër nga dëshpërimi, kur në fund të muajve apo tremujorëve shikonte tabelat e Uogarive. I lodhur, ai përpiqej ta hiqte mendjen që andej, por mendja prapë bënte ç'bënte dhe kthehej atje. Veçse këtë herë kthehej jo për të blasfemuar kundër kanunit, por më thjesht, në forme habitjeje. Kështu, ai habitej se si zakonisht dasmat, që ishin aq të gëzueshme, shkaktonin shpesh sherre dhe fillime gjakmarrjesh, kurse kësollet, që ishin të zymta, pothuajse kurrë. Nga kjo mendja i shkonte te krahasimi midis gjaqeve të reja me gjaqet e vjetra .Të dy llojet kishin të mirât e të këqijat e veta. Gjaqet e vjetra, ashtu si tokat që punoheshin prej kohësh, ishin të sigurta, por ato ishin disi të ftohta e të ngadalta. Gjaqet e reja, përkundrazi, ishin të vrullshme dhe nganjëherë, për një periudhë kohe njëvjeçare, jepnin aq vdekje, sa ç'jepnin të vietrat për një

zet vjet. Mirëpo, të pashtruar ende sic ishin, ata mund të mbylieshin shpejt me ndonjë pajtim. Kurse^gjaqet e vjetra ishte e vështirë të pajtoheshin. Brezat njerëzorë mësoheshin me to qysh në djep dhe kështu, ngaqë nuk e mendonin dot jetën pa to, as që u shkonte nëpër mend se mund të çliroheshin prej tyre. Nuk thoshte kot fjala: «gjaku, po zuri vitin e dymbëdhjetë, është si lisi, nuk e shkul dot kollaj». Sidoqoftë Mark Ukaçjerra kishte arritur në përfundimin se të dy llojet e gjaqeve, i vjetri me historikun e tij dhe i riu me gjallërinë, ndihmonin njëri-tjetrin dhe se shterja e njërit ndikonte mbi tjetrin. Ja, kohët e fundit, për shembull, ishte e vështirë të kuptoje se cili prej tyre nisi të mehte i pari. O zot, thirri ai me zë, po të

vazhdojë kështu, une do të marr fund krejt.

Tingulli i vetmuar i orës e bëri të dridhej. Ai numëroi goditjet. Gjashtë, shtatë, tetë... Prapa dyerve, në korridore, s'dëgjohej gjë tjetër veçse një fëshfërimë e bute fshese. Mysafirët akoma po flinin.

Ndriçimi i dites, megjithëse ishte sbtuar pakëz, ruante prapë po atë ftohtësi armiqësore të largësisë prej nga vinte. O zot, psherëtiu ai, këtë herë aq thellë, saqë iu duk se brin jet iu lëkundën si trarët e një kasolleje që do të shkallmohej. Vështrimi i tij mbeti prapë i humbur në atë qiell gri, që shtjellej vetmueshëm mbi bjeshkët dhe që kurrsesi nuk qe e mundur të kuptohej, ishte ai që i zymitonte ato, apo vetë zymtohej prej tyre.

Vështrimi i Mark Ukaçjerrës kishte në vetvete edhe pyetje, edhe kërcënim, dhe kërkim mëshire. Ç'ke, dukej sikur i thoshte ai vështrim hapësirës që kishte përpara, perse u bere e tillë...

I qe dukur përherë se e njihte mire atë Rrafsh, për të cilin thoshin se ishte një nga më të mëdhenjtë e hijerëndët e Evropës e që, pasi shtrihej me mijëra kilométra katrorë brenda Shqipërisë, vazhdonte pastaj përtej kufijve, në viset shqiptare të Kosovës, ose ato që sllavët i quanin «Serbia e vjetër» e që në të vërtetë nuk ishin veçse pjesë të tij. Kështu kishte kujtuar, por kohët e fundit, përherë e më shpesh g j ente në pam j en e tij diçka që s'e afronte. Mendja e tij rropatej mundimshëm nëpër pllaja

e zgripe, sikur të kërkonte të gjente se nga vinte ajo gjë e pakuptueshme, madje më keq, ajo diçka tallëse në ndriçimin e dites. Sidomos kur reisnin vërshëllimat e eres dhe kur bjeshka niste të vetmohej, ajo i ngjante herë-herë krejt e huaj.

E dinte se mekanizmi i vdekjes ishte atje, i ngritur që nga kohërat që s'mbaheshin mend, mulli i stërlashtë që bluante dite e natë dhe të fshehtat e të cilit ai, si qehaja i gjakut, i njihite më mire se kushdo. Megjithatë kjo nuk e ndihmonte ta zhdukte atë ndjesi tëhuajzimi. Atëherë, si për të bindur veten për të kundërtën, si në ethe, ai niste të përshkonte në mend je gjerë e gjatë atë hapësirë të ftohtë që shpalosej në trurin e tij në një forme disi të çuditshme, diçka midis një harte dhe një mësalle

.të një dreke morti.

Atë hartë të përzishme po e sillte tani ndër mend

aty pranë xhamave të bibliotekës. Në një rend të ngrirë shpaloseshin në mendjen e tij gjithë tokat e bukës të Rrafshit. Ato ndaheshin në dy grupe të mëdha: në tokat e punuara dhe në tokat e lena djerr për shkak të gjakmarrjes. E gjithë kjo kishte një rregullshmëri të thjeshtë: njerëzit që kishin gjak për të marrë, i punonin tokat, sepse radhën e vrasjes e kishin ata, ndaj s'i kërcënonte askush të dilnin lirisht në are. Përkundrazi, njerëzit që kishin gjak për të dhënë, i linin tokat djerr, sepse duhej të mbyMeshin në kullën e ngujimit për t'u mbrojtur. Por kjo gjendje ndryshonte menjëherë, porsa njerëzit që kishin gjak për të marre e kryenin vrasjen. Atëherë ata, nga një fis që kishte për të marrë një gjak, ktheheshin në fis që kishte për të dhënë një gjak, pra ktheheshin në gjakës dhe rrjedhimisbt mbyïïeshin në kullën e ngujimit, duke i lënë tokat e tyre djerr. Kurse armiqtë e tyre, përkundrazi, pushonin së qeni gjakës, dilnin nga kulla e ngujimit dhe, ngaqë e kishin ata radhën për të vrarë, s'kishin frikë t'i punonin tokat lirisht. Dhe kjo vazhdonte gjer në

vrasjen e ardhshme. Atëherë gjithçka përsëritej.

Sa herë që Mark Ukaçjerrës i kishte qëlluar të udhëtonte për punët e kullës nëpër bjeshkë, syrit të tij nuk i shpëtonte kurrë sasia e tokave të punuara në krahasim me

djerrinat. Zakonisht tokat e punuara ishin më shumë. Ato përbënin gati tri të katërtat e gjithë tokës së bukës. Mirëpo kishte vite që raporti ndryshonte në dobi të tokave djerr. Ato rriteshin në tridhjetë për qind, dyzet e disa herë i afroheshin barazimit me tokat e punuara. Madje mbaheshin mend dy vite, kur sipërfaqja e tokave djerr e kishte kaluar sipërfaqen e çeltinave. Mirëpo kjo ndodhte dikur. Dalngadalë, me rënien e gjakmarrjes, djerrinat sa vente zvogëloheshin. Ato djerrina ishin gëzimi i syrit të Mark Ukaçjerrës. Ato tregonin se kanuni ishte ende i fuqishëm kudo. Fise të tëra pranonira t'i linin tokat djerr e të vuanin për bukë, veç të shlyenin gjakun, ashtu sic kishte fise që bënin të kundërtën, e shtynki gjakun stinë pas stine e vit pas viti në mënyrë që të kishin mundësi të korrnin aq miser, sa të ngujoheshin pastaj brenda për një kohë të gjatë. Je i lire të mbash burrërinë tende, je i lire të zhburrërohesh, thoshte kanuni. Midis misrit dhe gjakut secili zgjidhte atë që i pëlqente. Disa, për turp të tyre, zgjidhnin misrin, të tjerë, përkundrazi,

gjakun.

Shpesh Mark Ukaçjerrës i kishte qëlluar të shikonte

toka fisesh që ishin në gjak, fqinje me njëra-tjetrën. Dhe gjithmonë e njëjta pamje: një ngastër e punuar, tjetra djerrinë. Në plisat e ares së mbjellë kishte diçka të turpshme për Mark Ukaçjerrën. Dhe avulli që lëshonte ajo, dhe aroma, dhe butësia e saj prej femre i shtinin pështirosjen. Kurse djerrina e tharë, aty përbri, me të carat që ngjanin herë si rrudha, herë si nofulla të shtrënguara, gati ia përlette sytë. Dhe kudo nëpër bjeshkët e mëdha ishte e njëjta pamje: çeltina dhe toka djerr, matanë dhe më këtë anë të rrugës, ngjitur me njëra-tjetrën, të huaja, që e vështronin me urrejtje njëra-tjetrën. Dhe gjëja më e pabesueshme ishte që pas një stine, pas dy, fatet e tyre ndryshoheshin: toka djerr bëhej papritur pjellore, kurse çeltina kthehej në djerr.

Mark Ukaçjerra, ndoshta për të dhjetën herë atë mëngjes, psherëtiu. Mendja e tij ishte ende larg. Nga tokat ajo kaloi te rrugët, një pjesë të të cilave ai i kishte përshkuar më këmbë, apo me kalë gjatë shërbimeve të

tij. Rruga e Madhe e Bjeshkëve të Nëmura, Rruga e Hijes, Rruga ndanë Drinit të zi, Rruga ndanë Drinit të Bardhë, Rruga e Keqe, Rruga e Madhe e Flamurëve, Rruga e Kryqiit. Nëpër to ecnin dite e natë njerëzit e Rrafshit. Copa të veçanta të këtyre rrugëve ishin në besë të përhershme. Kështu, në Rrugën e Madhe të Flamurëve, pjesa nga Ura e Gurtë e gjer te Gështenjat e Mëdha ishte në besë të Nikajve e të Shalës. Kushdo që pësonte gjë duke ecur nëpër to, gjaku i mbetej krahinës së Nikajve dhe Shalës. Po kështu, në Rrugën e Hijes pjesa nga Arat e Rekës gjer te Mulliri i Shurdhit, ishte në besë. Krejt Rruga e Currajt gjer te Kroi i Ftohtë ishte në besë. Konakët e Nikajve e të Shades ishin gjithashtu në besë. Hani i Vjetër, në Rrugën e Kryqit, me për j ash tim të stalles, ishte në besë. Hani i Vejushës, gjithashtu, bashkë

me katërqind hapa udhë nga porta veriore. Të tetë lëfytet e Kroit të Zanave, dyzet hapa për së gjati e për së gjeri. Konakët e Rrëzës. Livadhi i Krillave.

Ai u përpoq të sillte ndër mend me radhë të gjitha vendei e tjera që ishin në besë të dikujt, si edhe vendet në besë të gjithkujt, domethënë ato ku nuk lejohej të qëllohej për gjakmarrje, sic qenë të gjithë mullinjtë pa përjashtim, dyzet hapa djathtas e majtas, si dhe të gjitha ujëvarat, katërqind hapa djathtas e majtas, për arsyen se zhurma e trokashkavë apo uturima e ujërave nuk lejonin të dëgjohej britma paralajmëruese e qëlluesit. Kanuni nuk harronte kurrë asgjë. Shumë herë Mark Ukaçjerra e kishte vrarë mendjen për të gjetur nëse vende të tilla në besë i kufizonin, apo, përkundrazi, i shtonin gjaqet. Herë-herë i dukej se ato, me mbrojtjen e shpallur për çdo kalimtar, e largonin vdekjen, por herë-herë, përkundrazi, i dukej se tamam rruga apo bujtina e besëtuar, me premtimin e tyre për t'i marrë gjakun e kujtdo që vritej midis tyre, hapnin gjaqe të reja. E gjithë kjo ishte, për mendjen e tij, e paqartë dhe me kuptim të dyzuar, ashtu si shumë gjëra të kanunit.

Të njëjtën pyetje kishte bërë dikur për baladât e shumta për gjaqet, që këndoheshin anembanë Rrafshit. Rapsodët ishin të shumtë nëpër katundet dhe përgjatë

krahinave. S'kishte rrugë që të mos i takoje dhe s'kishte han ku të mos i dëgjoje. E shtonin apo e pakësonin vdekjen, ishte vështirë ta kuptoje. Ishte edhe ashtu, edhe kështu. E njëjta gjë mund të thuhej për historitë që shtegtonin gojë më gojë, ngjarje të hershme apo më pak të hershme, që rrëfeheshin mbasdarkave të dimrit, pranë zjarrit dhe që shpërndaheshin pastaj, bashkë me udhëtarët, për të riardhur ndonjë natë përsëri, të ndryshuara, sic vjen i ndryshuar nga koha bujtësi i dikurshëm. Një pjesë të këtyre rrëfenjave ai i gjente nganjëherë të botuara në ato revistat e neveritshme, të renditura në kolona si në arkivole. Sepse për Mark Ukaçjerrën ajo që shtypej në libra, s'ishte gjë tjetër, veçse kufoma e asaj

që rrëfehej me gojë apo me lahutë.

Sidoqoftë, donte apo s'donte ai, të gjitha këto kishin lidhje me punën e tij. Madje dy javë më pare princi, ndërsa bëhej gati t'i tërhiqte vërejtjen për vajtjen keq

• të punëve, ia përmendi në njëfarë mënyrë këtë gjë. Ç'ishte e vërteta. fjalët e tij ishin pakëz të errëta, por kuptimi pak a shumë ishte ky: në qoftë se ty, Qebaiai i gjakut, të është mërzitur kjo ounë, mos harro se shumë njerëz e lakmoinë atë dhe madje jo njerëz dosido, por edhe me shkollë të lartë.

Ishte hera e pare aë princi e kishte përmendur shkollën e lartë dhe me njëfarë kërcënimi. Edhe herët e tjera e kishte porositur Markun të studionte. me ndihmën e priftit, giithë cështiet që kishin të bënin me gjakun, por këtë herë toni i tij ishte i prerë. Edhe tani aë e kujtonte. Mark Ukaçjerra ndiente një shtyoie në tëmtha. Merr ndonjë shkollar, nga ata që mbajnë erë parfum dhe vëre në vehdin tim. shkrofëtiu me vete. Vëre qehajanë e gjakut me shkollë,

meqenëse të paska hyrë në qejf shko a e madhe dhe pastaj, kur qehaiaiushika të të çmendet që javën e trete, do ta kuitosh Mark Ukaçjerrën. Hm.

Një copë herë e la mendimin e tij të bridhte egërsisht nga një hamendje në tjetrën, dhe në të gjitha ato princi pendohej dhe ai triumfonte. Sidoqoftë duhet të ndërmarr një udhëtim nëpër Rrafsh, tha më në fund me vete, kur e ndjeu se vrulli i dehjes së çastit po i binte. S'ishte keq

të përgatiste një raport për princin, ashtu si katër vjet më pare, me të dhëna të sakta për gjandjen dhe me parashikime për të ardhmen. Ndoshta dhe princit nuk i venin mire punët dhe hajde, mbi kë të shfrej e gjej Mark Ukaçjerrën. Po nejse, ai ishte zoti i tij dhe qehajait nuk i përkiste të gjykonte të zotin. Mark Ukaçjerrës i kishte rënë inati krejt. Mendja e tij, që zemërimi i beftë ia kishte mbledhur për ca caste, e çliruar tani nga ngërçet, iku përsëri larg, në bjeshkë. Në të vërtetë udhëtimi i tij ishte i domos.doshëm. Aq më tepër tani që nuk e ndiente veten mire. Ndoshta rruga ia lehtësonte disi brengën e kohëve të fundit. Edhe gjumi mund t'i rikthehej. Veç kësaj, ishte mire që t'i hiqej për ca kohë nga sytë princit.

Projekti i udhëtimit nisi ta përpinte ngadalë, pa ndonjë vrull të veçantë, por me këmbëngulje. Dhe prapë, ashtu si pak më pare, nisën t'i kalonin nëpër mend rrugët nëpër të cilat ndoshta do të udhëtonte, veçse këtë herë, të lidhura me opingat e tij, apo me potkonjtë e kalit të tij, ato iu përfytyruan ndryshe. Po ashtu ndryshe i erdhën në kujtesë hanet dhe kullat ku mund të flinte, hingëllima e kuajve natën, çimkat.

Ky do të ishte një udhëtim pune, gjatë të cilit do t'i duhej ndoshta të rishikonte gjithë atë që në mendjen e tij ishte skicuar si diçka e ngjashme me një mulli vdekje je, me mokrat e tij, veglat, rrotat dhe rrotëzat e pafundme. Të kontrollonte një për një gjithë mekanizmin, për të gjetur se ku ngecte makina, ç'qe ndryshkur e s'punonte mire, apo ç'qe këputur.

Uh, ia bëri nga një therje në stomak. Ti shiko më mire ç'të është këputur ty, deshi të thoshte me vete, por e ndërpreu përgjysmë mendimin. Ndoshta edhe ai boshllëku i neveritshëm do t'i ikte me ndërrimin e ajrit. Po, po, të nisej sa më pare, të ikte që këtej. Të shikonte një për një gjithçka, të bisedonte giatë, sidomos me shkoqitësit e kanunit, t'u kërkonte mendime, të hynte nëpër kullat e ngujimit, të takohej pastai me famulltarët. të pyeste se a kishte mësues që pëshpëritnin kundër kanunit, të shënonte emrat e tyre për t'i kër

kukar princit dëbimin etj. Mendja e Mark Ukaçjerrës u gjallërua. Ai mund t'i bënte vërtet një raport të hollësishëm princit për të gjitha këto. Marku nisi të ecte poshtë e përpjetë nëpër bibliotekë. Herë-herë ndalej përpara dritareve, pastaj, porsa mendonte diçka të re, niste të lëvizte përsëri. Qysh tani sillte ndër mend shkoqitësit e kanunit, fjalëve të të cilëve princi u jepte përherë rëndësi. Ata ishin rreth dyqind në gjithë Rrafshin, por vetëm ndonjë dyzinë prej tyre ishin të famshëm. Në mos gjithë të famshmit, ai duhej të takonte të paktën gjysmën e tyre. Ata ishin shtylla e kanunit, truri i Rrafshit, dhe ata do t'i jepnin me siguri ndonjë mendim mbi gjendjen dhe ndoshta ndonjë këshillë për rrugëzgjidhje. Me siguri kështu do të ndodhte,

megjithëse ai s'duhej të kënaqej me kaq. Mendja i thoshte se do të ishte mire që, përveç takimeve me ta, të zbriste edhe atje ku ishte baza e vdekjes, te gjakësit. Të futej nëpër kullat e ngujimit, të bisedonte kokë më kokë me të ngujuarit, me ata

që ishin buka dhe kripa e kanunit. Kjo ide e fundit e gëzoi veçanërisht. Sado fjalë të mençme të thoshin shkoqitësit e famshëm, fjalën e fundit përsa i përket vdekjes kanunore e kishin gjakësit.

Ai fërkoi ballin me dore duke u përpjekur të sillte ndër mend të dhënat e mbledhura dy vjet më pare për kullat e ngujimit. Ah, tani iu kujtua saktësisht. Ato ishin njëqind e shtatëdhjetë e katër në krejt Rrafshin, me rreth një mijë burra të ngujuar në to. U përpoq t'i përfytvronte ashtu sic ishin, një këtu, një atje, zymtore dhe idhnake, me frëngjitë e zeza dhe portât e kyçura nga brenda. Përfytyrimi i tyre iu mpleks me vijat e ujitjes, për shkak të të cilave gjendeshin aty një pjesë e të ngujuarve, me rrugët dhe bujtinat në besë, me shkoqitësit e kanunit, kronistët, lahu.tarët. Të gjitha këto ishin vidhat, rripat dhe rrotëzat e makinës së vjetër, e cila punonte pa u ndalur që prej qindra vjetësh. Që prej qindra vjetësh, përsëriti ai. Dite për dite e natë për natë. Pa u ndalur kurrë. Verës e dimrit. Por ja, kishte ardhur dita e shtatëmbëdhjetë marsit për të prishur rendili e gjërave. Kujtimi i saj e bëri Mark Ukaçjerrën të psherëtinte pra

pë. Atij iu duk se, në qoftë se vërtet ajo dite do të kalonte ashtu, sic desh kaloi, i gjithë ky mulli vdekjeje, trokashkat, mokrat e tij të rënda, sustat dhe rrotëzat e shumta, do të kërcitnin kobshëm, do të trandeshin kulm e themel, gjersa të këputeshin e të shkatërroheshin në një mijë copa.

O zot, mos ardhtë ajo dite, ia bëri ai dhe prapë ndjeu atë neverinë midis stomakut dhe zemrës. Pastaj, të përziera me të, prapë iu kujtuan caste nga darka e mbrëmshme, pakënaqësia e princit, dhe gjallëria e pâk çasteve më pare iu fik aty për aty, për fia lënë vendin një brenge të çuditshme. Në dreq të venë të gjitha, tha me vete. Brenga ishte e një lloji të veçantë, e ngjashme me një masë të qullët gri që futej kudo, qetësisht, pa maja që shponin ose therje të dhimbshme; oh, ai do të donte një mijë herë të ishte ashtu, po ç'f i bënte një qulli të tillë, prej të cilit s'kishe ku të futeshe. Kurse ata i binin akoma më qafë, sikur të mos -f mjaftonin ankthét e tij. Për ato ai nuk i kishte folur askujt. Kishte tri javë që i përsëriteshin shpesh e më shpesh dhe ai papritur bëri me vete pyetjen që e kishte shtyrë dite pas ditësh e net pas netësh: mos po e zinte gjaku?

Kështu i kishte ndodhur shtatë vjet më pare. Ishte vizituar nga gjithfarë mjekësh e kishte pire giithfarë ilaçesh, por pa asnjë dobi, gjersa një plak nga Gjakova i kishte thënë: «Kot pi ilaçe e shikohesh në doktorë, biri im. Lëngatës sate s'kanë ç'i bëjnë as doktorët, as ilaçet. ty të ka zënë gjaku. Gjaku?! qe habitur ai. Po une s'kam vrarë njeri, o axhë. Dhe plaku i qe përgjigjur: S'ka gjë se s'ke vrarë njeri, o bir, të kishe vrarë njeri do ta kishe mbase më lehtë,

po ti ke një punë të tillë që e zë gjaku: Dhe ai i kishte treguar për «qehallarët e tjerë të gjakut», shumica e të cilëve ishin sëmurur nga kjo lëngatë, madje edhe më keq, nuk ishin shëruar më. Kurse ai arriti të shërohej në bjeshkët përtej Oroshit. Thuhei se ajri i tyre ishte i përshtatshëm kundër lëngatave të

Shtatë vjet Marku kishte qenë i aetë dhe vetëm kohët e fundit sëmundja po i jepte prapë shenjat e saj. Ç'm'u

desh kjo punë, tha me vete. Gjaku i një njeriu, kur të zinte, dhe ishte vështirë ta përballoje, po kur të zinte një gjak i tillë, që s'dihej ku fillonte e ku mbaronte? Jo gjak po përrenj gjaku brezash njerëzorë, që kullonin tejembanë Rrafshit, të përzier bashkë, të vjetër e të rinj, vitesh e shekujsh.

Por ndoshta s'është ajo, psherëtiu me vete me një shpresë të fundit. Ndoshta është thjesht një mërzi e përkohshme, përndryshe do të çmendesha. Ai tendosi qafën, sepse iu duk se dëgjoi zhurmë pas derës. Ishte vërtet ashtu. Në korridore u dëgjua kuisja e një dere, pastaj hapa dhe zëra.

Qenkan zgjuar mysafirët, mendoi ai.

KAPITULLI I PESTE

Gjorgu u kthye në Breziftoht më mars. Udhëtoi pothuajse pa pushim gjithë ditën. Ndryshe nga vajtja, gjatë kthimit kokën e kishte vazhdimisht në një gjendje përgjumjeje, kështu që udha iu duk më e shkurtër. Madje u habit pak kur njohu rrethinat e fshatit. Pa e kuptuar as vetë pse, ngadalësoi hapat. Zemra gjithashtu nisi t'i rrihte më ngadalë, ndërsa sytë kërkonin diçka në bregoret përreth. Pllangat e bores qenkan shkrirë, tha me vete. Kurse shegët e egra ishin aty. Megjithatë psherëtiu disi i lehtësuar. Kushedi pse

i qe dukur se njollatprej dëbore do të ishin më të pamëshirshme me të.

Ja dhe vendi... një murane e vogël ishte ngritur aty gjatë mungesës së tij: Gjorgu kishte ndalur mu përpara saj. Një çast iu duk se do të sulej kundër asaj murane, për fia ngritur gurët e për fia shpërndarë në të katër anët, që të mos mbetej prej saj asnjë gjurmë, por tamam në kohën që truri i përfytyronte një veprim të tillë, dora e tij kërkonte si në ethe një gur mbi kalldrëmin e rrugës. E gjeti më në fund gurin dhe me një lëvizje të pazakonshme, sikur. të ishte gjysmë e këputur, dora e tij e hodhi gurin mbi murane. Guri lëshoi një zhurmë të shurdhët, bëri dy-tri rrotullime brinjazi, gjersa zuri vend pranë të tjerëve. Gjorgu nuk ia ndante sytë, thuase dyshonte që guri do të lëvizte përsëri nga vendi, por ai qysh tani dukej atje i natyrshëm, sikur të qe hedhur prej kohësh. Megjithatë Gjorgu nuk lëvizi.

Me sy të ngrirë, vështronte muranën. Ja ç'kishte mbetur prej... prej... (ai deshi të thoshte: prej jetës së atij tjetrit), por me vete mendonte: ja ç'kishte mbetur prej jetës së tij.

Gjithnjë ajo brengë, ato net pa gjumë, sherri i heshtur me të jatin, mëdyshjet, arsyetimet, vuajtja nuk kishin pjellë veçse këta gurë të lakuriqtë dhe pa kuptim. Ai bënte të largohej prej tyre, po nuk mundte. Bota nisi të-tretej me shpejtësi rreth e rrotull, çdo gjë u firua, mbeti vetëm ai dhe përballë tij grumbulli i gurëve, vetëm ata të dy, Gjorgu. dhe murana, krejt të vetëm mbi sipërfaqen e botes. Dhe midis dënesës gati sa s'thirri me zë: Po perse? Ç'duhej e gjithë kjo? Pyetja ishte e lakuriqtë, ashtu si gurët aty poshtë, dhimbte nga të gjitha anët, o zot, si dhimbte, dhe ai u përpoq të lëvizte më në fund, të shkëputej, të ikte sa më larg prej saj, sa më larg, qoftë edhe në ferr, veç të mos mbetej aty.

Në shtëpi Gjorgun e pritën me një ngrohtësi të qetë. Babai e pyeti shkurt për rrugën, e ëma e vështronte vjedhurazi me ca sy të mjegulluar. Ai tha se ishte tepër i lodhur nga rruga e nga të qëndruarit pa gjumë dhe u shtri të f linte. Për një kohë të gjatë hapat dhe pëshpërimat nëpër kullë iu ngjitën si karfoma gjumit të tij, gjersa më në fund fjeti. Të nesërmen u zgjua vonë. Ku jam? tha dy-tri herë me vete dhe fjeti përsëri. Edhe kur u ngrit, kokën e kishte të rende dhe si të mbushur me sfungjer. S'kishte dëshirë të bënte asgjë. Madje as të mendonte.

Gjithë ajo dite kaloi ashtu dhe po ashtu kaloi e nesërmja dhe e pasnesërmja. Dy-tri herë iu vërtit kullës dhe me ca sy të palëvizshëm vështronte herë një pjesë të gardhit që duhej ndrequr prej kohësh, herë qoshen e djathtë të pullazit, të rrënuar dimrin që shkoi. Por s'ndiente asnjë dëshirë për të punuar. Më e keqja ishte se ndreqja e tyre i dukej e panevojshme.

Ishin ditët e fundit të marsit. Së shpejti do të hynte prilli. Me gjysmën e tij të bardhë dhe me gjysmën tjetër të zezë. Prillmort. Në mos do të vdiste, do të ndryhej në kullën e ngujimit. Sytë do t'i cfobësoheshin nga gjysmëterri, kështu që prapëseprapë, edhe po të mbetej gjallë, s'kishte për ta pare më botën.

Pas përgjumjes mendimi nisi t'i gjallërohej disi. Dhe gjëja e pare që i lëvizi nëpër tru ishte mundësia për të gjetur një udhë që ta nxirrte jashtë vdekjes dhe jashtë verbimit. Mirëpo rrugë s'kishte, përveç njërës. Dhe ai e mendoi atë gjatë: të bëhej druvar shëtitës. Kështu bëheshin zakonisht malësorët Që iknin nga Rrafshi. Sëpatën pas shpine (bishti i saj futej shtrëngueshëm pas jakës së xhokes në shpinë, kurse presa gjysmë e zezë e ndritur ngjante prapa qafës si një kreshtë peshku) pra, sëpatën pas shpine dhe pastaj shtegtimi qytet

më qytet, me atë britmën e zvargur e të pikëllueshme -«dru me pre!». Jo, më mire të mbetej në prillmort (tani ai ishte i bindur se kjo fjalë, që ekzistonte vetëm në ndërgjegjen e tij, kuptohej dhe madje përdorej nga të gjithë) pra, më mire të mbetej këtu, sesa të ikte andej, druvar i mjerë, udhëve me shi të qyteteve, pranë ca dritare bodrumesh me hekura, përherë të pahitura nga një farë pluhuri i zi (kishte pare njëherë në Shkodër një malësor që priste dru përskaj një dritareje të tillë), jo, njëqind herë më mire në prillmort.

Një mëngjes, ishte dita e parafundit e marsit, ndërsa zbriste shkallët e gurta të kullës, ai qëndroi balle për balle me të jatin. Nuk dëshironte të bëhej heshtje para se t'i fliste, megjithatë heshtja u bë. Dhe pas

saj, si pas një muri ku fshihet dikush, ishin fjalët e tij: — Hë, — foli i ati, — ç'kërkon të më thuash, Gjorg? Atëherë ai i foli:

— Babë, këto dite që më mbetën, dëshiroj të dal për të pare edhe një herë bjeshkën.

I ati e vështroi gjatë në sy. Nuk i tha asgjë. Tani për mua është njëlloj, mendoi Gjorgu përgjumshëm. Në fund të fundit, s'ia vlente bara qiranë të grindej prapë me të jatin për një gjë të tillë. Mjaft ishin grindur shurdhtazi gjer atë dite. Dy javë më pare dy javë më vonë, s'kishte ndonjë ndryshim të madh. Vërtet, mund të bënte edhe pa e pare bjeshkën. Madje kot që e harxhoi fjalën. Ai u bë gati t'i thoshte: s'ka nevojë, babë, po tjetri ndërkaq ishte ngjitur lart.

Ai zbriti pas pak me një qese në dore. Ajo ishte fare e vogël në krahasim me qesen e taksës së gjakut. I ati ia zgjati.

— Nisu, Gjorg. Të qoftë udha mbarë! Gjorgu e mori qesen.

— Falemnderit, babë.

I ati nuk ia hiqte sytë.

• — Veç mos harro, — i tha me zë të ulët, — besa për ty mbaron më shtatëmbëdhjetë prill.

Dukej sikur diçka mungonte brenda gojës së tij. — Mos harro, bir, — përsëriti.

Kishte disa dite që po udhëtonte. Xhade të ndryshme. Bujtina ndanë udhe. Fytyra të panjohura. I nguvjuar në fshatin e tij, Rrafshin e kishte kujtuar përherë të ngrirë, sidomos dimrit. Por s'ishte ashtu. Rrafshi ishte plot lëvizje. Vinin nga anët e tij drejt qendrës dhe iknin nga qendra drejt anëve. Të tjerë udhëtonin nga e majta në të djathtë, dhe të tjerë, përkundrazi, nga e djathta në të majtë. Ca ngjiteshin, ca zbritnin, kurse shumica herë ngjiteshin, herë zbritnin gjatë të njëjtit udhëtim, dhe këtë e bënin aq shpesh, saqë në fund të udhës nuk e dinin as vetë nëse rruga kishte qenë në përgjithësi e tatëpjetë apo e tërmaltë.

Herë-herë Gjorgu kujtohej për rendjen e ditëve. Ecja e kohës i dukej krejt e pazakonshme. Gjer në një farë ore dita i dukej e gjatë, e gjatë, pastaj papritur, si ajo sumbulla e ujit që, pasi lëkundet një copë herë te lulja e pjeshkës, bie papritur, dita këputej e mbaronte. Kishte hyrë prilli, po pranvera mezi po shfaqej. Herë-herë një brez i kälterem ë sipër Alpeve i dukej aq i padurueshëm, saqë i ngjante sikur do t'i zinte frymën. E pra, është prill, thoshin kudo udhëtarët e rastit, që njiheshin me njëri-tjetrin nëpër bujtinat. Pranvera e ka kohën, madje shumë vonoi këtë vit. Dhe atij i vinte ndër mend porosia e t'et për afatin e besës, apo, më saktë, jo krejt porosia, madje as një pjesë e saj, po vetëm fjala «bir» në fund, dhe bashkë me të cungu i kohës nga një gjer më shtatëmbëdhjetë prill dhe ideja që të gjithë e kishin prillin të piote, kurse ai e kishte të veçantë, gjysmak. Pastaj përpiqej ta hiqte mendjen nga të gjitha këto dhe u. vinte veshin atyre që tregonin udhëtarët, të cilët, për habinë e tij, mund të mos kishin

bukë e kripë në torbe, por pa rrëfenja s'ishin kurrë,

Në bujtina mund të dëgjoje gjithfarë ngjarjesh e historish, për gjithfarë njerëzish e kohërash. Ai rrinte gjithmonë pak mënjanë dhe, i kënaqur që askush nuk e trazonte, vinte veshin. Herë-herë mendja i ikte, bënte një përpjekje për të marrë coperà nga histori të e dëgjuara e për fia ngjitur jetës së tij, ose, e kundërta, coperà nga jeta e tij përpiqej fi ngjiste nëpër historitë e të tjerëve. Nganjëherë ngjitja bëhej lehtë, nganjëherë jo. t

Kështu do të vazhdonte ndoshta gjer në fund, sikur të mos ndodhte diçka. Një dite, në një han me emrin• Hani i Ri (shumica e haneve quheshin ose Hani i Vjetër, ose Hani i Ri) ai dëgjoi të flitej për një karrocë... Një karrocë e veshur përbrenda me kadife të zezë... Një karrocë qyteti me dyer të spërdredhura... Mos valle është ajo? tha me vete dhe ngriu i tëri për të dëgjuar më mire. Po, ishte ajo. Po flisnin për femrën e bukur me sy të kthjellët e me flokët e gështenjta.

Gjorgu u drodh. Vështroi përreth, pa ditur as vetë pse. Ishte një han i ndytë, me erë të hidhët tymi dhe shajaku të lagët, dhe, sikur të mos mjaftônte kjo, goja që fliste për gruan, lëshonte, bashkë me fjalët, një duhmë duhani dhe qepe. Gjorgu ktheu sytë sa andej^ këndej, sikur të thoshte: «po prisni pak, a është i përshtatshëm ky vend për të zënë në gojë emrin e saj?» Mirëpo ata vazhdonin të flisnin, të qeshnin. Gjorgu vazhdoi të rrinte atje si i mbërthyer në grackë, midis dëgjimit e mosdëgjimit, me veshët që i uturinin. Dhe befas iu qartësua në një mënyrë të pamëshirshme shkaku i vërtetë për se ishte nisur në shtegtim. Atë shkak qe munduar fia fshihte edhe vêtes. E kishte larguar nga mendja me këmbëngulje, e kishte shtypur, kishte kujtuar se e kishte ndryrë thellë e më thellë, po shkaku ishte aty, mu në qendër të qenies së tij: ai ishte nisur për shtegtim jo për të pare bjeshkën, por, në radhë të pare, për të pare edhe një herë atë ferner. E kishte kërkuar, pa e ditur as vetë pse, atë karrocë me pupe dhe mbështetëse të spërdredhura, që rendte e rendte vazhdimisht mes për mes Rrafshit, ndërsa ai i pëshpëriste fshehtazi që

larg: perse endesh këndej, moj karrocë-flutur. Në të vërtetë ajo, me atë stof të zi, me dorezat e dyerve prej bronzi dhe me pupenë e spërdredhur, i kujtonte atij një sarkofag që e kishte pare dikur, gjatë të vetmit udhëtim të tij në Shkodër, në Kishën e Madhe, midis një procesioni dhe muzikës së rende të një organo je. Dhe brenda asaj karroce-flutur-arkivol ishte vështrimi i femrës me flokë të gështenjtë, që e kishte përpirë Gjorgun aq ëmbëlsisht dhe aq tronditshëm, sa askush tjetër në këtë bote. Kishte vështruar dhe ishte vështruar prej shumë sysh femërorë në jetën e vet, sy të zjarrtë, të turpshëm, dehës, naziqë, miklues, dredharakë, krenarë, por nga të tillë sy s'qe vështruar kurrë. Ata ishin të largët e të afërt njëkohësisht, të kuptueshëm e të pakuptueshëm, të huaj e të dhimbshëm. Nën atë vështrim, krahas afshit të zjarrtë që të ngrinte peshë,

kishte diçka që të fikte, të conte larg, përtej hirit, përtej jetës, prej nga mund ta shikoje veten tende qetësisht.

Në netët e tij (coperà gjumi përpiqeshin t'i mbushnin ato kaotikisht, ashtu si përpiqen ta mbushin një qiell të zi vjeshte y jet e rrallë) ai vështrim ishte e vetmja gjë që nuk tretej nga përgjumja e tij. Rrinte aty midis tij, brilant i humbur, për krijimin e të cilit qe harxhuar gjithë drita e botes.

Ja, për të ndeshur edhe një herë ata sy ishte nisur ai mes për mes Rrafshit të madh. Kurse ata flisnin për atë*grua si për gjënë më të zakonshme, mu në mes të atij hani të ndytë, pranë erës së tymit të hidhët, me gojët e tyre plot dhëmbë të prishur. Gjorgu brofi në këmbë, hoqi pushkën nga supi, shtiu mbi ta një herë, dy herë, katër herë. I vrau të gjithë, pastaj vrau ata që vrapuan në ndihmë, bashkë me hanxhiun dhe me xhandarët që u ndodhën rastësisht atje, dhe pastaj doli me vrap nga dera dhe shtiu përsëri kundër atyre që po e ndiqnin, kundër ndjekësve të tjerë, katundeve të tëra që po i viheshin pas, flamurëve, krahinave... Të gjitha*

këto i mendoi, kurse në të vërtetë s'bëri gjë tjetër veçse u ngrit nga vendi -dhe doli te dera e hanit. Era e ftohtë ia freskoi ballin. Një copë herë

qëndroi ashtu, me sy gjysmë të mbyllur, ndërsa ndër mend, pa e ditur as vetë pse, i erdhi një frazë që e kishte dëgjuar dikur vite më pare, një dite shtatori plot lagështi, në një radhë të gjatë përpara një depoje misri të nënprefekturës: thonë se vajzat e qytetit të puthin në buzë.

Ngaqë gjatë një pjese të shtegtimit vëmendja i shpërqendrohej sa andej këndej, përherë e më tepër Gjorgut po i dukej se udhët që përshkonte ai ishin pa vazhdimësi, plot boshllëqe apo kapërcime të mëdha. Shpesh e gjente veten në një udhë apo në një han tjetër, ndërsa e dinte se ndodhej akoma në udhën apo hanin prej nga ishte nisur disa orë më pare. Dhe kështu, orë pas ore e dite pas dite, meqë shkëputja e mendjes së tij nga gjërat reale sa vente shtohej, shtegtimi i tij përherë e më tepër po i ng jante një end je je nëpër ëndërr.

Tani nuk e fshihte më nga vet ja që po e kërkonte karrocën e saj. Madje as nga të tjerët. Disa herë kishte pyetur: Mos e keni pare gjë një karrocë me ca spërdredhje... me ca... s'di si ta them... Si? i përgjigjeshin njerëzit, shpjegohu më mire, çfarë karrocë? Po ja, përgjigj e j ai, një karrocë ndryshe nga të tjerat... me kadife të zezë... mbërthyer me bronz... si arkivol... A flet përnjimend, a je i marrë, o njeri?! i thoshin ata.

Njëherë i treguan se kishin pare një karrocë me pamje përafërsisht të tillë, por doli që ajo ishte karroca e peshkopit të krahinës fqîhje që po udhëtonte, kushedi pse, nëpër kohë të keqe.

Le të jenë nëpër hanè të ndyta, le t'i kenë dhëmbët të prishur, veç të tregojnë për të, thoshte ai me vete.

Dy-tri herë ra në gjurmë të saj, por e humbi përsëri. Fqinjëria me vdekjen ia bënte më të dëshirueshëm takimin. Po ashtu, rrugët e bëra për të e shtonin etj en për ta • pare.

Një dite pa një njeri që i ngjau si i hipur mbi mushkë. Ishte «Qehajai i gjakut» i kullës së Oroshit, që kushedi ku shkonte. Pasi eci një copë udhë, Gjorgu ktheu kokën, si për t'u bindur në ishte vërtet «Qehajai i gjakut». Tjetri gjithashtu kishte kthyer kokën për të

pare Gjorgun. Po ky ç'pati? tha me vete Gjorgu.

Një dite i thanë se e kishin pare një karrocë të tillë, tamam sic e tregonte ai, por ajo kishte qenë boshe. Një dite tjetër i treguan pikë për pikë shenjat e saj, madje edhe kokën e gruas së bukur, me ca flokë që dikujt i qenë dukur ngjyrë gështenje e dikujt tjetër

ngjyrë lajthie, te qelqet e dritares.

Së paku ndodhet ende këtu në Rrafsh, kishte men

duar ai. Së paku s'ka zbritur atje poshtë.

Ndërkaq prilli i tij po harxhohej me shpejtësi. Di

tët rendnin rresht njëra pas tjetrës, dhe ai, që edhe pa këto ishte më i shkurtri i muajve për të, tkurrej e tretej me ngut.

S'dinte ku të shkonte. Nganjëherë humbte kohën në një udhë të kotë, nganjëherë kthehej padashur atje ku kishte qenë një herë. Pyetja se mos po ecte në drejtimin që nuk duhej, nisi ta mundonte shpesh e më shpesh. Pastaj i dukej se kishte ecur vetëm në drejtimin që nuk duhej dhe kështu do të ecte gjer në fund, në atë grusht ditësh që i kishin mbetur, shtegtar i përhënur nëpër prillin e tij ulok.

KAPITULLI I GJASHTË

Vorpsët, burrë e grua, vazhdonin të ndodheshin në udhëtim. Vjedhurazi, Besian Vorpsi vështronte profilin e së shoqes. Ajo dukej e vrarë pak në mollëza, me një zbehtësi të lehtë në fytyrë, që e bënte, ashtu si disa dite më pare, më të dëshirueshme. Është e lodhur, mendoi ai, megjithëse nuk e thotë. Në të vërtetë gjatë gjithë atyre ditëve ai kishte pritur që ajo të thoshte më në fund fjalët e kuptueshme: uh, u lodha. I kishte pritur ato fjalë me padurim, në ethe, si një shpëtim nga e keqja, por ajo si tha që s'i tha. Vështronte ashtu e zbehtë rrugën dhe pothuajse nuk fliste. Kurse shikimi i saj, që edhe në rastet e zemërimit apo të fyerjes kishte qenë përherë i kuptueshëm për të, tani ishte bërë i pakapshëm. Së paku të ishte i pakënaqur ai shikim, mendoi ai, ose, akoma më keq, i ftohtë. Por ai shikim kishte diçka tjetër. Kishte humbur diçka në qendrën e tij dhe në të s'kishin mbetur tani veçse anët.

Fjalët brenda karrocës ishin rralluar krejt. Herë-herë ai bënte një përpjekje për të ringjallur diçka, por, duke mos dashur ta vinte veten në një pozitë inferiore, përpjekjet e tij ishin të përmbajtura. Më e keq ja ishte se nuk po gjente në vetvete aftësinë për t'u zemëruar me të. Nga përvoja e marrëdhënieve me gratë kishte vënë re se shpeshherë zemërimi dhe sherri ishin të afta të zgjidhnin në një mënyrë të beftë gjendje të amullta, që dukeshin pa rrugëdalje, ashtu si një furtunë që çliron gjithçka nga zabullima mbytëse. Mirëpo në prerjen e syve të saj kishte diçka që e mbronte nga zemërimi i tjetrit. Ashtu si në prerjen e syve të grave shtatzëna. Madje një çast ai thirri me vete: mos është gjë shtatzënë? Por truri, jashtë vullnetit të tij, aty për aty bëri një llogaritje të thjeshtë, dhe kjo shpresë e fundit u tret në çast. Besian Vorpsi mbyti një psherëtimë që të mos e dëgjonte ajo dhe vazhdoi të sodiste nga dritarja e karrocës. Po ngrysej.

Ai qëndroi një copë herë ashtu dhe, kur nisi prapë të mendonte, truri e ktheu prapë tek e njëjta pikë. Së paku të thoshte që nuk i pëlqente më ky shtegtim, që ajo ishte zhgënjyer plotësisht, që ideja e tij për të kaluar muajin e mjaltit në Rrafsh ishte një idiotësi e paparë, ndaj të ktheheshin menjëherë mbrapsht, qysh atë dite, atë çast, atë minute. Mirëpo ajo, jo vetëm që nuk e kërkoi asnjëherë një gjë të tillë, por edhe kur ai, për fia lehtësuar kërkesën ia solli fjalën rrotull për fu kthyer para kohe, ajo i tha: Si të duash. Në qoftë se dëshiron, mund të kthehemi. Sa për mua mos u shqetëso.

Natyrisht që atij i kishte shkuar disa herë ndër mend që ta ndërpritnin udhëtimin dhe të ktheheshin menjëherë, mirëpo e mbante një shpresë e vakët se diçka mund të ndreqej akoma. Madje i dukej se, në qoftë se kishte për të riparuar diçka, kjo mund të bëhej vetëm derisa të ndodheshin akoma në Rrafsh, kurse, po të zbritnin poshtë, asgjë nuk ndreqej më.

Ishte errur plotësisht dhe tani fytyra e saj nuk dallohej. Ai u përkul dy-tri herë te dritarja, por nuk po e kuptonte dot se ku ndodheshin. Pas pak mbi udhë ra drita e hënës dhe ai afroi kokën te xhami. Qëndroi ashtu për shumë kohë, ndërsa dridhjet e xhamit te ftohtë i kalonin nëpërmjet ballit nëpër gjithë trupin. Nën dritën e hënës udha dukej e qelqtë. Silueta e nje kishe të vogël u zhvendos nga e majta. Pastaj u duk një mulli me ujë, që më shumë se miser do të besoje se ishte ngritur për të bluar dëborë në këtë shkreti. Dora e tij kërkoi mbi ndenjëse dorën e saj.

— Diane, — i tha me zë të ulët, shiko përjashta. Më duket se kjo është një rrugë në besë.

Ajo afroi kokën te xhami. Gjithmonë me zë të ulët, me fjalë të kursyera, që i lidhte me një sintaksë që përherë e më tepër i dukej jo e natyrshme, ai i shpjegoi se ç'ishte një rrugë në besë. I dukej se drita e akullt e hënës e ndihmonte.

Pastaj, kur fjalët mbaruan, ai afroi kokën te qafa e saj dhe e përqafoi me druajtje. Drita e hënës ra dy-tri herë te gjunjët e saj. Ajo nuk bëri asnjë lëvizje, as u shtrëngua pas tij, as e shtyu. I vinte po ajo erë e mire, e njohur, dhe ai e mbajti me zor një thirravajë. Kishte një si shpresë të fundit se diçka do të zbërthehej tek e shoqja. Priste një dënesë sado të lehtë të saj, së paku një psherëtimë. Por ajo se si ishte, e heshtur dhe njëkohësisht jo, në një mënyrë të veçantë, e shkretë, sic mund të jetë e shkretë një are e mbjellë me yj. O zot, ia bëri ai. Ç'është kështu me mua!

Dita ishte gjysmë e kthjellët, gjysmë me re. Kuajt trokonin lehtë mbi udhën e shtruar përgjysmë me kalldrëm. Kjo ishte Udha e Kryqit. Pas dritares së karrocës shtjellohej një pamje e përsëritur me dhjetëra herë. Veçse këtë herë, aty-këtu, herë në fillimet, herë në fundet e saj, ajo kishte pakëz kaltërsi. Debora kishte nisur të shkrinte, firohej nga poshtë, atje ku prekej me

token, duke lënë sipër zgavrimit një lloj lëvozhge që mezi trete j.

— Sa është data.spt? — pyeti Diana.

I habitur pak, ai e vështroi një grime para se t'i përgjigjej.

— Njëmbëdhjetë prill.

Ajo u mat të thoshte diçka. Fol, tha ai me vete. Fol, të lutem. Një shpresë e fundit e mbështolli si një avull i ngrohtë. Thuaj ç'të duash, vetëm fol.

Buzët e saj, që ai i ndiqte me bisht të syrit, lëvizën prapë për të sajuar në një forme ndoshta të re frazën e pathënë.

— Të kujtohet ai malësori që e pamë ditën që po shkonim te princi?

— Po, — tha ai, — më kujtohet. Natyrisht.

Ç'ishte kjo «natyrisht» krejt pa vend? Një grime të shkurtër i erdhi keq për veten. S'e kuptoi as vetë pse. Ndoshta për gatishmërinë për të mbajtur gjallë me çdo kusht bisedën. Ndoshta për tjetër gjë, që në atë çast s'ishte në gjendje ta gjente.

— Atij i mbaronte besa gjer në mes të prillit, apo jo?

— Po, — tha ai, — diçka e tillë. Po, po, tamam në mes të prillit.

'

— Sesi m'u kujtua, — tha ajo, — pa i hequr sytë nga xhami. — Kot.

Kot, përsëriti ai me vete. Fjala iu duk fatale, si një bizhu e Iyer me helm. Diku, në një kënd të qenies së tij, përpiqej të ngrihej një valë zemërimi. Mos valle ti i bën të gjitha këto kot? Kot, për të më munduar mua? A? Po vaia e zemërimit u shua aty për aty.

Ditët e fundit, dy-tri herë, ajo kishte kthyer vrullshëm kokën pas, për të pare malësorët e rinj që karroca i parakalonte në udhë. I shkoi njëherë ndër mend se ajo e bënte këtë gjë duke kujtuar se po ndeshte përsëri atë malësorin e bujtinës, po kjo iu duk si diçka krejt pa rëndësi. Edhe tani që ajo pyeti për të, ashtu iu duk.

Ndalimi i papritur i karrocës i preu rrjedhën e mendimeve.

— Ç'është? — ia bëri ai, pa iu drejtuar kujt.

Karrocieri, që kishte zbritur, u duk pas pak përpara xhamit. Ai bënte me shenjë nga rruga. Vetëm atëherë Besian Vorpsi pa një malësore plakë, gjysmë të ulur, gjysmë të shtrirë ndanë udhës. Malësorja vështronte në drejtim të tyre dhe diçka thoshte. Besian Vorpsi hapi derën.

— Është një plakë aty ndanë udhës, që thotë se nuk lëviz dot, — i shpjegoi karrocieri.

Besian Vorpsi zbriti dhe, pasi bëri dy-tre hapa sa për të çmpirë këmbët, iu afrua plakës, që ia bënte «uh» herë pas here dhe kapte me duar gjurin.

— Ç'pate kështu, nënë? — pyeti Besiani.

— Uh, ngërç i mallkuar, — ia bëri plaka. — Kam gjithë mëngjesin e ngujuar këtu, mor bir.

Ajo ishte veshur me një rrobë pëlhure të qëndisur, si gjithë malësorët e krahinës, dhe nga shamia i dilnin një tufë flokësh të thinjur.

— Kam gjithë mëngjesin që près të kalojë ndonjë rob i zotit e të më ndihmojë të lëviz.

— Nga je ti? — e pyeti karrocieri.

— Nga ai katundi atje. — Plaka tregoi me dore diku përpara. — Nuk është larg, drejt e në udhën e madhe.

— Ta marrim në karrocë, — tha Besiani. — Falemnderit, bir.

t

Ata e ngritën të dy me karrocierin, duke e mbajtur me kujdes nga sqetullat dhe po e çonin drejt karrocës. Që pas xhamave sytë e Dianes i ndiqnin vëmendshëm.

— Mirëdita, bija ime, — tha plaka kur e futën në karrocë.

— Mirëdita, nënë, — u përgjigj Diana dhe i bëri vend të ulej.

— Uh, — ia bëri plaka kur karroca lëvizi, — gjithë mëngjesin në udhë, vetëm fare. Asnjë frymë e gjallë kurrkund. Thashë se do të vdisja.

— Vërtet, — tha Besiani, — shumë e zbrazët m'u duk kjo udhë. Katundi juaj është i madh, apo jo?

— I madh, — tha plaka dhe fytyra iu ngrys. — Boll i madh është, besa, por ç'e do...

Sytë e Besianit hetonin me vëmendje tiparet e ngrysura të plakës. Për një çast atij iu duk se në to kishte një armiqësi ndaj gjithë gjindjes së katundit,

për faktin se asnjeri s'kishte kaluar andej për ta ndihmuar dhe që e harruan aty. Mirëpo ajo që e kishte errur fytyrën e malësores plakë, ishte diçka më e përgjithshme se një zemërim.

— Boll i madh është katundi, po shumicën e burrave i ka të ngujuar brenda. Ndaj edhe mbeta qyqe në rrugë e thashë se po vdisja.

— Të ngujuar nga gjaku?

— Po, bir, nga gjaku. Asnjëherë s'ka bërë vaki

kështu. Janë vrarë e janë grirë përherë në katundin tonë, por si këtë herë s'ka bërë vaki.

Plaka psherëtiu thellë.

—Nga dyqind shtëpitë e fshatit vetëm njëzet s'janë në gjak.

— Si është e mundur?!

— Do ta shikosh, o bir. Katundi ngjan krejt i gurosur, sikur ka rënë murtaja.

Besiani afroi kokën te xhami, po fshati ende s'po dukej. — Para dy muajsh edhe une varrosa një nip, —

vazhdoi malësorja,, — i miri i lokes, i bukuri.

Ajo nisi të tregonte diçka për nipin dhe për vrasjen e tij, por gjatë së folurës, në një mënyrë të ha

bitshme, renditja e fjalëve në frazat e saj nisi të pësonte një ndryshim. Dhe jo vetëm renditja. Po ndryshonte hapësira ndërmjet tyre, thuase midis po hynte një lloj ajri i veçantë, i dhimbshëm dhe dehës. Si fruti para pjekjes, e folura ishte gati të kalonte nga gjendja e vet e zakonshme në një gjendje të re: në një lloj parakënge apo paravaji. Sic duket, kështu krijohen këngët, mendoi Besiani.

Ai nuk e hiqte vështrimin nga malësorja. Pragu i këngës te ajo kishte bërë ndryshimet e nevojshme edhe në fytyrë. Sytë e saj kishin brenda qarjen, por pa lot. Kështu ata dukeshin edhe më vajtues.

Karroca kishte hyrë tani në katundin e madh. Kërkëllima e rrotave të saj linte një jehonë të zvargur mes për mes udhës së shkretë. Nga të dyja anët çoheshin kulla prej guri, që në dritën e dites dukeshin edhe më të heshtura.

— Kjo është kulla e Shkrelëve dhe ajo at je e Krasniqëve, gjaqet e të cilëve janë krejt të ngatërruara dhe askush nuk e di se cili ka radhën për të vrarë, ndaj të dyja palet janë ndryrë brenda, — shpjegonte plaka. — Ajo kulla atje, ajo e larta, trikatëshja, është e Vidhdreqve, që janë në gjak me Bungët, kulla e të cilëve, e shihni, ajo që e ka gjysmën e mûrit me gurë të

zinj, mezi duket. Ja dhe kullat e Markajve dhe të Dodanajve, të dyja në gjak me njëra-tjetrën dhe që kanë nxjerrë nga dy arkivolë prej porte këtë pranverë. Kurse ato atje janë kullat e Ukajve dhe të Kryezezve, të dyja në vijë të drejtë, aq larg nga njëra-tjetra, saqë i ha pushka dhe kështu goditen pa dale fare përjashta, që nga dritaret, jo vetëm mashkullimi i shtëpisë, por edhe grate e cucat,

Malësorja vazhdoi të fliste një copë herë kështu, ndërsa ata të dy afronin kokat herë nga njëra dritare e karrocës, herë nga tjetra, për të kuptuar këtë urbanistikë të çuditshme gjaku, ashtu sic e tregonte plaka. Asnjë shenjë jeté nuk dukej në heshtimin e rreptë të atyre kullave. Dielli i shpëlarë, që binte pjerrtazi mbi gurët e mureve, e bënte edhe më të thellë shkretimin.

Plakën e zbritën diku pranë mesit të fshatit dhe e ndihmuan të shkonte gjer te porta e kullës së saj. Karroca vazhdoi rrugën përmes mbretërisë së gurit, që dukej si e magjepsur. Dhe të mendosh se prapa atyre mureve dhe atyre frëngjive të ngushta ka njerez, mendonte Besian Vor psi. Ka vajza me gjoks të ngrohtë dhe nuse të porsamartuara. Dhe për një grime iu duk se nën atë ngrirje të jashtme guri ai mundi të kapte rrahjen e pulsit të jetës, në tension të tmerrshëm të brendshëm, që rrihte muret me goditje bethoveniane. Kurse përjashta muret, vijat e frëngjive, rrezet e shpëlara të diellit në to s'jepnin asgjë. E ç'të duhet ty, i thirri ai papritur vêtes. Ti shiko më mire ngrirjen e sat shoqeje. Një vale e beftë zemërimi u duk se po ngrihej më në fund brenda tij dhe ai ktheu kokën me vrull nga Diana, për të thyer më në fund heshtjen e neveritshme, për t'i folur, për t'i kërkuar shpjegime, gjer në fund, gjer më një, për sjelljen e saj, për heshtjen, enigmën.

S'ishte hera e pare që ishte matur t'i kërkonte shpjegime. Me dhjetëra herë kishte përsëritur me vete projektet e frazave, duke nisur nga më të ëmblat: Dia

na, po ç'ke kështu, ma thuaj mua, ç'të mundon, e gjer te më të egrat, ato që mund të ndërtohen vetëm me fjalën «dreq» brenda: po ç'dreqin ke, ç'dreqin të pickoi, atëherë në dreq të vesh. Kjo fjalë ishte vërtet e pazëvendësueshme në raste të ' tilla. Ja, edhe tani, në vrullin e inatit, ajo rendi e para në majë të gjuhës së tij, e gatshme për të hyrë në të gjitha frazat e përdorueshme lehtësisht, e etshme për të marrë pjesë në sherr. Mirëpo ai, ashtu si edhe herët e tjera, jo vetëm që nuk e përdori atë fjalë kundër saj, por, ashtu si njeriu që, për të shlyer një gabim, e merr mbi vete pasojën, e përdori atë fjalë kundër vêtes. E kishte kokën akoma të kthyer nga e shoqja dhe, në vend që t'i fliste egërsisht asaj, me vete tha: po ç'dreqin kam kështu!

Ç'dreqin kam, përsëriti. Dhe ashtu si herët e tjena. aty për aty hoqi dore nga kërkimi i shpjegimit. Më vonë, e qetësoi veten. Më vonë ndoshta rasti do të vijë vetë. As vetë nuk e kishte pasur të qartë perse

i qe shmangur shpjegimit me të. Tani iu duk se në një farë mënyre po e zbulonte shkakun: kishte frikë nga shpjegimi i saj. Ishte një frikë e ngjashme me atë që kishte provuar një natë

dimri në Tirane, në një mbrëmje spiritizmi te një miku i tij, kur qenë bërë gati të dëgjonin zërin e një shoku të tyre të vdekur kohë më pare. S'dinte as vetë perse, po shpjegimin e Dianes nuk e përfytyronte veç të tillë, si të shqiptuar prapa një tymtaje.

Karroca kishte kohë që e kishte lënë pas katundin e magjepsur dhe ai përsëriste me vete se i vetmi shkak që e kishte shtyrë shpjegimin me të shoqen, ishte frika. Une kam frikë prej përgjigjes së saj, mendonte, kam frikë, po perse?

Një ndjenjë faji po e pushtonte gjithmonë e më tepër gjatë këtij shtegtimi. Në të vërtetë ajo kishte lindur më pare, shumë më pare, dhe ai ishte nisur ndoshta në këtë shtegtim pikërisht për t'u çliruar nga kjo ndjenjë faji. Mirëpo kishte ndodhur e kundërta, në vend që të çlirohej, po rëndohej përherë e më tepër prej saj. Dhe tani, me sa dukej, frika se mos shpjegimi i Dianes kishte ndonjë farë lidhjeje me atë ndjenjë faji, e ngjethte. Jo, më mire le të heshtte ajo gjatë gjithë këtij kalvari, le të kthehej në mumje, veç të mos i thoshte gjëra që mund ta lëndonin.

Rruga ishte e gërryer nga të dyja anët dhe karroca lëkundej sa djathtas majtas. Po ecnin përbri ca pellgjesh të mëdha, të krijuara nga shkrirja e dëborës, kur ajo e pyeti:

— Ku do të hamë drekë?

Ai ktheu kokën me habi. Fjalët iu dukën të ngrohta në thjeshtësinë e tyre.

— Ku të mundim, — u përgjigj. — Si thuà ti?

— Më mire ashtu, — tha ajo.

Ai pati dëshirë të kthehej befas nga e shoqja, por

një druajtje e çuditshme. sikur atje përbri*W ishte një gjë e qelqtë që mund të thyhej, e mbajti pa lëvizur.*

— Madje mundet që edhe në mbrëmje të bujtim në ndonjë han, — foli pa e kthyer kokën.

— Apo jo?

— Si të duash, — tha ajo.

Ai ndjeu një valë të ngrohtë t'i ngjitej drejt mushkërive. Mos e gjithë kjo kishte qenë diçka më e thjeshtë, dhe ai, me zakonin që kishte për t'i stërholluar gjërat, kishte pare fillimet e një drame atje ku ndoshta nuk kishte veçse një lodhje nga rruga, një dhembje koke banale, apo diçka tjeter të tillë?

— Në një han të rastit, — përsëriti, — në hanin e pare që do të na dalë përpara, apo jo?

Ajo bëri «po»me kokë.

Ndoshta vërtet ishte më mire kështu, mendoi ai gjithë gëzim. Të gjitha netët ata i kishin kaluar nëpër njerëz të panjohur, miq të miqve të tyre, ose, më saktë, një zinxhir miqsh, që kishin vetëm një burim: mikun ku Vorpsët kishin bujtur natën e pare të shtegtimit të tyre dhe që ishte i vetmi që njihnin. Dhe çdo natë përsëritej pak a shumë e njëjta gjë: fjalët e mirëseardhjes, ulja në dhomën e miqve rreth zjarrit, bisedat për kohëm bagëtinë, shtetin.

Pastaj darka e shoqëruar me bisedë të kujdesshme, kafja pas büke dhe në mëngjes përcjellja tradicionale gjer në kufijtë e katundit. Në fund të fundit e gjithë kjo mund të bëhej e mërzitshme për një grua të porsamartuar.

Një han, thirri ai me vete. Një han i zakonshëm ndanë rrugës, ja ç'ishte shpëtimi. Si nuk i kishte shkuar më pare ndër mend një gjë e tillë? Budallë, i tha vêtes gjithë gëzim. Një han, qoftë edhe i ndytë, nga ata që bien erë bagëtish,^ do t'i afronte ata, duke i rrethuar, në mos me konfortin që s'kishte ku ta gjente, me mjerimin e tij, në sfondin e të cilit shkëlqente disa

herë më mire lumturia e bujtësve të përkohshëm.

Hani u doli përpara më pare se ç'e prisnin. Ai ishte mu në mes të një trualli të shkretë, atje ku Udha e Kryqit pritej me Udhën e Madhe të Flamurëve dhe ku

në afërsi nuk kishte as katunde, as shenjë tjeter jeté. — A ka gjë për të ngrënë? — thirri Besiani, porsa

kapërceu i pari pragun e portes.

Hanxhiu, i gjatë sa një katana, me sy gjysmë të

mbyllur, u përgjigj nëpër dhëmbë:

— Groshë të ftohtë.

Ai u gjallërua disi kur pa Dianen të kapërcente

pragun, e ndjekur nga karrocieri që mbante në dore njërën nga çantat e saj, por sidomos kur dëgjoi hingëllimën e njërit prej kuajve të karrocës. Fërkoi sytë dhe tha me zë të ngjirur.

— Urdhëroni, zotni! Mund të bëjmë edhe vezë të skuqura me djathë. Kam edhe raki.

Ata u ulën në cepin e një tryeze të gjatë prej dru lisi, që, si në shumicën e haneve, zinte pjesën më të madhe të kthinës kryesore. Dy malësorë që ishin ulur në qoshe dçejt e në dysheme, vështronin me kureshtje në drejtim të tyre. Një grua e re kishte mbështetur kryet mbi djepin e fëmijës e po flinte. Ngjitur me të, mbi ca torba ngjyra-ngjyra, dikush kishte lënë një lahutë.

Ndërsa prisnin hanxhiun t'u sillte ushqimin, ata vështronin përreth pa folur.

— Hanet e tjera kanë qenë më të gjalla, — tha më në fund Diana. — Ky është i qetë.

— Më mire kështu, apo jo? — Besiani pa orën. — Megjithëse tani është një orë e tillë... — Ai e kishte mendjen gjetkë dhe trokiste vazhdimisht gishtat në tryezë. — Po pamjen s'e ka të keqe, apo jo.

— Pamjen e ka të këndshme, sidomos nga jashtë.

— Pullazin e ka të pjerrët, sic të pëlqen ty. Për të rrëshqitur dëbora dimrit.

Ajo bëri «po»me kokë. Shprehjen e fytyrës e kishte më të afërt tani, megjithëse qe lodhur.

— A flemë sonte këtu?

Porsa e bëri pyetjen, Besiani ndjeu zemrën t'i rrihte me goditje të mbytura. Ç'pësova kështu? thame vete. Kur e kishte ftuar për herë të pare në shtëpinë e tij, atëherë kur ajo ishte vajzë dhe ata porsa ishin

njohur bashkë, ishte tronditur më pak sesa tani që ishte gruaja e tij me kurorë. Kjo është për të luajtur mendsh, tha me vete.

— Si të duash, — iu përgjigj Diana.

— Çfarë?

Ajo e vështroi habitshëm.

—Ti pyete a të flemë sonte këtu, apo jo? — Dhe ti je dakord?

— Sigurisht.

Ç'mrekulli, tha ai me vete. I erdhi ta përqafonte atë kokë të dashur që gjithë këto dite e kishte munduar. Vaia e një ndjesie të ngrohtë, të panjohur ndonjëherë, e përshkonte gjithë qenien e tij. Pas kaa netësh që binin në dhoma të ndryshme, do të flinin më në fund bashkë, në hanin e vetmuar alpin, midis shkretisë së udhëve. Natyrisht, më mire që kishte ndodhur e gjithë kjo. Pa këtë ai nuk do të provonte dot një ndjesi të tillë, kaq të mprehtë e të rafinuar, që rrallëkujt i qëllon ta provojë në jetë: përjetimin sërish të posedimit të pare të femrës së dashur. Sepse, kaq e largët i qe bërë ajo këto dite, saqë tani po i dukej se do ta rizbulonte njëlloj si atëherë, në kohën e vajzërisë. Madje ky përjetim i dytë po i dukej më kureshtar dhe më i ëmbël. Jo më kot thoshin se çdo e keqe vjen për të mire.

Ai ndjeu një lëvizje pas shpine dhe ndërkaq përpara syve të tij, si nga një bote banale, se nga mbinë disa gjëra të rrumbullakta me erë shpuese dhe krejt të panevojshme. Ishin pjatat me vezë të skuqura.

Besiani ngriti kokën.

— A keni një dhomë të mire për të fjetur?

— Po, zotni, — tha hanxhiu me zë të sigurt. — Bile

dhomë me oxhak.

— Vërtet? Po kjo është mrekulli.

— Po, ashtu është, — vazhdoi hanxhiu. — Në të gjitha

bujtinat e kësaj krahine është e vështirë të gjendet një dhomë që mund t'i afrohet asaj.

Paskam pasur vërtet fat, mendoi Besiani.

—Pasi të mbaroni së ngrëni, mund ta shikoni, zotni, — tha hanxhiu.

— Me gjithë qejf.

Atij nuk i hahej. Diana gjithashtu nuk i hëngri vezët e skuqura. Kërkoi djathë të bardhë, të cilin e la, sepse ishte i forte, pastaj kërkoi kos dhe në fund kërkoi përsëri vezë, por këtë herë të ziera. Besiani kërkonte të njëjtat gjëra si ajo, pa prekur asgjë.

Fill pas drekës ata u ngjitën në katin e dytë për të pare dhomën. Ajo, që sipas hanxhiut ishte krenaria e gjithë bujtinave të kësaj ane të Rrafshit, nuk ishte veçse një dhomë fare e thjeshtë me dy dritare nga veriu, të dyja me kanatë druri dhe me një shtrat të madh të mbuluar me kuvertë leshi. Por oxhakun e kishte vërtet, madje me shenjat e hirit në të. .

— Dhoma është e mire, — tha Besiani, duke i hedhur një shikim pyetës së shoqes.

—Po zjarr a mund të ndezim në oxhak? — pyeti ajo hanxhiun.

— Sigurisht, zonjë. Qysh tani.

Besianit iu duk se në sytë e saj, për herë të pare pas kaq kohësh, kaloi një dritëz gëzimi.

Hanxhiu doli, për t'u kthyer pas pak me një krahë dru në duar. Ai e ndezi zjarrin me ngathtësi. që tregonte se e bënte këtë gjë tepër rrallë. Ata të dy shikonin në një mënyrë të tillë, sikur të shihnin zjarr për herë të pare. Hanxhiu më në fund doli dhe Besiani ndjeu përsëri atë goditjen e mbytur në pjesën e poshtme të gjoksit. Vështrimi i tij dy-tri herë kaloi rrëshqitazi mbi shtratin e madh, që kuverta e leshtë ngjyrë qumështi i jepte një pamje të ngrohtë. Diana rrinte

,në këmbë përballë zjarrit, me shpinë të kthyer nga ai. Me druajtje, sikur t'i afrohej një gruaje të panjohur, Besiani bëri dy hapa drejt saj dhe i vuri krahun në shpinë. Ajo i kishte duart të kryqëzuara dhe qëndroi ashtu pa lëvizur, ndërsa ai nisi ta puthte te qafa dhe afër buzëve. Herë-herë syri i tij kapte refleksin e kuqërremtë të zjarrit mbi mollëzat e saj. Më në fund, kur përkëdheljet e tij u bënë më këmbëngulëse, ajo mërmëriti me zë të ulët:

— Jo tani.

— Po pse?

—Dhoma është tepër e ftohtë... Veç kësaj, më duhet të bëj një banjë.

— Ke të drejtë, — tha ai duke e puthur te flokët. Pa i thënë asgjë, u shkëput prej saj dhe doli. Zhurma e hapave të tij nëpër shkallë e dha në mënyrën më të përpiktë gëzimin e tij. U kthye pas pak me një kovë të madhe në duar, të mbushur plot me ujë.

— Falemnderit, — tha Diana dhe i buzëqeshi.

Si i dehur, ai e vuri kovën në zjarr, pastaj u kujtua për diçka, përkuli kokën te oxhaku për të pare në • brendësi, e bëri këtë dy-tri herë duke u mbrojtur me pëllëmbët e duarve nga shkëndijat, gjersa e gjeti, sic duket, atë që kërkonte, sepse thirri:

— Ja ku qenka.

Diana gjithashtu uli kokën dhe pa një çengel krejt të nxirë nga bloza, që varej drejt e mbi zjarr, ashtu si në shumicën e oxhakëve fshatarakë. Besiani e ngriti kovën dhe, duke u mbajtur me njërën dore te muri i oxhakut, me tjetrën u përpoq ta varte atë te çengeli.

— Kujdes, — thirri Diana, — do digjesh.

Por ai e kishte varur ndërkaq kovën dhe po hukatte gjithë gëzim dorën që i ishte përskuqur pak nga nxehtësia.

— U dogje? — Asgjë fare.

Në shkallë u ndien hapat e dikujt. Ishte karrocieri, që po sillte valixhet. Ndërsa e vështronte me një buzëqeshje të shpërqendruar, Besianit i dukej se gjithë këta njerëz, që hipnin e zbrisnin shkallët me dru në krahë, me valixhe, me çanta, s'bënin gjë tjeter, veçse përgatitnin lumturinë e tij. Atij s'i rrihej në një vend.

— Sa të ngrohen dhoma dhe uji, a shkojmë të pimë një kafe? — pyeti ai.

— Kafe? Si të duash, — tha Diana. — Ndoshta do të ishte mire të shëtitnim pak. Kokën e kam krejt të trull osur nga karroca.

Pas pak ata zbritën poshtë, nëpër shkallët e drunjta që kërcitnin, dhe Besiani nuk harroi t'i thoshte hanxhiut

që të kishte kujdes zjarrin, meqenëse ata donin të shëtitnin pak.

— Me këtë rast, dua të di a ka ndonjë vend të bukur rreth e rrotull, ndonjë vend që ia vlen barra qiranë ta shohësh?

—Ndonjë vend të bukur rreth e rrotull? — Hanxhiu tundi kokën në një mënyrë mohuese. — Jo, zotni, rreth e rrotull është pothuajse shkreti.

— Ashtu!

— Po, veçse... Prisni pak. Ju keni karrocë, apo jo? Atëherë puna ndryshon për ju. Gjysmë ore larg që këndej, ose e shumta tre çerek ore, në qoftë se kuajt janë të lodhur, ju mund të shkoni në Ujëbardhën e Epërme për të pare liqenet alpine.

— Ujëbardha e Epërme është gjysmë ore larg me karrocë që këndej? — pyeti Besiani, i habitur.

—Po, zotni. Gjysmë ore, e shumta tre çerek ore. Të huajt që u ka rënë rruga këndej, s'e kanë lënë rastin t'u shpëtojë.

— Si thua ti? — iu kthye Besiani së shoqes. — Megjithëse na është mërzitur udhëtimi me karrocë, por ia vlen barra qiranë të shohësh atë katund. Sidomos liqenet e famshme.

— Më kujtohen nga mësimi i gjeografisë, — tha ajo.

— Atje ajri është i mrekullueshëm. Dhe veç kësaj, gjersa të kthehemi ne, dhoma do të jetë ngrohur tamam... — Ai e ndërpreu fjalën, për ta vështruar në sy në një mënyrë që kujtonte se ishte e veçantë.

— Shkojmë, — tha ajo.

Haxhiu jioli të thërriste karrocierin, që erdhi pas

pak me një fytyrë jo fort të kënaqur. .Duhej të mbreh

te përsëri kuajt që porsa i kishte çmbrehur, megjithatë s'bëri asnjë kundërshtim. Ndërsa hipnin në karrocë, Besiani i kujtoi edhe një herë hanxhiut të kishte kujdes zjarrin. Në çastin që karroca lëvizi vetëtimthi, atë e përshkoi mendimi se mos po bënte gabim që e linte

lehtësisht atë dhomë hani të fituar me aq mund, por në cast e qetësoi veten, duke thënë se pas një shëtitjeje

të këndshme Diana do ta ndiente veten më mire për gjithçka.

Mbasditja hidhte një dritë të bute mbi djerrinë. Për shkak të një nuance të purpurt, që kushedi se nga i vinte, ajri dukej më i ngrohtë se ç'ishte.

— Ditët po zgjaten, — tha ai dhe me vete mendoi: Ç'po fias kështu! Koha po na mban... Ditët janë më të gjata tani...

Sa herë ishin thënë këto fjalë, si mjeti më i sigurt për të mbushur zbrazëtitë në bisedat e njerëzve që s'njiheshin" mire me njëri-tjetrin. Mos valle ata ishin bërë aq të huaj, saqë të kërkonin ndihmën e fjalëve të tilla? Ah, po mjaft, mendoi ai, sikur ta gjente veten në një zhgjëndër. Ajo kohë iku tani.

Ujëbardha e Epërme u duk më përpara seç e prisnin. Kullat e saj ngjanin që larg si të veshura me myshk. Bora vende-vende nuk kishte shkrirë ende dhe copat e tokës dukeshin edhe më të zeza në fqinjërinë e saj.

Karroca vazhdoi rrugën drejt liqeneve, pa hyrë në katund. Kur ata zbritën, u dëgjua kambana e kishës. Diana mbajti këmbët e para. Ajo u kthye si për të gjetur nga ç'drejtim po vinin tingujt, po kisha nuk dukej. Vetëm copat e zeza të tokës, të pleksura dramatikisht me pllangat e dëborës së pashkrirë, në mungesë të kishës, shpejtuan të mbushnin shikimin e saj. Ajo u ktheu shpinën atyre dhe u mbështet te krahu i të shoqit. Po i afroheshin njërit prej liqeneve.

— Sa janë gjithsej? — pyeti Diana.

— Më duket, gjashtë.

Ishin vetëm mbi gjethnajën e trashë ngjyrëkafe, të

përbërë nga shumë shtresa fletësh stinash të shkuara dhe të kalbëta vende-vende gëzueshëm, si nga një sëmundje luksoze. Bashkë jne peshën e saj mbi krahun e tij, Besiani ndjeu se e shoqja matej t'i thoshte diçka. Zhabëllima e gjetheve nën këmbët e tyre e bënte më të qetë ankthin e saj.

—Ja dhe liqeni tjeter, — tha papritur ajo, duke treguar zallishten e tij midis pishave dhe, tamam në çastin kur ai ktheu kokën andej, vazhdoi: — Besian, ti

me siguri do të shkruash diçka më të mire për Rrafshin. Ai u kthye si ta kishin shpuar me shtizë. Klithmën «Çfarë?» e mbyti në çastin e fundit. Jo, më mire të mos e dëgjonte për herë të dytë pyetjen. lu duk si

kur ballin ia përvëloi një potkua i skuqur.

— Pas këtij shtegtimi, — vazhdoi ajo me një ton të bute, — është e natyrshme... diçka më të vërtetë...

— Sigurisht, — ia bëri ai, — sigurisht.

Ai potkoi i nxehtë ishte akoma mbi ballin e tij. Diçka nga enigma po i zbulohej... Nga enigma e heshtjes... Në të vërtetë s'kishte qenë asnjëherë enigmë... Pothuajse e dinte, pothuajse e priste që ajo fia kërkonte këtë përpara natës së pare të dashurisë së tyre të re, si një shpërblim për marrëveshjen, për paktin...

— Une të kuptoj, Diane, — tha ai me një zë çuditërisht të lodhur, — une natyrisht e kam shumë të vështirë, por të kuptoj...

— Ç'mrekulli që është këtu, — tha ajo duke ia prerë fjalën. — Sa mire bëmë që erdhëm.

Ai ecte pa e pasur mendjen në vend dhe kështu shkuan gjer te liqeni i dytë, pastaj u kthyen pas. Tek po ktheheshin, ai nisi ta mblidhte veten dhe përherë e më tepër e conte mendjen te dhoma e ngrohtë me oxhak që i priste në han.

Ata arritën te vendi ku kishin lënë karrocën, por, në vend që të hipnin në të, vazhduan rrugën për të pare katundin. Karroca i ndiqte pas.

Njerëzit e pare që takuan në udhë, dy gra të ngarkuara me bucela uji, ndalën hapat dhe i kundruan një copë herë. Në kundërshtim me peisazhin e bukur, nga afër kullat dukeshin edhe më të zymta. Në rrugët e fshatit, sidomos në sheshin përpara kishës, kishte njerëz. Tirqit e ngushtë bojë qumështi, me atë vijë të zezë që i përshkonte anash, të ngjashme çuditërisht me shenjën që tregon shkarkim elektriciteti, jepnin gjithë nervozizmin e ecjes së tyre.

— Diçka do të ketë ndodhur, — tha Besiani.

Ata vështruan një copë herë në drejtim të njerëz

Ve, per të kuptuar se ç'mund të kishte ndodhur. Por ndodhia dukej e një natyre disi të qetë dhe solemne.

— Ajo do të jetë valle kulla e ngujimit? — pyeti Diana.

— Ndoshta. Ashtu duket.

Diana mbajti këmbët për ta pare më mire kullën e mënjanuar.

— Në qoftë se atij malësorit që pamë atëherë, atij që biseduam sot, i ka mbaruar besa këto dite, me siguri ka përfunduar në ndonjë kullë ngujimi, apo jo? — pyeti Diana.

— Sigurisht, — u përgjigj Besiani, pa i hequr sytë nga grumbulli i njerëzve.

— E, në qoftë se mbarimi i besës e zë gjakësin në udhëtim e sipër, larg katundit të vet, atëherë ai mund të futet në çfarëdo kulle ngujimi?

— Besoj se po. Është e njëjta gjë si për udhëtarët që i zë nata diku dhe futen në bujtinën e pare që u del përpara.

— Kështu që ai mund të jetë futur edhe te kjo kullë?

Besiani buzëqeshi.

— Mundet. Megjithatë s'e besoj. Ka kaq shumë kulla ngujimi dhe, veç kësaj, ne e pamë atë shumë larg që këndej.

Diana ktheu edhe një herë kokën nga kulla dhe në rrënjë të shikimit të saj, te bishtat e syve, atij iu duk se pa një lloj lakmie buzëqeshëse. Por në atë çast ai vuri re se nga grumbulli i njerëzve dikush ua bënte me dore. Një xhaketë me katrorë, ca fytyra të njohura.

— Pa shih kush qenka, — tha Besiani, duke treguar me kokë andej.

— Ali Binaku, — tha Diana me zë të ulët, prej të cilit nuk kuptohej nëse e dëshironte apo jo këtë takim. Ata u takuan mu në mes të sheshit. Gjeometri kuptohej menjëherë që kishte kthyer ndonjë gotë. Sytë e çelët të mjekut, madje jo vetëm sytë, po krejt lëkura e tij e hollë e kuqe, dukeshin të pikëlluara. Kurse prapa ftohtësisë së zakonshme të Ali Binakut mezi ndihej një

lodhje solemne. Pas tyre vinte një grumbull jo i vogël malësorësh.

— Vazhdoni udhëtimin nëpër Rrafsh? — pyeti Ali Binaku me zërin e tij të tingullt.

— Po, — u përgjigj Besian Vorpsi. — Edhe disa dite akoma.

— Tani ditët po zgjaten.

— Po. Është "tamam prill. Po ju këndej?

— Ne? — ia bëri gjeometri. — Ne si përherë, nga

katundi në katund, nga flamuri në flamur... Portret grupi me një njollë gjaku...

— Si?

— Desha të bëja një krahasim... Si të them, një krahasim nga bota e pikturës...

Ali Binaku e vështroi ftohtë.

— Kishit ndonjë gjyqësi këtu? — iu drejtua Besiani Ali Bînakut.

Ali Binaku pohoi me kokë.

—Dhe çfarë gjyqësie se, — ndërhyri pranë gjeometri. — Sot ai, — gjeometri tregoi me kokë Ali Binakun, — ka bërë një gjyqësi që do të kalojë si gojëdhënë brez pas brezi.

— S'duhet tepruar. — tha Ali Binaku.

— Une s'teproj asgjë. — tha gjeometri. — Veç kësaj, ai është shkrimtar dhe duhet ta dëgjojë gjyqësinë tende, Ali Binak.

Pas disa minutash ngjarja, për shkak të së cilës ishte thîrrur në katund Ali Binaku me ndihmësit e vet, u riprodhua nga disa gojë, që ndërprenë. plotësuan apo ndreqën njëra-tjetrën, sidomos atë të gjeometrit. Ajo ishte kështu:

Para një jave anëtarët e një fisi vrasin një vajzë të tyre të mbetur shtatzënë. Ishte e qartë që së shpeiti do të vrisnin edhe djalin që kishte pasur marrëdhënie dashurie me viktimën. Familja e djalit merr vesh ndërkaq se foshnia e vajzës. aë nuk arriti të lindte, kishte qenë mashkull. Ajo i del përpara pùnës dhe e shnall veten në gjak me familjen e vaizës, pikërisht për shkak të foshnjës-mashkull që i përkiste asaj, pavarësisht se

djali i tyre s'kishte kurorë me viktimën. Duke e bërë këtë, familja e djalit shpall se i ka borxh gjak, pra ka radhën për të vrarë dikë nga fisi i vajzës. Në këtë mënyrë familja e djalit e

siguron djalin fajtor nga ndëshkimi dhe e zgjat paqen sa të dojë ajo, duke i lidhur duart paies kundërshtare. Kuptohet që familja e vajzës e kundërshton një gjë të tillë me force. Puna shkon në pleqësinë e katundit, por nuk është kaq e lehtë për t'u zgjidhur. Familja e vajzës, e trullosur nga fatkeqësia, ka të drejtë të tërbohet nga mendimi se i paska akoma një gjak borxh paies kundërshtare, një pinjoll i së cilës u bë shkaktar për vdekjen e vajzës. Ajo ngul këmbë për të kundërtën. Por, nga ana tjetër, në bazë të kanunit, foshnja-mashkull, qoftë edhe në bark të nënës, i përket fisit të djalit dhe për vdekjen e tij lypet gjak njëlloj si për një burrë. Pleqësia e katundit nuk është në gjendje ta zgjidhë çështjen dhe kështu thërret kanuntarin e madh Ali Binakun.

Gjyqësia është bërë para një ore. (Tamam në kohën që ne shëtitnim te liqenet, mendoi Besiani). Si gjithë gjyqësitë e kanunit, ajo kishte qenë tepër e shkurtër. Përfaqësuesi i familjes së djalit i qe drejtuar Ali Binakut: Desha të di, perse ma derdhën atë mieli (domethënë foshnjën e palindur). Dhe Ali Binaku i qe përgjigjur aty për aty: Ç'donte mielli yt në thes të huaj? (Domethënë në barkun e vajzës së huaj, pa kurorë). Gjyqin s'e kishte fituar asnjëra paie dhe të dy palet u quajtën të lara nga gjaku.

I qetë, pa lëvizur asnjë muskul në fytyrën e bardhë dhe pa bërë as ndërhyrjen më të vogël, Ali Binaku dëgjoi tregimin e zhurmshëm të gjyqit të tij.

— Eh, i famshëm je, — ia bëri në fund gjeometri, me sy të përlotur nga pi ja e nga admirimi.

Dalngadalë ata kishin nisur të lëviznin në forme shëtitjeje nëpër sheshin e fshatit. Gjatë ecjes zhvendoseshin disa përpara, disa prapa.

— Në fund të fundit, po t'i shikosh me gjakftohtësi, janë gjëra të thjeshta, — tha mjeku, që u gjet përkrah Vorpsëve. — Edhe te rasti i fundit, që duket aq drama

tik, në thelb duhet kërkuar raporti borxhdhënës dhe borxhli.

Mjeku vijoi të fliste, po Besiani nuk e dëgjonte me shumë vëmendje. Ai nisi të shqetësohej për tjetër gjë: mos po i bënte keq Dianes rihapja e një bisede të tillë? Dy ditët e fundit ata sikur ishin larguar pak prej këtyre bisedave dhe ajo kishte nisur më në fund të çelej.

— Po ju, si keni përfunduar këtu në Rrafsh? — pyeti ai sa për të këmbyer bisedë. — Ju jeni mjek apo jo?

Tjetri buzëqeshi hidhur. ,

— Kam qenë, tani jam tjetër gjë.

Në sytë e tij u duk një brengë e madhe dhe Besia

nit i shkoi ndër mend se sidoqoftë sytë e çelët, mad je sytë që në pamjen e pare mund të të duken të stipelare, janë në gjendje të japin një brengë më mire se gjithë lloj et e syve.

— Une kam mbaruar në Austri për kirurg, — vazhdoi mjeku. — Me turmën e pare dhe të fundit që dërgoi mbretëria me bursën shtetërore. Ju ndoshta keni dëgjuar se si përfunduan

pjesa më e madhe e studentëve pas kthimit nga jashtë. E pra, une jam një nga ata. Zhgënjim i piote, as klinikë, as mundësi për të ushtruar profesionin. Ca kohë qëndrova pa punë, pastaj rastësisht, në një kafe të Tiranës, u njoha me këtë njeri, — ai tregoi me kokë gjeometrin, — i cili më propozoi këtë punë të çuditshme.

— Portret grupi me një njollë gjaku, — tha prapë gjeometri, që ishte afruar dhe po ndiqte bisedën e tyre. — Ku ka gjak, aty na ke edhe ne.

Mjeku nuk i kushtoi asnjë vëmendje fjalëve të tij.

— Dhe ju me diesine e mjekut i jeni i nevojshëm Ali Binakut në punën e tij? — pyeti Besiani.

— Natyrisht. Ndryshe s'do të më merrte me vete.

Besian Vorpsi e vështroi një copë herë me habi bashkëfolësin.

— S'ka asgjë për t'u çuditur, — vazhdoi mjeku. — Në gjyqësitë e kanunit, kryesisht kur është fjala për çështje që kanë të bëjnë me vrasje, sidomos me pla

gosje, është përherë e nevojshme prania e dikujt që të ketë disa njohuri elementare të mjekësisë. Natyrisht as që bëhet fjalë për një kirurg. Bile do të thosha se ironia më e madhe e gjendjes sime është pikërisht se une merrem me një punë që mund ta kryente infermieri më i thjeshtë, për të mos thënë një njeri i zakonshëm që diçka di për anatominë e trupit të njeriut.

— Që di diçka?... A është e mjaftueshme kjo? Mjeku buzëqeshi përsëri me hidhërim.

— E keqja është se ju me siguri kujtoni që une

merrem këtu me mjekime plagësh, apo jo?

— Natyrisht. Une e kuptoj që ju, për arsyet që i thatë, e keni braktisur profesionin e kirurgut, por ama

plagët mund t'i mjekoni, apo jo?

— Jo, — tha mjeku. — Kjo do të ishte gjysma e së

keqes, që une të merresha së paku me mjekimin e plagëve. Por une s'merrem me to aspak. Më kuptoni? Aspak. Malësorët gjithë jetën i kanë mjekuar vetë plagët dhe kështu vazhdojnë edhe sot, me raki, me duhan, me mënyrat më barbare, sic është për shembull nxjerrja e plumbit me Dlumb etj., etj. Pra, ata s'e kërkojnë kurrë mjekun. Kurse une jam këtu për tjetër gjë. Më kuptoni? Une jam këtu io si mjek, as si ndihmësmjek, por si ndihmësjurist. Ju duket e çuditshme?

— Jo dhe aq, — tha Besian Vorpsi. — Diçka e njoh edhe une kanunin dhe po e marr me mend me ç'punë merreni.

— Me numërimin e plagëve dhe me klasifikimin e tyre, vetëm me këtë, — tha prerazi mjeku.

Ishte hera e pare që Besianit iu duk se tjetçi po bëhej nervoz. Ai ktheu kokën nffa Diana, por sytë e tyre nuk u takuan dot. Pa dyshim që kjo bisedë s'i bëri aspak mire, mendoi. por tani. të bëhet si të bëhet. Veç të mbarojë sa më shpejt dhe të ikim që këndej.

—Ju ndoshta e dini se. sipas kanunit, plagosia shlyhet me gjobë. Çdo plage pnguhet veç e veç, dhe çmimi i plages varet nga vendi ku ndodhet. Plagët e kokës paguhen, për shembull. dy herë më shtrenjtë se ato të

trupìt, që gjithashtu ndahen ne dy kategori, nga brezi e lart e riga brezi e poshtë, e kështu me radhë. Puna ime si ndihmës i Ali Binakut është vetëm kjo: të përcaktoj numrin e plagëve dhe vendin e tyre.

Ai vështroi në fillim Besian Vorpsin, pastaj të shoqen, sikur të donte të kuptonte se sa arritën tek ata fjalët e tij.

— Plagosjet krijojnë problème në gjyqësitë ndoshta më tepër se edhe vetë vrasjet, — vazhdoi mjeku. — Ju ndoshta e dini se, sipas kanunit, një plagosje, në qoftë se nuk shlyhet me gjobë, quhet e barabartë me gjysmë gjaku. Pra, një njeri i plagosur, për kanunin, është gjysmë i vrarë, si të thuash, gjysmë hije. Rrjedhimisht dy plagosje të pashlyera barazohen me një gjak. Me një fjalë, në qoftë se dikush plagos dy vetë të një fisi tjetër, ose plagos dy herë të njëjtin njeri, ai, poqese nuk i zhdëmton plagosjet, ka borxh një gjak.

Mjeku përsëri heshti një grime për t'u lënë atyre kohë të gëlltitnin fjalët e tij.

— E gjithë kjo krijon problème tepër të ngatërruara, kryesisht ekonomike, — vazhdoi. — Ju më shikoni me habi dhe une po e përsërit: kryesisht ekonomike. Ka familje që nuk paguajnë dot dy plagosje dhe pranojnë të japin për të një jetë njerëzore. Ka të tjerë që janë gati të shkatërrojnë krejt ekonominë e tyre, të paguajnë qoftë edhe njëzet plage të viktimës, veç të kenë të drejtën që, pasi viktima të shërohet prej tyre, ta vrasin atë përsëri. E çuditshme, eh, por ka edhe më. Kam njohur një tip në Lugjet e Zeza, që për vite me radhë është duke e mbajtur familjen me bukë me zhdëmtimet që merr nga plagosjet që i bëhen prej gjakësve të tij. Ka shpëtuar disa herë pa u vrarë dhe i ka shkrepur në kokë se, me anë të disa stërvitjeve që ka bërë, mund të shpëtojë përherë prej plumbit, duke krijuar kështu, i pari në bote, profesionin e njeriut që ushqehet prej plagëve të veta.

— Ç'tmerr! — murmuriti Besian Vorpsi. Ai ktheu kokën nga Diana dhe ajo sesi iu duk, më e bardhë në fytyrë. Të marrë fund sa më pare kjo bisedë, mendoi.

Tani dhoma e hanit, oxhaku dhe kusia me ujë, e varur mbi të, iu dukën tepër të largëta. Të ikim, mendoi përsëri. Të ikim sa më pare që këndej.

Njerëzit ishin shpërndarë në grumbuj të vegjël nëpër shesh, dhe ata të dy me Dianen kishin mbetur vetëm me mjekun.

— Ju ndoshta e dini, — vazhdoi mjeku, (Une s'di dhe s'dua të di asgjë, deshi ta ndërpriste Besiani.), — që, sipas kanunit, kur dy vetë goditen flakë për flakë dhe njëri vritet, kurse tjetri

plagoset, atëherë i plagosuri paguan tepricën e gjakut? Me një fjalë, ashtu sic ju thashë në fillim, shpeshherë prapa gjithë këtij dekori gjysmë mitik duhet kërkuar ekonomia. Mund të tingëllojë cinike, por në kohën e sotme, ashtu si çdo gjë tjetër, edhe gjaku është shndërruar në mail.

— O, jo, — kundërshtoi Besiani. — S'duhet pare kaq thjeshtë. Natyrisht ekonomia ka pjesën e vet në shpjegimin e shumë dukurive, megjithatë s'duhet tepruar me të dhe me këtë rast desha t'ju pyes, mos e keni shkruar ju një artikull për gjakmarrjen, që u ndalua nga censura mbretërore?

— Jo, — tha prerazi mjeku. — Të dhënat i kam dhënë une, por artikulli u shkrua nga tjetërkush.

— Atje, me sa më kujtohet, përmendeshin pikërisht fjalët «gjaku është kthyer në mail».

— Është një e vërtetë e palujtshme.

— E keni lexuar Marksin? — pyeti Besiani.

Tjetri nuk u përgjigj, vetëm e vështroi ngultazi, si

kur t'i thoshte: po ti që më pyet mua, e ke lexuar? Rrëshqitazi Besiani pa profilin e Dianes dhe e ndjeu

se duhej ta kundërshtonte mjekun.

— Ju, edhe vrasjen që u gjykua sot, e shpjeguat në

mënyrë të thjeshtëzuar, — tha duke kërkuar një shkak kundërshtimi.

— Aspak, — ia bëri mjeku. — E thashë dhe e përsëris: e gjithë drama që u gjykua sot, s'ishte veçse një çështje borxhi.

— Natyrisht borxh, por ama është fjala për një borxh gjaku.

— S'ka rëndësi, gjak, rubin, apo stof. Për mua ai ishte borxh dhe asgjë tjetër.

— S'është njëlloj.

— Njëlloj është.

Zëri i mjekut ishte bërë i egër. Kurse lëkura e ho

he i qe skuqur flakë. Besiani e ndjeu veten të fyer.

— Është një shpjegim tepër naiv, për të mos për

dorur fjalën cinik, — tha ai.

Sytë e mjekut u bënë të akullt.

— Naiv jeni ju, — tha ai, — naiv dhe cinik bashkë,

ju bashkë me artin tuaj.

— Mos bërtitni, — tha Besiani.

— Do të bërtas, bile gjer në kupë të qiellit, — tha

mjeku, duke e ulur megjithatë zërin. Por kështu i ulët, duke dalë me vërshëllimë midis buzëve, zëri i tij ngjante edhe më kërcënues. — Librat tuaj, arti juaj, ai bie erë i gjithi krim.

Në vend që të bëni diçka për këta malësorë të mjerë, ju bëni sehir vdekjen e tyre, kërkoni në të motive eksitante, kërkoni të bukurën, për artin tuaj. Nuk e shihni që kjo është një bukuri që vret, sic e ka thënë një shkrimtar i ri, që ju me siguri nuk e doni. Ju më sillni ndër mend ata teatrot brenda në pallatet e aristokratëve ruse, ku skenat janë të gjera për të luajtur në to me qindra vetë, kurse salla është aq e vogël, sa për familjen e princit. Ja, me ata aristokratë më ngjani. E nxitni një popull të tërë të lozë një teatër të përgjakur, kurse vetë rrini në lozhë dhe bëni sehir, bashkë me damât tuaja.

Besiani vuri re se Diana mungonte. Do të jetë diku më përpara, ndoshta me gjeometrin, mendoi si i mpirë. — Po ju, — e ndërpreu ai mjekun, — e kam fjalën për ju personalisht, ju që jeni mjek, që na i kuptokeni gjërat ashtu sic duhet, perse merrni pjesë ju në këtë

mistifikim? A? Perse ushqeheni në kurriz të tij?

—Për mua keni të drejtë, — tha mjeku. — Une s'jam veçse një dështak i mjerë. Por, së paku, une e kuptoj se

ç'jam dhe nuk helmoj botën me libra.

Besiani prapë kërkoi Dianen me sy, po nuk e pa.

Nga një anë, më mire që nuk e dëgjoi gjithë këtë marrë

zi, mendoi. Mjeku diçka po thoshte dhe Besiani u përpoq të përqendrohej, por, kur hapi përsëri gojën, në vend që t'i përgjigjej atij, tha, sikur të fliste me vete:

— Ku është gruaja ime?

Tani e kërkonte me sy midis grumbullit të vogël të njerëzve, që, ashtu si edhe më pare, lëviznin ngadalë te sheshi përpara kishës.

— Diane! — thirri kot më kot.

Ca njerez kthyen kokat.

— Ndoshta ka hyrë në kishë nga kureshtja, ose në

ndonjë shtëpi për në banjë, tha mjeku. — Ka mundësi.

Vazhduan të ecnin, po Besiani ishte i trullosur. S'duhej të isha larguar nga hani, mendoi.

— Më falni, — tha mjeku me zë të bute. — Ndoshta e teprova.

— S'ka gjë. Ku të ketë shkuar valle?

— Mos u bëni merak. Këndej rrotull është. Ju merren mendtë? Jeni zverdhur në fytyrë.

— S'kam gjë.

Besiani ndjeu dorën e mjekut që e mbajti për krahu, deshi ta hiqte, por aty për aty e harroi. Ca kalamaj vinin anash grumbullit të pare të njerëzve, atje ku ishte Ali Binaku me gjeometrin dhe diçka tregonin me dore. Besiani ndjeu një hidhërim në gojë. Liqenet, i vetëtiu ndër mend. Ai qilim i vjetër gjethesh, i kalbur tragjikisht, me atë prarim të gënjeshtërt sipër tij...

Ai po ecte me hapa të mëdhenj drejt grupit të Ali Binakut. Është mbytur? pyeti me vete që larg. Por fytyrat e tyre ishin të ngurosura në një mënyrë të veçantë. Asnjë ngushëllim s'vinte prej tyre.

— Ç'është? — pyeti ai me zë të marre dhe, pa e ditur as vetë pse, ndoshta nga pam ja e atyre fytyrave, në vend që të pyeste «ç'ka pësuar?», pyeti: «ç'ka bërë?»

Përgjigjja mezi doli nga ato nofulla të kyçura pa mëshirë. lu desh t'ia përsëritnin atë dy-tri herë, gjersa ta merrte vesh: Diane Vorpsi kishte hyrë në kullën e ngujimit.

Si kishte ndodhur? As në atë cast dhe as më vonë, kur ndodhia nisi të tregohej e plotësuar nga gjithë dëshmitarët (ndihej menjëherë se ajo ishte një nga ato lloj ndodhish, që kishin në vetvete edhe realitetin, por edhe tymtajën, që e ndante nga jeta e zakonshme, pra një ndodhi tepër e prirur për t'u shndërruar në gojdhënë), pra, as në atë cast e as më pastaj nuk u mor dot vesh saktësisht se si gruaja e re kryeqytetase arriti të futej në kullën ku nuk shkelte kurrë këmbë e jashtme. Madje, ajo që ishte akoma më e pabesueshme se vetë hyrja, ishte fakti që nuk u vu re prej askujt, ose, më saktë, diçka u vu re, që ajo u largua, që u end aty rrotull, por askush nuk e pati vëmendjen të kthjellët për ta ndjekur endjen e saj, me përjashtim të ca kalamajve. Ndoshta as ajo vetë, po të pyetej se si e bëri rrugën gjer atje dhe si arriti më në fund të futej, nuk do të ishte në gjendje të shpjegonte asgjë. Nga fjalët e rralla që thuhej se mbetën prej saj në Rrafsh, u hamendësua se ajo, në ato caste, pati një lloj shkëputjeje nga gjithçka, një lloj humbje peshe, e cila ia bëri të lehtë jo vetëm idenë, por edhe vetë rrugën gjer te kulla. Madje nuk përjashtohej që pikërisht kjo gjë ndihmoi edhe në humbjen e përgjithshme të vëmendjes ndaj saj, vëmendje që do ta ndalonte gjithsesi të bënte hapin e kobshëm. Në të vërtetë, sic e rikujtonin tani, ajo qe larguar prej njerëzve dhe i qe afruar kullës së ngujimit me ca lëvizje të lehta si p.ij fluture që i afrohet llambës që djeg. Valëvitej në erë, shtyhej në atë drejtim dhe ashtu lehtësisht, si një gjethe e shtyrë nga era, hyri, ose, më mire, ra në pragun e saj...

I bërë balte në fytyrë, Besian Vorpsi e kuptoi më në

fund ç'kishte ndodhur. Gjëja e pare që. u përpoq të bënte, ishte të sulej me vrap për ta nxjerrë gruan e vet që andej, por ca duar të fuqishme e kapën nga të dy krahët.

— Lëshomëni, — thirri ai me zë të ngjirur.

Fytyrat e tyre ishin pranë tij si gurët e palëvizshëm të një muri. Midis tyre spikatte fytyra e bardhë e Ali Binakut.

— Lëshomëni, — iu drejtua atij, megjithëse Ali Binaku nuk ishte një nga ata që e mbanin.

— Qetësohuni, zotni, — tha Ali Binaku. — Ju nuk mund të shkoni atje, sepse atje nuk mund të hyjë askush përveç priftit.

— Po atje është gruaja ime, — thirri Besiani. — E vetme midis atyre...

—Keni të drejtë. Diçka duhet bërë, por ju vetë s'mund të shkoni atje. Mund t'ju qëllojnë me pushkë, më kuptoni? Mund t'ju vrasin.

— Atëherë të thirret prifti, apo kush dreqin tjetër duhet për të hyrë atje.

— Prifti u lajmërua, — tha Ali Binaku.

— Po vjen, ja ku është.

Rreth e rrotull ishin grumbulluar shumë njerëz. Mi

dis tyre Besiani pa karrocierin, që po e vështronte me sy të çakarritur, duke pritur hdonjë urdhër prej tij. Por Besiani i hoqi sytë.

— Largohuni, — iu drejtua Ali Binaku turmës. Disa bënë ca hapa më tutje, por prapë qëndruan në vend. Prifti u afrua duke marrë frymë me zor. Fytyra e tij e flashkët, me qeska të mëdha poshtë syve, du

kej tepër e alarmuar.

— Sa kohë ka që ka hyrë? — pyeti ai.

Ali Binaku vështroi përreth në një mënyrë pyetëse. U dëgjuan disa zëra përnjëherësh. Dikush thoshte gjysmë orë, dikush një ore, dikush një çerek ore. Shumica ngrinin supet.

— S'ka rëndësi, — tha Ali Binaku. — Kryesorja është që diçka duhet bërë.

Ai me priftin diçka po thoshin kokë më kokë. Be

siani dëgjoi fjalët e Ali Binakut: «Atëherë po vij edhe une me ju», dhe mori pak zemër. Nëpër turmë u dëgjuan fjalët: «Po shkon prifti bashkë me Ali Binakun.»

Prifti u nis i pari. Ali Binaku eci pas tij. Pasi bëri dy-tre hapa, ai u ndal dhe iu kthye njerëzve:

— Askush tjetër të mos afrohet. Ata mund të qëUojnë.

Besiani ndjeu se akoma po e mbanin për krahësh. Ç'është kjo që më gjeti mua, dënesi ai me vete. Në sytë e tij bota e tërë u zbraz, mbetën vetëm ato dy figura lëvizëse, prifti dhe Ali Binaku, dhe kulla e ngujimit, drejt së cilës ata po shkonin.

Zërat përreth vinin si një vërshëllimë e largët ere nga një bote tjetër. Mbi priftin s'mund të qëllojnë, se e mbron kanuni, por mbi Ali Binakun po. As mbi Ali Binakun s'besoj se qëllojnë. Atë e njeh gjithkush.

Prifti dhe Ali Binaku ishin në mes të rrugës, kur Diana u shfaq te dera e kullës së ngujimit. Atë që ndodhi në ato caste, Besiani s'e mbante mend mire. Ishte një përpjekje e tij e pambarim për t'i dalë përpara, një mbajtje e njerëzve për krahësh dhe zërat: prit sa të largohet edhe pak nga kulla, sa të mbërrijë gjer te gurët e bardhë. Pastaj ai pa mjekun që u duk e u zhduk diku, pastaj prapë një përpjekje e tij dhe prapë të njëjtët zëra, që mundoheshin ta qetësonin.

Më në fund Diana arriti gjer te gurët e bardhë, dhe njerëzit e lanë Besianin, megjithëse dikush tha: Mos e lini, bre burra, se do ta vrasë gruan. Diana ishte e bardhë si pëlhurë. Në

fytyrë s'kishte as tmerr, as vuajtje, as turp, kishte vetëm një mungesë të frikshme, sidomos në zonën e syve. Me ankth, vështrimi i Besianit kërkoi ndonjë shqyerje në rrobat, apo njolla të zeza te buzët e te qafa, por iu duk se s'kishte gjëra të tilla. Ai do të psherëtinte ndoshta i lehtësuar, sikur të mos ishte ajo zbrazëtia e syve.

Me një lëvizje që s'ishte as e rreptë, por as e dhemshur, ai e kapi nga krahu të shoqen, dhe duke ecur vetë i pari, e tërhoqi atë drejt karrocës, ku u futën njëri

pas tjetrit, pa folur e pa u përshëndetur me asnjeri.

Karroca rendte me shpejtësi nëpër udhën e madhe. Sa kohë kishin që udhëtonin kështu: një minute, një shekull? Besian Vorpsi u kthye më në fund nga e shoqja:

— Pse s'flet? — i tha. — Pse s'ma shpjegon si ndodhi?

Ajo rrinte e platitur në ndenjëse, me vështrimin përpara, sikur ai të mos ishte aty. Atëherë ai e kapi

për bërryli fort, me egërsi.

— Fol, ç'bëre atje brenda?

Ajo as u përgjigj dhe as e tërhoqi krahun që ai po

ia shtrëngonte si me darë.

Perse shkove atje, thirri atëherë pa zë. .Për të pare sa e tmerrshme qe drama? Për hakmarrje ndaj meje? Apo për të kërkuar atë malësorin e asaj dite, atë Gjorg... Gjorg... Kullë më kullë ngujimi do të të kërkoj... A?

Të gjitha këto pyetje ia bëri pastaj me fjalë pak a shumë të tjera, por me të njëjtën renditje, por ajo s'u përgjigj për asnjërën dhe ai e kuptoi që të gjitha ato shkaqe ishin të vërteta. Papritur ai ndjeu një lodhje të madhe si asnjëherë tjetër.

Jashtë po ngrysej. Muzgu, i ndihmuar nga mjegulla, po binte me shpejtësi mbi udhë. Pas xhamit të karrocës iu duk se pa midis mjegullës një njeri të hïpur mbi mushkë. Fytyra e verdhë e shtegtarit, që Besianit iu duk e njohur, e ndoqi për një grime karrocën. Ku vete nëpër këtë muzg «Qehajai i gjakut»-, mendoi.

Ku vete ti? i tha pas pak vêtes. I vetëm në këtë Rrafsh të huaj, në muzgun plot fantazma, ku?...

Pas gjysmë ore karroca ndaloi përpara hanit. Njëri pas tjetrit ata ngjitën shkallët e drunjta dhe hynë në dhomë. Zjarri ishte ende i ndezur dhe kova me ujë, që hanxhiu me siguri e kishte mbushur përsëri, ishte atje krejt e nxirë nga bloza. Një llambë me vajguri lëshonte dritë të pasigurt përreth. Askush nuk u mor as me zjarrin, as me kovën. Diana u zhvesh dhe u shtri në shtrat, duke mbuluar me njërin krah sytë, për t'u mbrojtur nga drita e llambës. Ai qëndroi në këmbë pranë dritares, me vështrimin nga xhamat dhe vetëm herë pas here kthehej për të pare krahun e saj të bukur, me një rrip dantelle, rrëshqitur poshtë supit, që vazhdonte t'i mbulonte

gjysmën e fytyrës. Ç't'i kenë bërë valle ata polifemët gjysmë të verbër? tha me vete. Dhe e ndiente që kjo ishte një nga ato lloj pyetjesh, që ishin të afta të mbushnin një jetë të tërë njerëzore.

Ata qëndruan në han atë natë dhe gjithë ditën e nesërme, pa dale fare nga dhoma. Hanxhiu ua solli ushqimin në dhomë, i habitur pa masë, që nuk kërkuan më t'u ndizej zjarri në oxhak.

Në mëngjesin e dites së pasnesërme (ishte shtatëmbëdhjetë prill) karrocieri çoi valixhet në karrocë, dhe ata, burrë e grua, pasi paguan dhe u përshëndetën ftohtë me hanxhiun, u nisën për udhë.

Po iknin nga Rrafshi.

KAPITULLI I SHTATE

Mëngjesi i shtatëmbëdhjetë prillit Gjorgun e zuri në Udhën e Madhe, që të conte për në Brezftoht. Megjithëse kishte qysh në agim që udhëtonte pa pushuar asgjëkund, e kuptoi se gjer në Brezftoht do t'i duhej së paku një dite udhë akoma, kurse besa e tij mbaronte në mesditë.

Ai ngriti kokën lart për të kërkuar në qiell diellin, të cilin rete e larta e mbulonin pa e fshehur megjithatë vendin ku ndodhej. Mesdita nuk është larg, mendoi, duke e ulur vështrimin mbi udhë. Nga lbyrja e syve udha i dukej plot reflekse të kuqërremta. Tek ecte, men

donte se, në qoftë se besa e tij do të mbaronte në mbrëmje, ai do të kish mundur të mbërrinte në shtëpi së paku aty nga mesnata. Mirëpo ajo, si shumica e besave, mbaronte në mesditë. Dihej se në këtë rast, në qoftë se i besëtuari vritej pikërisht ditën e mbarimit të besës, i shikohej se në ç'anë i bënte hije koka fill pas rrëzimit në tokë, nga perëndimi apo nga lind ja. Në qoftë se koka i bënte hije nga lind ja, do të thoshte se ai ishte vrarë pas mesditës, pra pas mbarimit të besës. Në

qoftë se koka i bënte hije^, nga perëndimi, do të thoshte se ishte vrarë para kohe, pra me pabesi.

Gjorgu ngriti përsëri kokën. Punët e tij kishin lidhje atë dite me qiellin, me lëvizjen e diellit nëpër të. Pastaj, ashtu si herën tjetër, ai vështroi udhën, që, për shkak të lbyrjes së syve, iu duk prapë e mbytur në dritë. E ktheu kokën pas dhe kudo ishte po ai ndriçim i trëndafiltë dhe asgjë tjetër midis tij. Me sa dukej, karroca e zezë, që ai e kishte kërkuar më kot tri javë rresht nëpër të gjitha rrugët e Rrafshit, nuk do të shfaqej as këtë mëngjes të fundit të jetës së tij të lire. Sa herë i qe dukur se ja, po e haste, dhe sa herë ajo qe zhdukur sikur të kishte fluturuar në qiell. E kishin pare në Udhën e Hijes, në Kanakët e Shalës, në Udhën e Madhe të Flamurëve, por ai s'kishte mundur që s'kishte mundur ta gjente dot. Sa arrinte ai në krahinën që thoshin se e kishin pare, ajo ndodhej ndërkaq në krahinën fqinjë dhe, sa kthehej ai për t'i prerë udhën në ndonjë kryqëzim ku mund të kalonte, ajo merrte një drejtim të papritur.

Herë-herë e harronte, por udha vetë ia sillte ndër mend. Kurse tani pothuajse s'kishte më asnjë shpresë. Se, edhe sikur ajo të shtegtonte gjithë jetën nëpër Rrafsh, ai vetë do të mbyllej në kullën e ngu.jimit dhe s'kishte për ta pare dot, se. edhe sikur pastaj të ndodhte e pamundura, që ai të dilte nga kulla, një dite sytë e tij do të ishin gjysmë të prishur, kështu që në vend të saj ai s'do të shihte veçse një m'ollë të turbullt, ashtu si dielli, që pas reve të. sotme s'ishte veçse një tufë trëndafilash të shtrydhur.

Gjorgu e hoqi mendjen prej saj dhe e çoi te shtëpia. Ata e prisnin sot gjithë merak, kurse ai nuk do të mbërrinte dot para mesditës. Në mesditë duhej të ndërpriste udhëtimin dhe të fshihei për të pritur natën. Tani ai ishte gjakës që kërkohej, dhe lëvizja e tij këndej e tut je do të ishte vetëm natën dhe kurrë nëpër rrugën kryesore. Një gjë të tillë kanuni jo vetëm nuk e quante shenjë frike, por, përkundrazi, e quante shenjë urtësie dhe burrërie, sepse ajo, jo vetëm që i mbronte jetën gjakësit, por e pengonte atë që me ecjen e tij të lire të acaronte fisin e viktimës. Krahas ndjenjës së kryerjes së detyrës gjakësi duhej të kishte një ndjenjë faji ndaj botes. Sidoqoftë qysh atë mesditë ai duhej të gjente ndonjë skutë për t'u fshehur gjersa të binte terri. Ditët e fundit, në hanet ku kishte ndaluar për të fjetur, dy-tri herë i qe dukur se kishte pare rrëshqitazi një njeri prej fisit të Kryeqyqëve. Ndoshta i kishin bërë sytë, por ndoshta ishte vërtet ashtu: i kishin vënë pas ndonjë njeri për ta ndjekur e për ta vrarë menjëherë pas mbarimit të besës, atëherë kur i ndjekuri është ende i pakujdesshëm për mbrojtjen e vet.

Sidoqoftë duhet të ruhem, mendoi dhe për herë të tretë ngriti kokën drejt qiellit. Tamam në atë çast iu duk se dëgjoi një zhurmë të largët. Mbajti këmbët për të kuptuar nga vinte zhurma, por s'e mori dot vesh. U vu të ecte dhe zhurma nisi të ndihej përsëri. Ishte si një uturimë e mbytur, që vinte herë më dobët, herë më fort. Do të jetë ndonjë ujëvarë, mendoi. Dhe vërtet ashtu ishte. Kur iu afrua dhe e pa, mbeti i mrekulluar. Ujëvarë më magjepsëse s'kishte pare ndonjëherë në jetën e tij. Ishte ndryshe nga të tjerat, pa shkumë e stërkala, e shtruar lëmueshëm përskaj shkëmbit me ngjyrë të gjelbër në të errët, si një floknajë e rende. Gjorgut iu kujtuan flokët e gruas së bukur kryeqytetase. Në qoftë se do t'i binte dielli, ujëvara do të ngjasonte tamam me ta.

Ai vazhdoi të qëndronte sipër urës së vogël të drunjtë, nën të cilën ujërat e rrëzuara nga shkëmbi vijonin udhën, por të shthurura tashmë e pa solemnitet.

Gjorgu nuk ia hiqte sytë ujëvarës. Një javë më pare, në një nga hanet ku kishte kaluar natën, kishte dëgjuar se kishte vende në bote që prej ujëvarave të malit bënin dritë elek^rike. Një malësor i ri u tregonte dy bujtësve se këtë e kishte dëgjuar prej një tjetri, të cilit gjithashtu ia kishte treguar një tjetër dhe bujtësit që e dëgjonin, përsëritnin: Të bëhet dritë prej ujit?! Je i marre, o njeri?! Po pse, vajgur është uji, që .mund të bëjë dritë?! Po uji e shuan zjarrin e jo ta ndezë! Kurse malësori ngulte këmbë se kështu e kishte dëgjuar këtë

' gjë dhe nuk shtonte asgjë nga vetja, se mund të bëhej dritë pikërisht nga uji, veçse jo nga ujë dosido, sepse dhe midis ujërave ka ndryshim, ashtu si midis njerëzve, pra dritë mund të bëhet vetëm prej ujit fisnik të ujëvarave. Të çmendur ata që ta kanë thënë e akoma më i çmendur ti që e ke besuar, thoshin bujtësit. Por kjo s'e pengonte malësorin të thoshte se, në qoftë se do të ndodhte kjo, atëherë (gjithmonë, sipas fjalëve të atij tjetrit, që ia kishte thënë një tjetër) pra, në qoftë se do

, të bëhej kjo në Rrafsh, atëherë kanuni do të zbutej paksa dhe Rrafshi do të shpëlahej paksa nga mort ja, ashtu si tokat e helmëta që shkripëzohen me anë të shpëlarjes. I marrë o i marrë, përsëritnin bujtësit, kurse Gjorgu sepse i kishte besuar të panjohurit.

Ai me vështirësi i ktheu shpinën ujëvarës. Rruga zgjatej pa fund, gati e drejtë, me një purpur të lehtë në ska jet.

Ai ngriti kryet drejt qiellit. Edhe pas pak dhe koha e besës merrte fund dhe ai do të dilte jashtë kohës kanunore. Jashtë kohës, përsëriti me vete. lu duk disi e çuditshme të dilte njeriu jashtë kohës së vet. Edhe pak, përsëriti duke ngritur kokën drejt qiellit. Trëndafilët e shtrydhur pas reve sikur ishin nxirë tani lehtazi. Gjorgu buzëqeshi me hidhërim, sikur të thoshte me vete: S'ke ç'i bën!

Ndërkaq karroca, brenda së cilës ishin Vorpsët, burrrë e grua, rendte nëpër Udhën e Madhe të Flamurëve, më e gjata e udhëve që përshkonin Rrafshin. Bjeshkët, gjysmë të zbardhura nga borima, sprapseshin gjithnjë dhe Besian Vorpsi, tek i shikonte ashtu, mendonte se ja, më në fund ata po iknin nga mbretëria e vdekjes. Syri i tij i djathtë kapte herë pas here profilin e së shoqes. E zbehtë, me një ngrirje që lëkundjet e karrocës, në vend që ta mbulonin, e theksonin më shumë, ajo herë-herë i kallte frikën. Ishte krejtësisht e huaj, e tjetërsuar, vetëm forme trupore, shpirti i së cilës kishte mbetur atje lart.

Ç'm'u desh ta sill ja në këtë Rrafsh të mallkuar, tha ai me vete për të njëqindtën herë. Vetëm një përkitje pati me Rrafshin dhe ai ia mori. Një grime e preku mekanizmi i përbindshëm, dhe ajo grime mjaftoi që ai fia merrte gruan, për fia bërë robinë, në rastin më të mire, zane mali.

Kërkëllima e rrotave të karrocës ishte një muzikë e përshtatshme për të shoqëruar dyshimet, hamendjet dhe pendimin e tij. E kishte vënë në provë lumturinë e tij, sikur të donte të merrte vesh nëse e meri tonte apo jo atë lumturi. E kishte çuar nëpër portât e skëterrës atë lumturi të brishtë qysh në pranverën e saj të pare. Dhe ajo s'i qëndroi dot proves.

I qetë nganjëherë, mendonte se në të vërtetë asnjë ndjenjë anësore, asnjë i tretë nuk do të ishte kurrsesi në gjendje të prekte ndjenjën e Dianes ndaj tij. Në qoftë se ndodhi (medet, sa të hidhura qenë fjalët -«kjo ndodhi»!), ndodhi jo për shkak të një të treti, por për

shkak të diçkaje tmerrësisht të gjerë. Ishte diçka e tur bullt, që kishte të bënte me një drame milionash nëpër shekuj, ndaj dhe dukej e pariparueshme. Si flutura që mund të prekej nga një lokomotivë e zezë, ishte përkitur ajo me dramën e Rrafshit dhe kishte humbur.

Herë-herë, me një qetësi prej së cilës trembej dhe vetë, ai "mendonte se ndoshta i duhej paguar kjo taksë Rrafshit. Një taksë për veprat e tij, për ato zanat dhe shtojzovallet e maleve të përshkruara në to dhe për atë lloxhën e vogël'të shfaqjes përballë skenës ku lot një popull i tërë i përgjakur.

Por ndoshta ndëshkimi do të më gj ente kudo që të isha, gjer në Tirane, mendonte duke qetësuar veten. Sepse Rrafshi lëshonte valë gjer larg, mbi gjithë vendin dhe në të gjitha kohërat. Ashtu si valet kozmike.

Ai ngriti mëngën e pardësysë dhe pa orën. Ishte mesditë.

Gjorgu ngriti kryet dhe gjeti njollën e diellit, pas reve. Tamam mesditë, tha me vete. Koha e besës kishte mbaruar.

Me dy hapa të lehtë ai doli nga Udha e Madhe dhe nisi të ecte nëpër djerrine. Tani duhej të gjente një vend për të pritur rënien e territ. Rruga nga të dyja anët ishte e shkretë, megjithatë vazhdimi i ecjes nëpër Udhën e Madhe do t'i dukej atij një shkelje e kanunit.

Djerrina ishte e gjatë dhe e sheshtë. Në thellësi kishte toka të punuara dhe ca drurë, po rreth e rrotull s'dukej ndonjë shpellë apo së paku ndonjë kaçubë. Sa të gjej skutën e pare dhe do të fshihem, mendoi ai, sikur të bindte veten se nuk po vazhdonte të ecte i zbuluar për t'u kapardisur, por ngaqë s'po gjente strehim.

Djerrina dukej sikur s'do të kishte fund. Në kokë ai kishte një qetësi të çuditshme, më tepër një zbrazëti shurdhane. Ishte fare i vetëm nën qiellin që tani dukej sikur qe i anuar pakëz nga perëndimi prej peshës së diellit. Rreth e rrotull dita ishte po ajo, po ai ajër dhe po ai ndriçim i purpurt, megjithatë koha e besës kishte mbaruar dhe tani ai kishte hyrë në kohën tjetër. Me sy të ngrirë vështronte përreth. Ja pra, kjo ishte koha përtej besës. Koha eterne, që s'i përkiste më atij, pa dite, stinë, vite e të ardhme, një kohë e përgjithshme, me të cilën ai s'kishte asnjë llogari. E huaj krejtësisht, ajo s'do t'i jepte më asnjë shenjë, asnjë njohje, madje as ditën e dënimit të tij, që ishte diku përpara, në një date që s'dihej, mbi një truall dhe prej një dore që gjithashtu s'diheshin.

Tek mendonte këtë, sytë e tij dalluan larg ca ngrehina të murme, që iu dukën si të njohura. Po këta janë Konakët e Rrëzës, tha me vête kur u afrua dhe pak. Prej tyre e gjer në një krua që s'i kujtohej si quhej, dihej se rruga ishte në besë. Së paku, ai kështu e dinte. Rrugët në besë s'kishin as tabela, as shenja të veçanta, megjithatë të gjithë i dinin. Për siguri ai mund të pyeste të parin kalimtar që do të ndeshte.

Gjorgu shpejtoi hapat nëpër djerrine. Mendja e tij doli nga përgjumja. Ai do të arrinte gjer te rruga në besë dhe atje do të endej ca kohë, gjersa të binte mbrëmja, pa qenë nevoja të futej në ndonjë kaçube. Ndërkaq... kushedi, karroca e kadifenjtë mund të kalonte andej. Një herë, sic i kishin thënë, ajo ishte dukur në Konakët e Shalës.

Po, po, ashtu do të bënte. Gjorgu ktheu kokën nga e majta, pastaj nga e djathta, u sigurua që udha, ashtu si dhe djerrina, ishte krejtësisht bosh dhe me një të ecur të lehtë kapërceu për disa caste hapësirën që e ndante nga Udha e Madhe dhe nisi të ecte nëpër të. E bëri këtë që të arrinte sa më shpejt te udha në besë, ndryshe do t'i duhej një orë ecje.

Kujdes, i tha vêtes. Tani koka të bën hije nga'lindja. Por Udha e Madhe vazhdonte të ishte pa njeri. Ai eci

me hapa të shpejtë, pa menduar asgjë. Në thellësi të rrugës pa ca silueta të zeza, gati të palëvizshme. Kur u afrua dhe pak, vuri re se ishin dy malësorë me një grua të hipur mbi mushkë.

— A është në besë kjo rrugë këndej, o burra? — pyeti Gjorgu kur u ndesh me ta.

— Posi, o çun, — u përgjigj më i vjetri prej tyre. — Ka njëqind vjet që është në besë udha prej Konakëve të Rrëzës te Kroi i Shtojzovalles.

— Falemnderit, — tha Gjorgu.

— Nder paç, or çun, — u përgjigj plaku, duke i pare shkarazi rubin e zi te mënga. — E të qoftë udha mbarë! Ndërsa përpinte rrugën me hap të shpejtë, Gjorgu mendonte se ç'do të bënin valle gjakësit që i zinte dita andej-këndej nëpër Rrafsh, në qoftë se nuk do të ishin udhët në besë, streha e tyre e vetme, ku mund t'i shpë

tonin ndjekësve.

Pjesa e udhës në besë s'kishte asnjë ndryshim nga

udha tjetër. Po ai kalldrëm i vjetër, i dëmtuar vende-vende nga kuajt dhe rrëkezat, po ato gropëza dhe kaçuba anëve. Megjithatë Gjorgut iu duk se kishte diçka të ngrohtë në prarimin e pluhurit të saj. Ai mori frymë thellë dhe ngadalësoi hapin. Këtu do të près mbrëmjen, mendoi. Do të pushonte mbi ndonjë gur, ose do të endej poshtë e përpjetë nëpër të gjersa të ngrysej. Sidoqoftë kjo do të ishte më mire sesa të strukej në ndonjë kaçubë te djerrina. Veç kësaj... karroca mund të kalonte këndej. Një shpresë e vakët e mbante akoma se do ta shihte dhe një herë. Kurse ëndërrimi i tij ikte më tutje: ta shihte karrocën, ajo të ndalonte dhe ata që ishin brenda, t'i thoshin: ej, malësor, në qoftë se je lodhur, hip në karrocë të bësh një copë rrugë bashkë me ne...

Herë pas here Gjorgu ngrinte kokën nga qielli. E shumta pas tri orësh do të ngrysej. Në rrugë kalonin malësorë të vetmuar apo në grupe të vogla, në këmbë apo mbi kuaj. Larg, në thellësi, dukeshin dy-tri njolla të vogla të palëvizshme. Do të ishin me siguri gjakës që, ashtu si ai, prisniri rënien e natës për të lëvizur më tutje. Në shtëpi do të jenë bërë merak, tha me vete.

Rrugës po afrohej një malësor, që ecte ngadalë pas një kau.. Kau ishte krejt i zi.

Gjorgu ecte më ngadalë se malësor i me kaun dhe ata e arritën.

— Mirëdita! — përshëndeti malësori kur u gjend përbri.

— Mirëdita! — u përgjigj Gjorgu.

Tjetri bëri me kokë nga qielli.

— S'ecën koha, — tha.

Ai kishte mustaqe të verdha, që dukej sikur e

ndihmonin buzëqeshjen e tij. Në mëngë i dukej rubi i zi. — Të ka mbaruar besa?

— Po, — u përgjigj Gjorgu, — sot në mesditë.

—Mua ka tri dite që më ka mbaruar, po ja, më ka mbetur pa shitur ky ka.

Gjorgu e vështroi i habitur.

— Kam dy javë që shtegtoj me të e s'po e shes dot, — vazhdoi malësori. — Është ka i mire, tërë gjindja e shtëpisë qau kur u nda prej tij, megjithatë s'po ma bien kush.

Gjorgu s'dinte ç't'i thoshte. Nuk ishte marrë ndonjëherë me shitje bagëtish.

— Desha ta shes përpara se të mbyllem në kullën e ngujimit, — vazhdoi malësori. — Kemi nevojë,, or djalë, mirëpo, po nuk e shita une, s'ka njeri tjetër në shtëpi që ta bëjë këtë punë. Megjithëse tani pak shpresë më ka mbetur. Kur s'e shita dot për dy javë që kam qenë i lire, si do ta shes tani që lëviz vetëm natën? He, si thua ti?

— Ashtu është, — tha Gjorgu. — Vështirë e ke.

Sytë e tij vështronin ngultazi kaun e zi që bërlykej qetësisht. Ndër mend sepse i erdhën fjalët e balades së vjetër të ushtarit që la amanetin në çastin para vdek

jes: Të fala bëjini nënësë, kaun e zi le ta shesë.

— Nga je? — pyeti malësori.

— Nga Brezftohti.

— S'je shumë larg. Po të ecësh mire, sonte natën

arrin.

— Po ti? — pyeti Gjorgu.

— Ohu, unë jam larg, nga Flamuri i Krasniqes. Gjorgu lëshoi një vërshëllimë.

— Qenke vërtet larg. Sa të arrish gjer atje, ke për

ta shitur kaun me siguri.

— S'e besoj, — tha tjetri. — Tani të vetmet vende

ku mund ta shisja janë udhët në besë, mirëpo ato janë të rralla.

Gjorgu pohoi me kokë.

— Ja, sikur kjo udhë në besë këtu të zgjatej gjer te kryqëzimi me Udhën e Madhe të Flamurëve, atëherë po, do ta shisja me siguri. Mirëpo ajo mbaron më përpara.

— Udha e Flamurëve është afër që këndej?

— S'është larg. Asaj i them udhë unë. Ç'nuk sheh njeriu të ecë nëpër të.

— Vërtet, nëpër udhë njeriu sheh gjëra të çuditshme, — tha Gjorgu. — Njëherë më ka qëlluar të shikoj një karrocë...

— Një karrocë e zezë me një grua të bukur brenda? — e ndërpreu tjetri.

— Ku e di ti? thirri Gjorgu.

— E pashë mbrëmë në Hanin e Kryqit.

— Ç'bënin atje?

— Ç'bënin? Asgjë. Karroca ishte përpara hanit. Ka

rrocieri pinte kafe brenda. — Po ajo? .

Malësori buzëqeshi.

— Ata ishin brenda. Dy dite e dy net brenda në dhomë. Kështu tregonte hanxhiu. Eh, o vlla. Gruaja ishte e bukur si zanë. Të shitonte me sy. Atje i lashë mbrëmë. Sot duhet të jenë nisur.

—Ku e di ti?

— Kështu tha hanxhiu. Nesër do nisen. la kishte thënë karrocieri i tyre.

Ca caste Gjorgu aëndroi si i shastisur. Sytë i mbante të ngulitur mbi kalldrëm.

—E nga kalon rruga? — pyeti befas.

Malësori zgjati krahun përpara.

— Një orë larg që këndej, kjo udhë që po ecim ne,

pritet me Udhën e Flamurëve. Nëpër të do të ecin me siguri, në qoftë se s'kanë kaluar. Udhë tjetër s'ka.

Gjorgu i mbante sytë andej nga tregonte malësori. Tjetri filloi ta ndiqte me sy habitshëm.

— Po ti ç'ke me ta, o qyqan? — pyeti.

Gjorgu nuk u përgjigj. Një orë larg që këndej, për

sëriti me vete. Ngriti kokën për të kërkuar gjurmën e diellit në re. Kishte së paku dy orë dite. Asnjëherë gjurmët e saj s'kishin qenë kaq pranë. Ai mund ta shikonte zanën.

Pa menduar gjatë, madje pa e përshëndetur bashkudhëtarin, ai u nis si i ndërkryer andej ku, sipas fjalëve të njeriut me kà të zi, kryqëzoheshi-n rrugët.

Karroca e Vorpsëve vazhdonte ta linte pas me shpejtësi Rrafshin. Dita ishte thyer kur që larg u dukën pullazet e qytetit të vogël, majat e dy minareve dhe kambanorja e kishës së vetme të tij.

Besian Vorpsi afroi kokën te xhami: ato rrugina të vogla midis ndërtesave që dukeshin qesharake, ai i mbushi aty për aty me njerëzit e qytetthit, me nëpunësit e nënprefekturës që çonin shkresat te gjykatësi i paqit, me dyqankat, zyrat e përgjumura dhe katër-pesë te

lefonat e tipit të vjetër, të vetmit telefona të qytetit, nëpër të cilat thuheshin fjalë të mërzitshme, shumica përmes gogësimash. Ai i përfytyroi të gjitha këto, dhe befas ajo bote që e priste atje poshtë, iu duk tmerrësisht e zbehtë dhe e çngjyrosur, në krahasim me atë që kishte lënë pas.

E megjithatë, mendoi ai trishtueshëm, ai i përkiste kësaj bote të zbehtë dhe si i tillë s'duhej të ishte ngjitur në Rrafsh. Rrafshi nuk ishte krijuar për të vdekshmit e zakonshëm, por për qenie titanike.

Tymtarët e qytetit të vogël sa vente zmadhoheshin. Diana, me kokën të mbështetur te shpina e ndenjëses, rrinte njëlloj si më pare, e palëvizshme. Besian Vorpsit i dukej se po conte në shtëpi formen e gruas së vet, kurse vetë atë e kishte lënë diku në gjirin e maleve.

Tani po ecnin nëpër djerrinën e lakuriqtë, prej ku kishte nisur shtegtimi i tyre një muaj më pare. Ai ktheu edhe një herë kokën pas, për të pare ndoshta për herë të fundit Rrafshin. Bjeshkët shtjelleshin përherë e më ngadalshëm, duke u larguar gjithnjë e më tepër në vetminë e tyre. Një mjegull e bardhë, misterioze ulej mbi

to, si perdja mbi dramën e porsambaruar.

Tamam në atë kohë Gjorgu ecte me hapa të mëdhenj në Udhën e Flamurëve, në të cilën kishte dalë një orë më pare. Në erë po ndihej dridhja e pare e muzgut, kur ai dëgjoi një britmë të prerë që i erdhi anash:

— Gjorg, të fala Zef Krye...

Krahu i tij, me një lëvizje të beftë, deshi të hiqte pushkën nga krahu, por ngritja e krahut u përzie me fjalën «-qyqes», gjysma e mbiemrit të urryer, që arriti turbull në ndërgjegjen e tij. Gjorgu pa tokën të lëvizte, pastaj tabani i saj u ngrit furishëm vertikalisht, duke iu përplasur në fytyrë. Ishte rrëzuar.

Një grime bota u shurdhua krejt, pastaj përmes shurdhërisë së saj ai dëgjoi ca hapa. Ndjeu dy duar që diçka po bënin me trupin e tij. Po më kthejnë mbarë, mendoi. Po në atë çast diçka e ftohtë, ndoshta tyta e

pushkës, i preku faqen e djathtë. O zot, krejt sipas rregullave. Ai u përpoq të hapte sytë. Nuk e kuptoi nëse i hapi dot apo jo, veçse në vend të gjakësit pa ca njolla të bardha bore që ende s'kishin shkrirë dhe përmes tyre

kaun e zi që s'po shitej e s'po shitej dot. Kjo është e gjitha, mendoi, madje shumë u zgjat.

Dëgjonte akoma hapat që po largoheshin dhe dy-tri herë pyeti veten: të kujt janë valle? lu dukën si hapa të njohur. Ah, po ata ishin krejt të njohur, ashtu si edhe duart që e kthyen mbarë... Janë tamam të miat, tha me vete. Në shtatëmbëdhjetë mars, udha pranë Brezftohtit... Një cast e humbi ndërgjegjen, pastaj prapë dëgjoi kumbimin e hapave dhe përsëri iu duk se ata ishin krejt hapat e tij dhe ishte ai vetë e askush tjetër, që po vraponte kështu, duke lënë pas, të shtrirë midis rrugës, trupin e vet, që porsa e kishte vrarë.

Dhjetor 1978